

Ҳалима Маликова

ЛУЛИ ҚИЗНИНГ БАХТИ

Маликова, Ҳалима.

Лўли қизнинг бахти — Т.: «Шарқ», 2007.— 208 б.

Шоира Ҳалима Маликова кейинги пайтда насрда ҳам баракали ижод қилиб келмоқда. Қўлингиздаги ушбу китобдан унинг дастлабки ҳикоялар тўплами — «Фориш қиссаси» ўқувчилар томонидан илиқ кутиб олингандан буён ўтган давр мобайнида яратган бир қанча қизиқарли қисса ва ҳикоялари ўрин олган.

Ўйлаймизки, тўплам сизга, албатта, манзур бўлади.

ББК.84(5Ў)6.

© «Шарқ» нашриёт-маъбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2007.

ЛЎЛИ ҚИЗНИНГ БАХТИ

Бу воқеа анча йиллар аввал бўлиб ўтганди. Самарқанд университетига кириш имтиҳонлари топшириш учун тайёрланиб юрган пайтимда хонадош бўлган Офтоб исмли қиз бошқалардан кўра эътиборимни ўзига тортди. У бошқа қизларга ўхшаб кўп гапирмас, у ёқ-бу ёққа айланишга ҳам чиқмас, эртаю кеч имтиҳонга тайёрланиш билан банд эди. Сўзлаганда тили бир оз тожикчага, қоши-кўзи лўлиларга ўхшаб кетарди.

— Офтоб, дугонажон, қўй энди бир оз дам олгин, ҳаддан ташқари кўп ўқийверсанг ҳам фойдаси йўқ. Чунки мия чарчагандан кейин ўқиганларинг кўп ҳам хотирангда қолмайди, — дедим билафонлик қилиб. Шунда Офтоб китобларини ёпиб йиғиштирди-да, сим каравотга чўзилди.

— Дугона, нега сенинг талаффузинг сал бошқача, — дейман яқинроқ танишгим келиб.

— Отам лўли-да, шунинг учун ҳам гапирганимда сезилади, — деди ҳижолат бўлиб.

— Онанг-чи, у ҳам лўлими?

— Йўқ, — бошини чайқади, — онам ўзбак.

— Наҳотки? Улар қандай турмуш қуришган, қаршилик бўлмаганми? Офтоб хиёл кулимсиради. У шунчалик жозибадор, хушсурат эдики, қараб туриб эртакларда тасвирланган маликалар ҳам бунинг олдида бир жориядай бўлса керак, деб ўйлардим...

* * *

Норой кўқонлик маҳсидўз косибнинг қизи. Истараси иссиқ, ўрта бўйли, ҳушбичим бу қизни мактабдан келди дегунча уйдан кўчага чиқаришмасди. Маҳаллада яшовчи Тўрабой қиморбоз ўғли Далабойга сўраб шу хонадонга совчилар юборди. Далабой Тошкентдаги қайсидир олий ўқув юртида таҳсил оларди. Отаси қиморбоз бўлса ҳам, ҳарқалай боласи олий маълумотли, оқ-қорани таниган яхши йигит бўлса керак, деб ўйлади маҳсидўз.

Ўқишни тугатиб келган ўғлига келин олишмоқчи эканлигини, маҳсидўз Деҳқонбойнинг қизининг бошини «бойлаб» қўйишганини айтишганда Дадабой лоқайдлик билан «ўзингиз биласиз», дегандай елкасини учуриб қўйди. Ўғлининг чехрасида бирон-бир ўзгаришни сезмаган Тўрабой қиморбоз:

— Ҳа ўғлим, ёки бошқа гаплашганинг борми, нега хомушсан, — деб сўради.

— Йўқ, юрган қизим йўқ. Лекин мен ҳали уйланаман деб тикилинч қилаётганим йўқ-ку.

— Қайси йигит отасига уйлангим келаяпти, деб айтди. Сен тенгилар бир-иккита болалик бўлишди. Ўқишни тугатиб олсин деб беш-олти йилдан бери топганимизни қўлингга бераялман. Ўз тенгиларинг ичида фоз юргин деб пулни аямадим. Онанг ҳам мендан яшириб ҳар келганингда пул бериб турди. Энди ўқишинг тутаган бўлса дипломингни қачон беришади? Мен маориф мудири билан гаплашиб қўйганман, иш бераман, деган.

— Ота, мен давлат имтиҳонидан ўта олмадим. Келаси йил имтиҳонга бораман. Ўтолсам дипломимни беришади. Ҳозирча бошқа бирор иш қилиб турарман.

— Ие, бу нима деганинг падари қусур. Имтиҳондан йиқилган бўлсанг нега ўша кун итиб келмадинг. Домланг билан ўзим гаплашиб тўғрилаб келган бўлардим.

— Қўяверинг, энди фойдаси йўқ, келаси йилгача бир гап бўлар.

Шу кун ота-бола узоқ тортишишди. Лекин бу пайтда у ўғлининг учинчи босқичдаёқ ўқишдан ҳайдалгани, гиёҳвандликка берилиб, қимор ўйнаб юришини билмасди. Дадабой бир ойда бир марта уйга келарди. Ёлғиз ўғил бўлгани учун ҳам ҳеч нарсадан зориқмасин деб айтганини икки қилишмасди.

«Майли, тўйни ўтказиб олайлик, иш бўлса бир гап бўлар», деб ўзига далда берди Тўрабой.

— Ота, тўйни кейинроққа сурсак, дипломимни олганимдан кейин кўрармиз...

— Нималар деяпсан, дипломнинг тўйга нима алоқаси бор? Қўявер ўғлим, сиқилма, дипломингни ўзим олиб бераман, — у қўли билан чўнтагини кўрсатиб қўйди.

Шу вақтда онаси Ражабгул инқиллаб-синқиллаб чой олиб келди.

— Мана кўрдингми ўғлим, онанг касалманд бўлиб

қолган. Келин олсак, сал жони тинчирмиди дейманда.

Лекин Дадабойнинг юзида бу гал ҳам ҳеч қандай ўзгариш бўлмаганини кўриб бошқача хаёлга борди. «Балки қизни ўзига муносиб кўрмаётган, сулув эканлигини билмасам ҳам керак. Бир кўрса питирлаб қолар. Тавба, бу қандай йигит бўлди. Унаштирдик десам ҳам қизиқиб, бир кўрайин демайди-я», — хаёлидан ўтказди отаси.

— Болам кун иссиқ, устингдаги костюмингни ечиб ўтир. Терлаб кетибсан-а, — деб онаси ўғлининг устидаги кийимига ишора қилди.

«Бўлари бўлди, бира тўла ҳозир билгани яхши, барибир эртами-кечми сезиб қолишади». Қўнглидан шу сўзлар кечган Дадабой оҳиста костюмини ечди. Енги калта қўйлак кийгани боис билакларидаги игна излари шундоқ кўзга ташланиб турарди.

— Вой, вой болажоним, тобинг қочиб қолдими? Билакларингда укол излари тўлиб кетибдику, — деди содда аёл.

— Тўхта, бу нимаси, қачондан бери игнага ўтирдинг? Мен нимага шу пайтгача сезмадим? Ҳой палид, ифлос бу нима қилганинг, — Тўрабой ихтиёрсиз ўғлини тепиб юборди. Дастурхондаги коса ағдарилиб овқат тўкилиб кетди.

— Ҳой, дадаси, бу нима қилганингиз, болангиз нима қилди? Нега бекорга шунча тўпалон кўтараяпсиз? — онаизор боласини ҳимоя қилиб, тўкилган овқатни қошиқ билан сидириб оларди.

Тўрабой аёлга эътибор бермади.

— Падарлаънат, нега жимсан, қачон бошлагансан? Дилимни хонавайрон қилдинг-ку, олган пуллариингни ҳаммасини шу захри қотилга ишлатдингми? Ёлғиз ўғлим, мададкорим бўлади, ўқиб дўст-душманнинг ичида юзимни ёруғ қилади, деб умид қилгандим.

Дадабойдан яна садо чиқмагач, Тўрабой баттар ўкира бошлади. Ниҳоят гап нимада эканлигига тушунган Ражабгул қўллари қалтираб, юрагини ушлаб қолди. Аёлни қора тер босиб ранги ўчиб, букчайиб ётиб қолганда ҳам ўғли унга лоқайдлик билан бир қараб қўйди, холос.

Аслида фожеа анча олдин бошланганди...

Тўрабой илгаридан кўкнори экар, ўзи тенги тўрт-беш ошналари билан ўтиришиб уни эзиб ичишарди. Чой ташиб хизмат қилиб юрган ўн беш ёшли Дадабой аввал бу

нима экан деб қизиқсиниб, оз-оздан ичиб юриб ўрганиб қолди. Кейинроқ эзилган кўкнорини яширинча ичиб, ўрнига бир оз сув қуйиб қўярди.

Ўелининг бу ишидан хабарсиз Тўрабой “Негадир кўкнорининг кучи камайган, ширасини олмаган эдим-ку”, деб ҳайрон бўларди.

Дадабой ўқишга кетгач, кўр-кўрни қоронғуда танийди деганларидай икки-уч нафар ўзига ўхшашларни топиб чека бошлади, кейинчалик ундан қониқмаганлари игнага ўтишди. Учинчи курсгача ота-онасидан, тоға-ю амакиларидан олиб турган пуллари эвазига амаллаб етиб олди. Амма-ю-хола, амаки-ю, тоғалар ҳарқалай ўқишдаги йигитга керак бўлади, деб пул бериб туришарди. Кейинчалик ҳар кимнинг ўз рўзғоридан ортмай қолди. Улар пул бермай қўйгач, кейинги уч йил ичида қариндошларни-кига қадам босмай қўйди.

Бир куни кекса аммасининг вафот этганини эшитиб, этиборсизгина «Опангиз ўлибди», — деди отасига. Тўрабой: «Вой опагоним, жигарим, муштипарим», деб йиғлаб кетишга тайёрланар экан, Дадабой хотиржам ичкари уй томонга юрабошлади.

— Нима қилаяпсан, тайёрлансанг-чи, мунча анқаясан, — жаҳл қилди отаси.

— Қаерга бораман, мен у ерда нима қиламан? Сиз билан онам борса бўлди-да, — деди бепарво ўғил.

— Нима дединг, оқибатсиз фарзанд, туғишган опам ўлса-ю, мен нима қиламан, дейсан. Бир вақтлар топганини, нафақасига қўшиб қўлингга тутқазар эди-ку, — жиғибийрон бўлди Тўрабой.

— Мен борсам тирилиб қолармиди, сизлар бораверинглар, мен уйда қоламан. Кимдир уйда қолиши керак-ку.

— Уйни бўри ейдими, қулфлаб кетамиз, болам у нима қилганинг, бунча тошбағир бўлмасанг, — кўзига ёш олди онаси. — Сен туғилганингда ёлғиз жигарим-иккита бўлди, деб то чиллам чиққунича сени еру-кўкка ишонмай ўзи парвариш қилганди, ўғлидан кам кўрмасди боёқиш.

— Бир оз тобим қочиб турибди. Худойиси куни борарман. Мени қутмай кетаверинглар, — деб ички уйга кириб кетганди.

Шундан кейин эру хотин анча вақтгача боласининг ўзгариб, лоқайд бўлиб қолганидан нолишганди.

Мана, шунга ҳам олти ой ўтди. Бу орада қариндош-уруғлар йиғилишиб, “Тўйни қилаверинглар, хайрли ишни орқага ташламанглар”, — деб тўйни тезлатиб юборишди. Дадабой эса лоақал бирор марта бўлғуси келин билан учрашувга чиқмади. Тўй кечаси эса қолмоқчи бўлган келинчакнинг янгасига, “Ҳозирча мазам йўқроқ, кетаверинг, ўзимиз кейинчалик келишиб оламиз”, — деди. Куёвнинг гапига ҳайрон бўлган янга “ўзингиз биласиз”, деб жўнаб кетди. Тўйдан икки ойлар ўтиб, нима иш билан келиннинг ётоғига кирган онаси ўғли билан келиннинг тўшаклари бошқа-бошқа солинганини кўриб:

— Болам эндигина чилангиз чиқди-я, ҳозирдан нега жойларингизни алоҳида солгансизлар, — деди келинига. Келинчак индамай ерга қаради.

— Болагоним, яна ҳам ўзинглар биласизлар, эр-хотин бошқа ётса орага шайтон киради, дейишади. Бунақада бир-бирларингиздан совиб кетасизлар-ку.

Унинг саволига жавоб беролмаган келинчакнинг кўзларида ёш кўринди.

— Ҳа, келинжон, тинчликми, нега йиғлаяпсиз?

— Йўқ, йиғлаганим йўқ, ўзим, шунчаки... Мен қандай келган бўлсам, ҳозир ҳам шундайман, ўғлингизни кўнгли бошқадами дейман.

— Вой, менгина ўлай-да қолай, нима дедингиз, ҳалиям «қиз боламан» демоқчимисиз? Келин боши билан “ҳа” ишорасини қилди. — Нега шу пайтгача индамай юрибсиз, — деди ҳаяжондан ўзини йўқотиб қўйган қайнона.

— Мен нима ҳам дейман, эшитган қулоққа уят... Ҳозир ҳам ўзингиз сўрамаганингизда, билдирмаган бўлардим, — деди норози оҳангда Норой.

Шу куни Дадабой жуда кеч — ярим тунда келди.

Онасининг «қаерда юрибсан», деган саволига, жавоб ҳам бермай уйга бурилди. Онаси келини билан бўлиб ўтган суҳбатни эрига айтишга мажбур бўлди.

— Йўғ-е, нималар деяпсан, бўлмаган гап, — юраги бир нимани сезгандай қалтираб кетди Тўрабой.

— Ҳа, келинингизнинг ўзи шундай деди, ўғлингизнинг келинга кўнгли йўқми деб қўрқаман.

— Йўқ, ундай эмас, бу ерда бошқа гап бор. Эртага биламан бунинг сабабини.

— Вой ўлмасам, ўғлингиздан қандай сўрайсиз? Уят бўлмайди-ми?

— Уят дейсанми, эртага қудалар билса, эл-халқ билса ана унда уят, ана унда шармандалик бўлади, — чуқур ух тортди Тўрабой.

Эрталаб келиннинг қовоқлари қизариб йиғлагани билиниб турарди.

— Ҳа, қизим, нима бўлди, нега йиғладинг? — сўради қайнона.

— Сирғам билан узугимни ёстигимнинг тагига қўйгандим, икки кундан бери тополмаяпман. Бу уйга ўғлингиздан бошқа ҳеч ким қирмайди. Улар катта энамдан ёдгорлик эди. Бу тилла тақинчоқларни шу неварамга берасизлар деб васият қилган экан, — келин бу сўзларни айтар экан кўзларидан дув ёш қуйилди.

— Э, худо, энди бу ташвиш ҳам бормиди, — қайнона бурилиб ичкарига кирди. Зум ўтмай Тўрабой чиқди-ю, дарвоза томонга кетаётган Дадабойни чақирди. У тўхтади, секин қайтиб отасининг олдига келди.

— Қани бу ёққа юрчи, — у шундай важоҳат билан ўшқирди. Дадабой бир сўз демай эргашишга мажбур бўлди.

Тўрабой индамай ўғлининг узун енгли кўйлагини ечиб билагига разм солди.

— Мана булар кейинги беш-ўн кунда олинган, хўш бунга пулни қаердан олдинг?

Дадабой ерга қаради. Унинг қарашлари маъносиз эди.

— Сенга айтаяпман, оқпадар, энди бу ишни қилмайман деб ваъда берган эдинг-ку!

Ўғилдан яна садо чиқмади. Тўрабой уйнинг тўрида яктаги устидаги энлик қайишини олиб уч-тўрт марта туширди. Дадабой қайишини отаси қўлидан тортиб олмоқчи, кучи етса, ҳатто урмоқчи бўлди. Лекин эндигина эллик ёшга кирган бакувват отанинг қўлидан камарни тортиб ололмади, қайтанга чириган дарахтдай ағдарилиб тушди.

— Тиллаларни нима қилдинг, сотдингми ёки, мана бунга алишдингми? — деди Тўрабой ўғлининг билагига бармогини ниқтаб.

Ундан бирор тайинли жавоб ололмагач, кўзи қонга тўлиб кутуриб кетиб аёвсиз ура бошлади. Шу вақтда онаси дод солиб ўзини боласининг устига ташлади. Аччиқ устида бир-икки зарба аёлига ҳам тегди. Дадабой тишларини гижирлатиб оғзидан кўпик чиқариб, қўлларини мушт қилганча ағнаб ётарди. Тўрабой қайиш билан ўғлининг

қўлини, арқон олиб келиб оёқларини боғлаб ташлади.

— Шу уйдан сенинг ўлигинг чиқади, ёки одамлар сафига қўшилганингдан кейин чиқасан, — деди Тўрабой ўрнидан турар экан. — Агар ким уни ечиб бўшатса, қонига ботираман, — унинг ғазаб билан айтган сўзларидан хотини сесканиб кетди. Ўғлининг гилам устида ётишига ичи ачиб, қийналиб кўрпага силжитди.

Шу куни Ўратепада турувчи акасининг қўшниси келиб қолди. Тўрабой шошиб:

— Ҳой хотин, келиннинг уйига жой қил, меҳмон келди, — деди. Ўтиришиб сўрашиб бўлгач, келган киши акасининг оғир касал бўлиб қолгани, тез етиб боришини айтди. Сўнг фақат бир пиёла чой бўлса майли, овқатга уринманг. Сизни ҳозироқ олиб кетишим мумкин, деди. Меҳмоннинг олдига чой қўйиб Тўрабой тезда тайёрланди. Кетаётиб Дадабойни олдига сув, нон қўйиб оёқ-қўлини ечди-да ҳожатга ҳам чиқмайсан деб тайинлаб, тоғорани кўрсатди.

— Мен икки-учга кунга қолмай етиб келаман. Билиб қўй, бирор ёққа боришни ҳаёлингга келтирма, акс ҳолда, — у қўлини томоғига олиб келди, — сўйиб ташлайман.

Тўрабой уй эшигини қулфлади. Аёлига келиннинг уйида ётишини тайинлаб меҳмон билан чиқиб кетди.

Тўрабойнинг асли ота ҳовлиси Ўратепада бўлиб, маҳалласида булардан ташқари яна бир қанча ўзбеклар истиқомат қилишарди.

Улар бир ота-онадан, икки ака-ука бўлиб Тўрабой бухгалтерлар тайёрлаш техникумини тугатгач, Қўқонда яшовчи тоғаси — колхоз раиси уни чақиртириб олди. Тўрабой ҳам, унинг акаси Жўрабой ҳам уйланиб кенг ҳовлида яшашарди. Тоғасининг ёрдамида данғиллама уйлар қурди. Тоғаси вафот этгандан кейин ҳам шу ерда таниш-билиш орттириб, тоға авлодлари орасида яшаб қолган эди. Акасининг фарзанди бўлмади, ёши бир жойга борган бир болалик аёлга уйланди. Жўрабой шу болани катта қилсам, кексайганимда ўз боламдек бўлар деган ҳаёлда эди.

Уч ёшдан боқиб ўстирган ўғлини ўрта мактабни тугатгач, қурилиш техникумига ўқишга жойлади.

— «Ўғлим, бу ўқиш йигит киши учун ўлмас касб ҳисобланади. Ўқишни тугатсанг ҳеч қачон ишсиз қолмайсан, — деган эди. Ўғил ўқишга киргач, унинг ташлаб кетган амалдор отаси излаб борибди.

— Ўғлим тақдир экан, сенга вақтида ёрдам беролмадим. Бир неча марта борганман, лекин онанг менинг ёрдимимни олмаган. Сенга бу ҳақда айтмаган бўлса керак. Кейинги аёлимдан уч қиз кўрдим. Ҳаммасини узатдим. Хай-ҳотдек ҳовли, бир бориб кўргин, нақ қаср дейсан. Сени ҳуқуқшунослик институтига жойлайман. Келажакда қурувчи эмас, юрист, прокурор бўласан. Қони бошқа ўғай ота эмас, ўз отанг қўлида яшайсан. Онанг сенга нима деган билмайман-ку, мен ташлаб кетганим йўқ, онангни ўзи сени олиб мени ташлаб кетган», деб йигитни чалғитди. Шундан сўнг отаси тез-тез келавергач, «майли ўзингиз биласиз», деб жавоб берди. Ота-бола кенгашигач, Дадабой ўқишни ташлади. Таниш-билиш ва пулнинг кучи билан институтга жойлади. Бундан хабар топган Жўрабой жуда хафа бўлди.

— Ҳа, бурунгилар, «етим қўзи асрасанг оғзи бурнинг мой бўлар, етим бола асрасанг оғзи бурнинг қон бўлар», деб бекорга айтишмаган экан. Сен нонкўр, итвачча менга хиёнат қилдинг. Тузим урсин сени, бугундан бошлаб уйимга қадам босма, сени худога топширдим, — деб аразлаб кетди. Уйга келиб хотинига эшитганларининг тўғри эканлигини ва бўлиб ўтган воқеаларни айтиб берди.

— Нима ҳам қилардим, ўғлим отаси билан учрашганини менга айтмаган. Мен сиз билан ўн олти йилдан бери яшаб келаяпман. Ўғлим отасини деса ўзи билади, лекин сизни ташлаб кетмайман. Агар ўзингиз мени қувиб юбормасангиз, — деди. Жўрабой оққўнғил, меҳрибон аёлига меҳр билан қараб тақдирга тан берган бўлди.

— Ҳа, майли, энди иккимиздан ўзга бир-биримизга ғамдош инсон йўқ. Илоҳим сени мендан ажратмасин...

Буларни Тўрабой ҳам биларди. Тўрт ой илгари келиб кетганида ҳам акасининг соғлиги яхши эди. Жўрабойнинг саратон хасталиги билан оғригани маълум бўлганидан кейин жуда ғамгин бўлиб қолди. У болалиги ўтган қадрдон ҳовлига кириб акасининг аҳволини кўргач титраб кетди. Эртаси куни акаси Тўрабойга:

— Ука менинг аҳволимни кўриб турибсан. Кўзимнинг тириклигида уйлариңгни сотиб, ҳовли-жойга эғалик қил, ота-бобомиз ўтган уйга сен кўчиб келмасанг чирогимиз ёқилмай қолади. Уйга етти ёт бегоналар кириши мумкин. Чунки мен ҳаётдан кўз юмсам ҳамма мол-мулк хотинимга қолади. Унинг бағри бутун, мен кетсам ўғли келиши

мумкин. Шу сабабдан бир ҳафтада кўчингни кўтариб кел, ҳарқалай сенинг ўғлиң бор. Авлодимизнинг давомчиси бўлади. У бошқа гапиролмади, чарчаб жимиб қолди.

— Майли, ака, бир ҳафтада кўчиб келаман, — деди, бунга жавобан Тўрабой кўзига ёш олиб.

Эртаси куни уйига келганида Дадабой дераза панжарасини қайриб чиқиб кетмоқчи бўлиб тўполон қилаётган эди. Унинг кўзлари қизариб кетган, яна дорининг ҳумори тутиб қалтирар, аъзои бадани қақшаб оғриётганди.

— Отажон очинг, чиқариб юборинг, ўлиб қоламан, яна бир марта ўшандан қабул қилайин кейин ҳеч қачон бу йўлга кирмайман, — деб зорланарди. Тўрабой кетишидан олдин йўлда дўхтир ўртоғи билан гаплашган, у бирикки кун ичида худди ҳозиргидай ҳолга тушишини, олдиндан айтган, боғлаб бўлса ҳам яна икки уч кунни тинимсиз курашиб даволаб ўтказсак кейин енгиллашиб қолади, деганди. Тўрабой шуни эслаб ўғлини чалғитган бўлди:

— Ўғлим сен айтган нарсани ҳозир олиб келишади, озгина сабр қилгин, ҳаммаси яхши бўлади.

Дадабой бўлса илондай тўлганиб, типирчилаб жон ачиғида тишларини ғичирлатар, девору эшикларни деразаларни тепарди. Ойналар чил-чил синган, аммо чиқиб кетишга бақувват панжаралар халақит берарди.

Абдуҳамид дўхтир етиб келгач, икки кишилаб тутиб яна боғлаб ташлашди. Кутурган буқадай бўкириб ётган Дадабойни отаси бир-икки марта қайиш билан жонини оғритиб урди. Абдуҳамид аввалдан тайёр дорилар билан укол қилди. Дадабой бир оз типирчилаб кейин ухлаб қолди.

— Ўлиб қолмайдими? — хавотирланиб сўради Тўрабой.

— Йўқ ўлмайди, бир неча соат ухлайди. Бироқ уйғонгач, яна қийналиб ўзини ҳар томонга отади. Унгача ўзим келиб кечаси билан бўлса ҳам қараб чиқаман. Шундай қилиб икки-уч кунни ўтказсак, кризисдан ўтиб олади. Кейин даволашимиз ҳам ўз самарасини беради. Секин-аста бирор ҳафтадан кейин енгиллашиб қолади. Қарабсизки, бир ойларда гиёҳвандлик балосидан қутулиб олади.

Тўрабой уйлариңни сотиб Ўратепага кетмоқчи эканлигини маълум қилди. Бир икки кунда уйларига харидор кела бошлади. Орадан бир ҳафта ўтди, лекин ҳали ҳам Дадабой босилмади. Ўн кундан кейин у хиёл ўзини босиб

олди. Шунгача Тўрабой уйини сотиб ҳамма нарсаларини кўчишга тахт қилиб қўйди. Азобли икки ҳафта ўтиб, ўгли анча ўзига келди. Унинг оз бўлсада ўзгариб босиқ бўлиб қолганини кўрган Тўрабой қудаларини, қўни-қўшни, ёру-биродарларини чойга чақирди. Эртаси кuni хайр-хўшлашиб икки машинада юкларини ортиб жўнаб кетишди. Булар бориб жойлашгандан кейин, Жўрабой бандалик қилди, Дадабой маракаларга ўзи бош-қош бўлиб турди. Уйларини ён қўшниларига сотишган, пулининг ярмини беш-олти ойдан кейин берамиз дейишганди. Жўрабойнинг маракаларига буларнинг пули кетмади. Ўлимлигимга деб йиғиб қўйган пуллари бемалол етди. Энди тўққиз ой ўтказиб йилини қиламиз, деб қўйишди. Жўрабойнинг маракалари ўтгач, унинг беваси Зоҳида:

«Бу ерда бирор танакорим бўлмаса энди кетаман», деб айтганида келини Норой ва овсини:

— Йўқ, сизга рухсат бермаймиз. Сиз ҳаммамизга бир қайнонадек бош бўласиз. Уйнинг тўри сизники, — дейишди.

— Агар қол десанглар, қоламан, — деб хўрсинди аёл.

Дадабой ҳам соғайиб Норой келин билан аҳил яшай бошлади. Жўрабойнинг йил маракаси яқинлашганда уйнинг пулини олиб келамиз, деб Қўқонга жўнашди. Кун иссиқ бўлгани учун ҳам йўлда дуч келган юк машинасининг устига чиқиб олишди. Машинада одам ташишга мослаб тахтадан ўриндиклар қилинганди. Йўлда дарёдан ўтаётиб ҳайдовчи ухлаб қолдими ёки техник носозликданми бурилишда машина қирғоқдаги қалин бетонга урилиб, устидаги беш-олти йўловчи билан бирга сувга ағдарилиб кетди. Улардан иккита ёшроғи сузиб чиқишга улгурди. Тўрттаси эса кексалиги ва сузишни яхши билмагани учун чўкиб кетди...

Дадабой ота-онасининг келишини кутиб икки ҳафтани ўтказди. Аввалига ўрганиб қолган жойларида меҳмон бўлиб юришгандир, деб парво қилмади. Худойига бир неча кун қолганда хавотирланиб йўлга чиқди.

Қўқонга келмаганини билиб излашга тушди. Милициядан йўлдаги фожиани, тўрт кишининг чўкиб кетганини билди. Маълум бўлишича, уларнинг мурдасини топишгач, иккитасини қариндошлари таниб олиб кетишган, иккитасининг эса ёнида ҳеч бир ҳужжати бўлмаганидан ўн икки кун махсус жойда сақлашибди. Уч кун

бурун жаноза ўқиттириб, шу яқин жойдаги қабристонга дафн этишган экан. Суратга қараб иккала мурдани ҳам таниб ўзини йўқотиб қўяёзди. Дадабой қабристонга бориб тупроқни кучиб:

— Отажон, онажон сизларга кўп озор бергандим, энди кунингизга ярайман деган пайтимда, ҳатто сизларни сўнгги йўлга кузатиш ҳам насиб этмади, кечиринглар, — деб зор-зор йиғлади. На чора, бандаси ҳар қандай азобга қайғуга бардош беради. Амакисининг худойисига ота-онасининг маракаларини қўшиб ўтказди. Уларнинг фожиасидан хабар топган Қўқондаги уйларини сотиб олганлар қолган пулни олиб, фотиҳага келиб кетишди. Тўрабойнинг Қўқондаги уйи жуда катта пулга сотилганди. Икки хўжалик учун ҳужжатлаштириб, баланд қилиб солинган иморатлар, Қўқоннинг энг кўзга кўринган уй ҳовлиларидан бири эди. Пулнинг ҳаммаси Дадабойга қолгач, шу ердан орттирган жўралари билан секин-аста яна аввалги ҳолига қайта бошлади. Унинг пули кўплигини билган қиморбозлар қўлтиғига кириб даврасига тортишарди. Энди уни тергайдиган кишиси йўқ. Ўзи хон, кўланкаси майдон. У уйдаги пулдан кўтариб чиқиб кетар, ютқазиб қўйган кунлари ичиб, чекиб келиб уйдаги аёлларга кун бермасди. Баъзан катта ютуқ билан қайтар, шунда олиб келганларини Норойнинг қўлига бериб, «кўриб қўй, менинг кимлигимни», деб мақтанарди.

Кейинги сафар олиб кетган пулларини ютқазганда, хотинига:

— Сен шукур қилиб нолимай-яшайвер, Сидиқнинг хотинига ўхшаб сени қиморга ютқазиб юборсам нима қилардинг, — деб юборди.

Унинг гапларига тушунмай:

— Нима хотинларни ҳам ўйинга қўйишадими, — деб сўраганида Зоҳида Норойга «жим» ишорасини қилди. Дадабой эса:

— Э товукмия хотин, уларнинг ичида уйларини, тикиб юбуровчилар топилади, — деди. Дадабой қимор ўйнагани кетган кuni эртасига кечгача донг қотиб ухлади. Шу кuni Зоҳида Норойга кўп нарсаларни гапириб берди.

— Раҳматли эрим — қайноғангизнинг ўтмишини биласизми, сирли оҳангда деди Зоҳида. Норой «йўқ» ишорасини қилгач, эшитганини бирма-бир сўзлаб берди.

— Э, қизим, нимасини айтай, буларнинг ҳаммаси

уруғ авлоди билан қиморбоз ўтган экан. Мен қўлимда ўғлим билан шу одамга турмушга чиққанимда бу киши эллиқдан ошган эди. Аввалига мен ҳам билмаганман. Шу уйга келганимдан кейин қўшнилариимдан эшитдим. Урушдан олдин қаҳатчилик йилларда ҳам қимор ўйнашар экан. Ўшанда ичиб, чекиб ўтириб ҳамма нарсасини ютқазиб алам устида хотинини ҳам тикиб юборибди. Унинг чиройли аёлига кўз тикиб юрганлардан бири уни ютиб олибди. Шундан кейин у яна уйланибди. Унинг қиморбозлигидан хабарсиз аёл иложсиз бармоқ тишлаб қолибди. Қиморбозларда бир одат бор. Айтайлик биттаси аёлини ютқазиб қўйди. Шунда ютиб олган одам уларнинг уйига хотинини олиб кетгани келади. Агар аёлни қиблага қараб жойнамоз устида қўлини дуога очиб ўтирган ҳолда кўрса, олиб кетолмайди. Бошқа ҳар қандай ҳолатда олиб кетар эканлар.

— Э, нимага жим тураверишган, милицияга айтса бўлмасмиди, — гапни бўлди Норой.

— Қизим, илоҳим бу савдолар сенинг бошингга тушмасин, агар ютқазиб қўйса-ю, аёлми ёки бирортаси органга хабар берса қиморбозлар уларни битта-битта сўйиб ташлашади. Қиморбозларнинг пули ҳам, органда одамлари ҳам бор.

— Вой, мунча кўрқинчли, юрагим чиқиб кетай деяпти, — деди Норой ёқасига туфлаб.

— Аввал гапимни охиригача эшит. Шундай қилиб Жўрабой қайноғанинг бу аёли эри ўйинга кетган вақтда жон ҳовучлаб қиблага қараб ўтираверган. Ажралиб кетай деса қаҳатчилик, ҳарқалай бошқаларга қараганда қорни тўқ яшаган. Шундай пайтда уруш бошланиб қайноғанигиз урушга кетибди. Жонидан тўйган аёл номаълум томонга бош олиб чиқиб кетган.

Уруш тугагач, у киши қайтиб келиб менга уйланди. У бефарзанд эди. Мен тушганимдан кейин ҳам яна қимор ўйинини давом эттирди. Бир куни мен дарвозани қулфлаб эндигина ётган эдим, девордан икки кишининг ошиб тушганини сезиб қолдим. Улар то уйга кириб келгунларича рўмолимни ёпиниб, жойнамоз устига ўтириб олдим, келганлар менинг ҳолатимни кўриб чиқиб кетишди. Эртаси куни хўжайиним уйқудан тургач, мен ажрашиб кетаман, деб туриб олдим. Бу вақтда унинг ёши ўтинқираб, соғлиги ҳам бир мунча ёмонлашганди. Айниқса, ўғлимни ўзи меҳр қўйиб ўстираётган эди. У сиқилган пайтларида

уни эркалатиб овунарди. Унга ўз ўғлидай меҳр қўйганди.

Ўша кунлар хўжайиним менинг кетиб қолишимдан хавотирланиб бир неча ой ўйинга бормай қўйди. Лекин унинг ютиб олган дунёси жуда кўп эди. У бир куни ғалати гапни айтиб қолди. Айтишича, ўша кунлар қиморда биттасининг қизини ютиб олган. Шериғи ўкириб «истаган нарсангни ол, бир мардлик қил, қизимга тегинма», деб ялинибди. Шунда у қизингни нима ҳам қилардим, икки хонали уй қуришга етадиган пул берсанг розиман, дебди. Ютқазган киши икки кунда шунча пулни келтириб берди... Ана шундай гаплар. Яхши ҳамки, сен ўз вақтида мени қайтариб олдинг. Бўлмаса моли-дунём ҳам совурилиб кетармиди, деганди. Дадабой ҳам худди амакисига ўхшаб қиморга ўч бўлди. Охири бахайр бўлсин, — деб сўзини тугатди Зоҳида.

Бир куни Норой ширин уйқуда эканлигида кимдир кучли зарб билан эшикни тепди. Эшикнинг зулфини чиқиб кетиб, уйга олатасир икки киши кириб келди. Норой ўзини ўнглаб олмай туриб боши аралаш нима биландир ўраб, чирмаб ташлашди. Зўр базўр нафас олаётган аёл бошига қандай савдо тушганлигини сизди. У бирор соатлардан кейин ўзини безатилган катта уйда кўрди. Бу вақтда у йигирма икки ёшда бўлиб, жуда кўркам аёл эди. Уни ютиб олганлар аввалдан билганлари учун яширин исловхона хўжайинига катта пулга сотишди. У ерда Норойни қўшмачи аёллар ювинтириб, кийинтириб бойваччаларга қўша бошлабди. У қаршилиқ қилган эди, бир уйга қамашгач, гавдалиқ, қора одам ёнидан ялтираб турган катта пичоғини чиқарди. Сўйиб ташлайди деб кўрққан Норой:

— Тавба қилдим, энди айтганларингни қиламан, — деб ёлворди. У кўнглида бирор кун албатта қочиб кетаман, деб ўйларди. Унинг ҳуснини, ёшлигини кўрганлар пуллариини аяшмасди. Норойнинг орқасидан мўмайгина даромадга эга бўлганлар унга яхши муомалада бўлишарди.

Бир куни ҳеч пайт хали ухлашга улгурмаган Норой қарши томондаги уйга кимнидир ўраб кўтариб киришганини кўриб қолди. Бу, ўша куни пайт топиб қочиб кетган яна бир ёшгина аёл эди. Унинг орқасидан қувиб етиб ушлаб олганлар бақирмасин деб оғзига латта тиқиб ўраб олиб келишаётган пайтда ҳаво етмай йўлдаёқ жон таслим қилганди. Унинг ўлиб қолганини сезмаган тўда айғоқчилари аёлнинг оғзидагини ечиб кўрқиб кетишибди. Норой

қоронғуда секин юриб бориб буларнинг барини кўриб қолди.

— Бунни қопга солиб, отга ўнгариб кўлга ташлаб келинглари буйруқ қилди улардан бири. Норой кўрқиб орқасига қайтаман деб ҳовлидаги областага қоқилиб кетди. Уни кўриб қолганлар «энди сиримизни билади, ўликни кўрди», деб хавотирланишиб, уйга қамаб устидан қулфлаб қўйишди. Норой энди ўлдим, мени ҳам ўлдиришади, деб кўрқиб турган пайтда, эртаси кунни тушга яқин шу уйнинг хўжайини келиб қолди. У бўлиб ўтган воқеаларни эшитиб, ҳайдовчисига Норойни машинага ортиб, узоқроқ жойга олиб бориб гум қилиб келишларини буюрди. Оғзига латта тиқиб, қўли боғланган Норойни «Победа» машинасининг орқасига тиқиб олиб кетишди. Улар бир соатдан кўпроқ юриб тўхташди. Аёлнинг хушсуратлигини, ёшлигини яхши билган каллакесар югурдаклар, аввал аёл билан бирга бўлиб, кейин тинчитамиз, деб келишишди. Машинани ҳеч ким йўқ жойга олиб ўтиб тўхтатишди. Норойнинг оёқ-қўлини ечиб ерга қандайдир гиламчага ўхшаш нарсани ёзишди. Муқаррар ўлимини кутиб турган аёл жавдираб атрофга қаради. Бир икки километрлар чамаси узоқликда пастқам лой шувоқ уйлар кўринди. Улардан бири шеригига:

— Аввал сен бошлайқол, кейин мен келаман, — деб нарироққа кетди. Аёл билмасликка олиб хийла ишлатди. Кулиб туриб:

— Мен билан бирга бўлиш учун шунча жойга олиб келиш шартмиди, унингсиз ҳам сизни бир-икки кўриб ёқтириб қолгандим, — деб сўйкалиб эркаланди. Кейин: — Аввал хожатга чиқайин, — деб сўради. Аёлнинг ҳеч нарсадан хабари йўқ деб ўйлаган йигитлар рухсат беришди. Юраги қинидан чиққудек бўлиб секин юриб пастроққа — қамиш ўсган зовур ёнига борган аёл ўзини сувга отди. Сув тиззагача бўлиб, туби ботқоқлик экан. Жон талвасасида ботқоқдан нариги томонга ўтиб, қоча бошлади. Уни кўриб қолган йигитлар орқасидан қува кетишди. Ботқоққа кириб кетиб бир-бирини тортиб чиққунларича аёл анча узоқлашди. Улар ҳам ўтиб олгач, Норойнинг кетидан югуриб кетишди. Аёл қишлоққа кириб биринчи дуч келган уйнинг молхонасидаги сомон орасига яширинди. Аёлнинг молхона ичига кириб кетганини деразадан кўриб қолган уй эгаси — лўли йигит югуриб чиқди ва қувиб келаётган

йигитларни кўриб тўхтаб қолди. Улар уй эгасидан шу ҳовлига бир аёлнинг кирган-кирмаганлигини сўрашди.

— Ҳа, яшил кўйлақдами, у ҳув, анави томонга югуриб ўтиб кетди, — деб уй орқасидаги ўша зовурнинг давомини кўрсатди. Ўзи ҳам қўшилиб пастгача тушди-да, — мана шу ерга тушганди, — деди. Дарҳақиқат у ерда янги босилган излар турарди. Улар зовурдан нариги томонга ўтиб машиналар қатнаб турган катта йўлни кўришди. Аёлни қочиб, дуч келган машинага ўтириб кетган деб ўйлашиб қазадан сўқинишди. Сўнг шефга тинчитиб келдик, деймиз. Барибир у аёл бизни тутиб бермайди. У қутулганига шукур қилиб, бирор бир узоқроқ жойдан паноҳ топади. Энди уни қидиришдан фойда йўқ, деган хулосага келди. Уларнинг кетиб қолганини кўрган лўли йигит молхонага кириб:

— Ҳой хотин, қаерга яширинган бўлсанг ҳам чиқавер, сени қувиб келганлар кетишди, — деди. Шундан кейингина Норой босилган ўтлар орасидан чиқди. Аёлнинг ярим белигача лой эканлигини кўрган эркак уйга кириб кийим-бош ва сув олиб келди. Норой ювиниб, кийимларни кийиб уйга кирди. У ҳамон кўркувдан қалтирарди. Уй эгаси дастурхон ёзиб чой-нон қўйди. Тўрда ухлаб ётган уч ёшлар чамасидаги бола уйғониб йиғлашга тушди. Аёл туриб болани қўлига олиб овутади. Дастурхон ёнига олиб келиб қўлига қанд беради. Уларни кузатиб турган йигит аста хўрсиниб қўйди.

Шу кунни Норой ва йигит анча вақт ҳасратлашиб, ўз тақдирларини сўзлаб беришди. Уй эгасининг исми Номозбой бўлиб, унинг аёли мана шу болани туғиш вақтида вафот этган экан. У уч йилдан бери сўққабош. Ўзи билган лўлилар орасида тенгини топмаган. Оқсоқолининг маслаҳати билан энди Қашқадарё томондаги лўлилар орасидан турмуш ўртоқ излаб ўша ёқларга бормоқчи бўлиб юрган экан. Норой бўлса ўзи ҳақида сал бошқача гапирди. «Ота-онаси ўлиб кетган, болалар уйида тарбияланган. Эрга теккан, эри касал бўлиб ўлган. Кечаси ёлғиз ухлаб ётганида безорилар аёлни ўғирлаб олиб чиқиб, бир четда номусига тегмоқчи, сўнг гумдон қилмоқчи эканлигини» айтди. Шу кеча Норой узоқ ўйлади. Агар бу ердан кетиб онасиникига борса, унинг исловотхонага тушгани-ю, қиморга ютқазилганигача ҳамма эшитган, шу боис одамлар орасида бош кўтариб юролмайди. Эрга текканида ҳам юзида тав-

қи лаънат қолади. Қолаверса, анавилар унинг тириклигини билса, уларнинг бошқа югурдаклари ҳеч қачон аёлга тинчлик бермайди.

Энди нима бўлса пешанамдан кўраман. Шунча вақт таҳликали ҳаёт кечирдим. Хавотирли яшашдан бездим. Балки шу йигитга тегиб, сокин ва осойишта яшарман, кейинчалик бир гап бўлар, деган фикрга келди. Ўша куни Норой болани бағрига олиб шу ерда тунади. Эрталаб чой вақтида:

— Мен шу ерда қолиб ўғлингизга оналик қилсам дегандим, — деди минг хижолатлик билан. Буни кутмаган Номозбой бир оз анграйиб қайта сўради. Эшитганлари рост эканлигига ишонч ҳосил қилиб, ўзларининг оқсоқоли турган уйга кетди. Оқсоқол:

— Агар ўзбек аёли тегаман деса қарши эмасмиз, — деди. Шундан кейин Норой Номозбойдан никоҳимиздан кейин тиланчиликка чиқмайсиз, деб сўради. Унинг сўзларига Номозбой:

— Бизнинг уругимиз эркаклари колхозда ишлашади. Мол қилишади. Фақат аёллар баъзи-баъзида чиқиб туришади, — деди. Шу тариқа Норой Номозбойга никоҳланди.

Номозбой колхоз ерида ишларди. Томорқага турли мева, сабзавотлар экарди. Норой бўлса сигир соғиб, молга қараб рўзғорни юргиза бошлади. Бир йил ўтар-ўтмас Норой кўзлари қоп-қора қизалоқ туғди. Унга Офтобой деб исм қўйишди. Мактаб улар турган жойдан бир оз узоқ бўлгани учун уни ўн ёшгача Норойнинг ўзи алифбе ва бошқа китоблардан уйларида ўқишга ўргатиб турди. Тўртинчи синфдан бошлаб эса акаси Қурбон билан бирга қўшни қишлоқдаги мактабга ўқишга қатнади.

Норой икки сигир соғарди. Дастурхонидан қаймоқ, сариёғ, сут, қатиқ узилмасди. Тухум бостириб, жўжа очириб, товук кўпайтирди. Рўзғори бут бўлди. “Бир оз яшайчи”, деб ўйлаган Норой Номозбойнинг оққўнгил, меҳрибонлигидан, рўзгорининг осудалигидан унга кўнгил қўйиб ўрганиб қолди. Бошқа лўлилар, бу аёл сенга вафо қилмайди, бир куни кетиб қолади, дейишганди. Норой қиз кўрганидан кейингина унинг бир умрлик бўлганига ишондилар.

Норой ташкилотчиликни қўлига олиб раиснинг олди-га Номозбой билан уч-тўрт оқсоқолни етаклаб борди. Бир-

галикда шу қишлоққа электр симлари тортиб келишларини илтимос қилишди. Шундан кейин симёғочлар ўрнатилиб симлар тортилди.

Улар битта буқасини сотиб, уйларига телевизор ва радиоприёмник сотиб олишди. Пахта теримида, чопиқ ва бошқа ишлар бошланганда Норой колхозчилар билан суҳбатлашар, аёлларни тушликка чойга чақирарди. Шу тариқа баъзилари билан борди-келди қила бошлади. Норой уларга ўғли учун бирорта қиз топиб беришларини қайта-қайта сўрарди. Бир куни қўшни қишлоқдан дутонам деб юрган бир аёл келиб қолди. У кўп болалик узоқроқ бир қариндошининг қизини беришга кўндирганини айтиб келди. Унинг айтишича уч боласи билан хотинидан ажралган бир йигитдан совчи келганмиш. Бошқалар эса боласи кўп, қашшоқ оиладан келин қилишни истамаган экан. Хурсанд бўлиб кетган Норой бу хабарни Номозбойга етказди. У индамай қулоқ солди. Мулоҳазали йигит.

— Майли, келин билан сен муомила қилиб яшайсан, ўғлингга маъқул бўлса ўзинг биласан, — деди. Тез орада совчи қўйиб унаштириб қўйишди.

Ўрта мактабни битиргач, Офтобнинг ўқишга киришига Номозбой ҳам қаршилиқ қилмади. Норой қизини Самарқанд университетига олиб бориб ҳужжатларини топширтирди. Ўқишга киргани келган уч-тўрт нафар қизга қўшиб, керакли пул билан таъминлаб, бу катта шаҳар, эҳтиёт бўлиши кераклигини айтди. Айниқса, қизларни яшаб турган уй бекасига бемаҳал кўчага чиқармасликни тайинлаб жўнаб кетди.

Норой унаштариш маросимини ўтказиб келган куни Офтоб ҳам имтиҳонлардан ўтиб ўқишга қабул қилинганлигини айтиб келиб қолди.

Қурбонбой Норойнинг бағрида ўсиб, уни ўз онасидай яхши кўрарди. Норойни лўлилар жамоасида ўзининг хушмуомаласи, тўй ва таъзиялардаги меҳнати билан, тиланчилик қилишдан бошқа барча урф-одатларига амал қилгани учун ҳам қадрлашар эди. Ниҳоят унинг орзуси ушалиб келинни тушириб олди. Тўйдан икки-уч кун ўтиб эрталаб Номозбой билан Норой телевизор кўриб чой ичишар экан, эшикдан икки косада ширчай кўтариб келин кириб келди. У қайнона ва қайнотасига таъзим қилиб, уларнинг олдига косаларни қўйди. Келинининг ҳаракатидан мамнун бўлган Номозбой Норойга меҳр билан қараб

қўйди. Барча орзуси ушалган, бахтидан мамнун осуда яшаётган қайнона келинига қараб: «Кўп яша, қўша қариб бахтли, ували-жували бўлинглар», деб дуо қилди. Хаяжонданми, эсига ота-онаси ёки аччиқ аламли ўтмиши келди-ми, ҳарқалай кўзлари ёшланди.

* * *

Офтоб олийгоҳнинг учинчи босқичида таҳсил олаётганда ўзи билан бир хонада турувчи дугонаси Холниса қишлоқ хўжалик олийгоҳининг охириги босқичида ўқиётган Шодмон исмли йигит билан севишиб, кино ёки истироҳат боғларида учраша бошлаганди.

— Дугонажон, онамнинг гаплари ёдингдами, йигитларга ишониш керакмас, эртага юзинг шувит бўлиб қолмасин тагин, — деб огоҳлантирди Офтоб.

— Нима қилай, кўрмасам тутолмайдиган ҳолатга тушдим. Севги деганлари шу бўлса керакда, бизнинг аҳдимиз қатъий. Келаси йил Шодмон ўқишини тугатади, мен эса сиртқи бўлимга ўтаман. Айтишига қарагана ёзда тўйимиз бўларкан, — деди гурурланиб Холниса.

— Йигитингни сўзи рост бўлса майли, Назирага ўхшаб чув тушмагин тагин. Кўрдинг-ку, унинг йигити сенга уйланаман деб катта кетарди. Нима бўлди, бир йилча алдаб юрди-да, қишлоғига жўнаворди. Шундан эҳтиёт бўл, дейман. Тўғриси, мен йигитларга ишонмайман.

— Менинг Шодмоним ундайлардан эмас. Ҳатто оналарини бизнинг уйга совчиликка ҳам жўнатибди.

— Ундай бўлса яхши. Лекин ҳар ҳолда эҳтиёт бўлгин.

— Бўпти «қайнонажон», ҳадеб тергайверасизми. Сенинг юрагингга ҳам бирор йигит чўғ солар, шунда кўра-миз холингни, — ҳазилга олди Холниса.

— Йўқ, мен онамга сўз берганман. Йигитлар билан учрашмайман...

Офтоб сўзини тугатмай эшик тақиллади. Холниса туриб эшикни очди. Остонада Шодмон билан яна бир йигит турарди. Қизлар шошиб қолишди. Дарров жой тўғрилаб йигитларни ўтқазишди. Кун иссиқ бўлишига қарамай Офтоб нимчасини кийиб олди-да, ошхонага кириб кетди. Йигитларнинг қўлида масаллик солинган иккита халта бор эди.

Ўтиришиб сўрашиб бўлгач:

— Кеча менинг онамга, бўлгуси қайнона-қайнотамиз розимиз деб жавоб берибдилар. Тўй насиб бўлса ёзда, —

худди маъруза қилаётгандай гапирди Шодмон. Унинг хазил аралаш гапига Холниса «вой ўлай», деб юзини яширди. Лекин хижолатликдан иккинчи йигит қутқаришга уринди.

— Қани қизлар, бир димлама қилайлик, сизлар овқатга, бизлар эса салат тайёрлашга уннаймиз, — деб халталардан ошқўқ, помидор, гўштни олиб қўя бошлади. Бир соатлардан кейин дастурхон чиройли таомлар билан безалди.

— Энди бу янгиликни ювмасак бўлмайди, — Шодмоннинг шериги олиб келган шампан виносини очмоқчи бўлди.

— Йўқ, йўқ, бундай ичимликни бу ерда очманг, барибир биз ичмаймиз, — эътироз билдирди Офтоб.

Бунга жавобан у:

— Бу маст қиладиган ичимлик эмас, шунчаки бир хўпладан олиб, икки ёшга бахт тилайлик, — деб пақиллатиб шишани қопқоғини очиб юборди. Тўртта пиёлага вишилаб турган ичимликдан қуйиб бўлгач, Шодмон пиёлаларни ҳар бирининг олдига қўйиб сўз бошлади.

— Хўш, аввалом, бор мен ўзимнинг қадрдон дўстим Акмал билан таништирай. Бу асли Қаршидан. Мана бешинчи босқичгача бир хонада яшаб, ўқиб келаяпмиз. Хуллас, бу қобилиятли студент, спортчи, яхши дўст, асосийси ҳозирча бўйдоқлар сафида турибди.

Унинг «Кавказ асираси» филмидагидек қилиб таништирганидан ҳаммалари кулиб юборишди.

Учаласи пиёлани қўлига олди, лекин Офтоб «ичмайман» деб туриб олди. Офтоб яхши биладики, йигитлар озми-кўпми ичишади, Холнисани уйдагилар катта амалдор, байрам, туғилган кун баҳонасида аввалдан ичиб юрган, Офтобларнинг уйида ҳеч қачон ичимлик ичилмаган.

— Майли, ичмасангиз ҳам, икки ёшнинг бахти учун бир нима деб қадаҳни қўлингизга олинг, — деди Акмал қиздан кўзларини узмай. Офтоб бу йигитни биринчи марта кўриб туриши. Акмал Шодмондан ва Холнисадан бу қиз ҳақида кўп эшитган. Оқ кўнгил, уятчанг яхши қиз сифатида айтиб беришганди. Офтоб шу хислатлар билан бирга гўзал, сунбул сочлари ярашган жозибатор қиз эди. У пиёлани қўлига олиб:

— Майли иккаласи бахтли бўлсин, — деб уриштириб дастурхонга қўйди.

— Ие, энди шу сўзни чин дилдан айтган бўлсангиз ҳеч бўлмаса бир хўпланг-да, — деди Шодмон. Бошқалар ҳам қистайвергач бир хўплади-ю юзларини яшириб олди. Акмал ўтиришда Офтобдан кўзларини узолмай қолди. Буни сезган қиз ерга қараб тотиниб турарди. Йигитлар бироз ўтириб хайрлашиб чиқиб кетишди.

Эртаси куни Шодмон келиб «Шарқ» кинотеатрига чипта олганини айтиб қизларни кинога таклиф қилиб кетди.

— Мен бормайман, — деди Офтоб Шодмон кетгач, — ўзинглар бораверинглар. Иккалангиз ўрталарингда менга нима бор.

— Йўқ дугонажон, сен бормасанг мен ҳам бормайман. Эртага якшанба — дам олиш куни. Талабалигимизнинг уч йили ўтиб кетди. Бирор марта кинога ёки паркка бориб айланмабмиз. Етар энди, бу кунлар ҳам ғанимат. Ўзинг айтганингдай бир ўзим кечқурун кинога боришга қўрқаман-ку, — деди. Лекин Шодмон Холнисага тўртта билет олганини, Акмал Офтобни ёқтириб қолганини ҳам айтиб кетган эди. Уларнинг режаларидан беҳабар Офтоб кечга яқин дугонаси билан кинотеатр биноси олдига келишди. Уларни Шодмон кутиб олиб, ичкарига йўл бошлади. Белгиланган жойларига бориб ўтиришгач, бир оз ўтиб ёнларига Акмал келиб ўтирди. Буни кутмаган Офтоб Холнисага нега уни келишини менга айтмадинг, деб аччиқланган бўлди.

— Дугонажон, Акмал аканинг келишини билмаган эдим, ҳа нима бўлибди, келса келар мен борман-ку, қўрқма, — деб шивирлади.

Акмал атайлабми ёки беҳосданми ўнғайсизланиб қўли ва оёғи бир-икки бора Офтобга тегиб кетди. Кеча келганида ҳам бу келишган йигитга яширинча разм солган, сўзлари дадил, қўркамлигини ҳис қилганди. Йигит киши билан биринчи бора ўтираётганиданми ҳаяжонланиб, юраги гупиллаб урар, буни гўё ёнидагилар эшитаётгандай ўзини вазмин тутиб индамай ўтирарди. Кино тамом бўлгач, тоза ҳавода сайр қиламиз деб тўртталаси пиёда кетишди. Офтоб ҳамон ўзини Акмалдан олиб қочар, ҳиссиётини сездирмасликка ҳаракат қиларди. Кечаси алламаҳалгача уйқуси келмади. Қараса Холниса уёқдан, бу ёққа ағдарилар, уйғоқлиги билиниб турарди.

— Холниса ухламаяпсанми?

— Ҳа, негадир уйқум келмаяпти, — жавоб берди Холниса.

— Энди Шодмон ака анави йигит билан келмасин.

— Нега ундай дейсан, бир ўзидан кўра иккаласи келса яхши эмасми?

— Йўғ-е нимаси яхши, гап-сўз бўламиз-ку.

— Қўйсангчи, ким гап қиларди, келиб-кетганини ҳеч ким кўрмаяпти-ку. Қолаверса, Акмал ака сени ёқтириб қолибди.

— Йўқ, ундай бўлса ҳеч ҳам келмасин. Агар келса уйга киритмайман, — аччиғланди Офтоб.

— Офтоб, айт-чи, ёшинг нечада?

— Сен билан тенгман-ку, нима билмайсанми?

— Ҳа биламан, шунинг учун сўраяпман. Ёшимиз йигирма иккида, ҳадемай йигирма учга кирамиз. Ўқишни тугаттунимизча йигирма тўрт ёш. Бу, биласанми, салкам ўтириб қолган қиз дегани. Дипломни олиб боргач, йигирма беш ёшингда сени кутиб уйланмай ўтирган сен тенти ёки ёши каттароқ бўйдоқ борми? Борлари ҳам ўн саккизга кирганини танлайди. Мана бизнинг қишлоғимиздаги мактабда иккита қари қиз бор. Олий маълумотли, биттаси илмий бўлим мудир. Сенга ўхшаб ўқишни тамомлай деб ўтирибди, кетмончи ёки қурувчини менсимайди. Ўзига мос маълумотлилари шаҳар кўрмаган ёшроғини танлайди.

— Сен ҳали университетни тугатмай эрга тегмоқчимисан? — пичирлаб сўради Офтоб.

— Нима қилибди, сиртқи бўлимга ўтқазаман, Шодмон ака бу йил ўқишни тугатади, ёзда таҳсилимиз тугаб таътилга чиққач тўйимиз бўлади. Ўзинг ўйла, у дипломини олиб бориб ишга кирса, уйдагилари менинг диплом олишимни кутиб ўтирмайди-ку. Биттасига уйлантириб қўйишади.

— Қайси бўлимда ўқияпти Шодмон аканг? — Офтоб бу билан Акмал ҳақида ҳам билгиси келиб сўради.

— Икковлари ҳам ветеринар врач бўлишади, — фахрланиб гапирди Холниса.

Шундан кейин ёшларнинг учрашувларига байрам, туғилган кун ва бошқа баҳона кўпайиб кетди. Офтоб йигитни ёқтириб қолган бўлса ҳам ҳамон сездирмас ўзини одобли, ибולי тутарди. Бу Акмалнинг севгисини янада кучайтирарди. Улар деярли икки-уч кунда кўришар, иккаласи

ҳам бир-бирини севиб қолишганди. Акмал бирор марта «сени севаман», деб айтмади. Лекин ёшлар дил изҳорисиз ҳам бир-бирларини тушунишарди. Ўқишлари тугашига бир оз вақт қолганда Акмалнинг уйидагилари, аввалдан айтиб юрган қизга унашпирмоқчи бўлишди. Шунда у, ёқтирган қизим бор, бошқаси керак эмас, деб жавоб берди. Шунда отаси:

— Ҳой, эси паст бола, у ерда гаплашганинг бўлса, нега бу қизни умидвор қилиб юрибсан? — дея аччиғланди.

— Ота, мен қачон у қизни умидвор қилдим?

— Шунга уйланасан деганимизда индамаган эдинг-ку. Қолаверса, сен у қизга кўнгил қўйганингни айтмагандинг. Кимнинг қизи, қаерлик? — қистовга олди отаси.

Ана шу жойда Акмал танг вазиятда қолди. Ахир Офтобнинг онаси ўзбек бўлгани билан отаси лўли. Буни қандай айтади. Кўнармикан.

— Унинг онаси ўзбек, отаси...

— Хўш... — отаси ўғлининг индамай қолганидан аччиқланди.

— Колхозда ишлаб ўтроқ бўлиб... ўзбекларга аралашиб... ўзбекча ҳаёт кечираётган... лўлилардан.

— Нима дединг? Лўли? Э, палид, оқпадар энди бир камим лўли билан қуда бўлиш қолувди, — сакраб ўрнидан туриб қўлини ўғлининг пешонасига тиради отаси.

— Қуданг ким деса лўлини кўрсатаманми? Уруғимни, қонимни айнитаманми, йўқ, тушингни сувга айт. Бу ўйинга мен ўйнамайман, — ғазабланди ота.

Акмал индамай ўрнидан турди, томорқанинг серсоя жойига ўрнатилган сўрига бориб чўзилди. У шу ерда фикрини жамлаб, отасини қандай кўндиришни ўйларди. Хаёли Офтоб билан танишган ва кейинги кунларга кетди.

Аслида Акмал ҳам қизнинг отасини лўли эканлигини билгач, орада алоқани узиб унутишга ҳаракат қилганди, йўқ қўлидан келмади.

Қизнинг қирқ кокил узун сочлари, шаҳло кўзлари, қалдирғоч қанотидай қошлари сира кўз ўнгидан кетмас, Шодмон билан деярли кунора келарди. Ўзи келганда Офтоб унинг ёнига чиқмасди. Уятдан кўзларини ердан ололмай, тортиниб туришлари яна ҳам ярашиб йигитнинг юрагини оловлантирарди.

— Шодмон дўстим, Офтобнинг отаси лўли экан, буёғи

қандай бўлди, — юрагини очди Акмал бир куни.

— Нима бўлибди, улар ўзбеклашган, ўтроқ тиланчиликга чиқмас экан. Колхозда ишлашаркан-у, — деди Шодмон.

— Буни ўзим ҳам биламан, лекин ота-онам, қариндош-уруғлар нима дейди.

— Агар чиндан севсанг барча қаршиликларга кўкрак тутиб берасан.

— Шунда ҳам рози бўлишмаса-чи, унда нима бўлади?

— Унда, олиб қочиб бирор жойда паноҳ топасизлар, кейинроқ уйдагиларнинг жаҳлидан тушиб, тушуниб кетишади, — деди Шодмон дангалига.

— Мана шу вариантнинг менга маъқул бўлди, агар кўндиролмасам Қамашида турадиган холаминикига олиб қочаман.

— Сен ҳали қиз қочишга рози бўладими-йўқми, ўз режангни маъқуллаяпсан.

— Худди сен менга айтганингдай севса, ўзини менга қурбон қилиши керак. Қочмаса, демак, у менчалик севмайди.

Акмал уйдагиларнинг икки келинни бир вақтда олишимиз керак, деб тиқилинч қилишганидан кейин уларга:

— Мен бу йил уйланмайман, акам мендан бир ёш катта, йўлини очиб бермоқчиман. Бемалол тўй қилиб келин туширинглар. Кейинчалик бир гап бўлар, — деб гапни чўрт кесади. Кейин отаси катта ўғлига келин туширди. Келин аслида жигари — Тешабойнинг синглисини қизи, олти ўғилнинг ичида битта бўлганиданми эрка тантиқ бўлиб, ишەқмас, салга аразлаб йўлга тушадиган бўлди. Келин олиб тинчийман деган қайнона икки ўт орасида қолди. Бир нима деса қайинсинглисини қизи, кетиб қолса нима бўлади деб, жони халак эди. Тешабойга айтса ҳар қалай жигарининг қизи кўнглига келади деб қийналарди. Эрта тонг сигир соғаётган кампири ёнига бориб:

— Ҳой Зубайда, нега ҳали ҳам ўзинг соғаяпсан, Равшанага айтсанг бўлмайдами, — деди ҳайрон бўлиб.

— Қўяверинг, кейинчалик соғиб кетар, ҳали ёш, — деди шўрлик қайнона. У келинининг «Мен сигир соғишни, нон ёпишни билмайман, бир-икки йилгача бундай ишларни қилмайман», деганини Тешабойга айтмаган эди. Тушга яқин кампирининг нон ёпаётганини кўриб росмана жаҳли чиқди. Кейинги пайтда қайнона-келин ўртасида

келишмовчиликлар бўлаётганини сезар, то ўзлари айтма-гунча гапни қўпайтирмасдан билмасликка оларди. У кеча келиб кетган синглисининг гапини эслади. Ўшанда у: «Ака, чечам қизимни ёмон кўради. У ўзининг синглисининг қизини келин қилмоқчийди. Энди нима қилиб бўлса ҳам қизимни ёмонга чиқармаса бўлдийди», — деганди.

— Сен ҳам бундоқ келинга ўз қизинга қарагандай қараб, билмаганини ўргатсанг бўлмайдами, — аччиғланди Тешабой. Хотини унинг дашномига жавоб бермай:

— Равшана қизим, бу ёққа келгин, мен нонларни ёпиб қўйдим, энди юзига сув уриб узиб олсанг бўлди, — деди келинига қараб. Равшана тандир ёнига келди, бир зум қараб тургач:

— Ҳа, атайлаб уриштиришга чақирдингизми, нон ёпишни билмайман дегандимку, — чимирилди у.

— Билмасанг ўрганасан, мен ёпиб бераман, сен узиб олсанг, кейинги сафар қандай ёпишни ўргатаман.

— Йўқ, келинчаклик кийимларим куя бўлади, ҳар доимги тирикчилигингизни қилавермайсизми, мен картошка арчияпманку, қараб ўтирганим йўқ, — деди-ю бурилиб кетди. Унинг жавобларидан гангиб қолган Тешабой энди оғиз жуфтлаганда, Равшана уйга кириб кетди.

Ўрталабки нонушта пайтида келин уйдан чиқмади, ўғли Нормуроднинг қовоғидан қор ёғиларди. Отаси киноя билан сўради:

— Ҳа, нима бўлди, лаби лунжинг осилиб қолибди?

— Ишдан чарчаб келсам, уйда халоватим бўлмаса, қийналиб кетдим.

— Ким қийнаяпти сенларни? — жаҳли чиқди Тешабойнинг.

— Келинингиз тушганига эндигина уч ой бўлди. Халитдан, ўтирса ўпоқ, турса сўпоқ, нон ёпиш, сигир соғиш ҳам оғир ишми? Мана ҳамсоямиз Жумагул хола онамдан беш-олти ёш катта, бир ўзи тўртталаб сигир соғиб, кунора нон ёпади. Бизникида бир сигир, тўрт-беш кунда бир тандир нон шу ҳам ғиди-бидига сабаб, — ўғил сутли косани суриб қўйди. Унинг гапларидан чол ва кампир довдираб қолди. Чунки қўшни аёлнинг нима иш қилишини ўғиллари умуман билмайди. Бу келиннинг ўғлига ўтказган таъсири.

— Ўғлим ҳамсоямизнинг ҳали келини йўқ, лекин Равшана ҳам қайнонасининг оғирини енгил қилиб қўйгани

йўқ. Нима келинни кўргазмага қўйиш учун олганмизми? Туни билан сени чилдирмасига ўйнатиб бўлибди-да.

— Ота, у нима деганингиз, нима мен ўзим топиб уйланганим йўқ-ку, ўзларингиз аммангни қизини оласан, деб мажбур қилгандинглар. Ёқмаса ана катта кўча кетаверсин. Мен этагига ёпишиб олганим йўқ. Ўғил чойини ҳам ичмай туриб кетди.

— Вой шўрим, иби, менгина ўлай-да қолай, бу бола ўзгариб кетибди. Аввалги ўзимни болам эмас, — йиғлаб юборди Зубайда хола. Тушга яқин кийиниб қўлига тугунча ушлаб олган Равшана томорқага сув тутаетган қайно-тасининг ёнидан ўтаётди:

— Мен уйимизга кетаяпман, — деди.

— И, болам сенинг уйинг шу ер эмасми? Нимага кетаяпсан? Нега сўроқсиз йўлга тушдинг?

— Биринчидан, сўроқсиз деб тўхмат қилманг, уйимизга кетаяпман деб айтдим-ку, иккинчидан, бугун отамнинг туғилган куни.

— Ундай бўлса нега аввалроқ айтмадинг. Биз ҳам бирга қўшилишиб борар эдик. Бир ўзинг сўппайиб, ёлғиз аёлга ўхшаб кириб бормас эдинг, — зарда қилди Тешабой.

— Нега ёлғиз аёл дейсиз, ниятларинг шуми ҳали, нега ўзингизни билмасликка оласиз, илгари онамни, отамни туғилган кунини эсингиздан чиқармас эдингизларку, — Равшана қайнотасининг жавобини ҳам қутмасдан жўнаб кетди. Буларнинг гапларини жимгина эшитиб турган Зубайда хола чуқур «ух» тортиб ичкарига кириб кетди.

Кунлар жуда қийинчилик билан, тортишиш, жанжал, баъзан бақир-чақир билан ўтарди. Равшана аразлаб кетиб қолар, Тешабой ҳар гал ёлғизгина синглимдан ажралиб қолмайин деб бўйин эгиб, олиб келарди. Акмал бу орада бир неча марта Офтобни кўргани келиб кетди. Иккаласи ўлсак ҳам бир-биримиздан ажрамаймиз, деб аҳду-паймон қилишди. Акмал кейинги келишида совчиларни юборолмаётгани ҳақида гапиришга қийналиб, гапни узокдан бошлади. Ҳамма нарсага ақли-фаросати етган Офтоб:

— Акмал ака ўзингизни қийнаманг, тушуниб турибман, айтмасангиз ҳам биламан, отаси дўли экан, деб уйингиздагилар кўнмаётган бўлса керак. Уларни норози қилманг. Кўнглидаги келинни олиб берсин сизга, — деди кўзига ёш олиб.

— Йўқ, уйлансам фақат сенга уйланаман, бўлмасам дунёдан шундай ўтаман.

— Ҳай, ҳай нафасингизни иссиқ қилинг. Оллоҳ ҳеч кимни тоқ яратмасин.

— Офтоб, юр уйлариңга борамиз.

— Нима, нима дедингиз, йўқ, нега борасиз, нимага, — чўчиб сўради Офтоб.

— Онанг билан отанг билан юзма-юз гаплашадиган гапим бор.

— Вой ўлай, қандай қилиб ўзингиз...

— Ҳа, ўзим, юр деяпман, қийналиб кетдим. Узоқ вақтдан бери дилимда сақлаб келаётган режаларимни уйингдагиларга айтмоқчиман. Холниса сени бетоб дейди, бирикки кун машғулотларга қатнашмасанг осмон узилиб ерга тушмас, — негадир дағал жавоб қилди Акмал.

Офтоб унинг юзига қаради. Акмалнинг юзи ёш боланикидай буришиб, титраб турарди. Ҳозир йиғлаб юборар даражага келганди. У сўзсиз, нима бўлса бўлар деб тайёрланиб йўлга тушишди. Автобусни ҳам кутмай такси гаплашиб жўнаб кетишди. Улар қишлоқдан бир чақирим берида машинадан тушишди. Офтоб Акмалга тушунтира кетди:

— Акмал ака, бирга етаклашиб бормайлик, уйимиз хув четдаги оқланган уй, орқасида трактор турибди. Мендан ярим соат кейин келинг. Мен унғача онамга тушунтириб оламан.

Офтоб бир йилдан бери онаси билан маслаҳатлашиб, кўнглини ёриб келарди. Онаси эса отаси билан келишиб олганди. Лекин дугонасининг тўйи бўлиб ўтганига бир неча ойлар бўлган бўлса ҳам, Акмал томонидан ҳеч ким келмаётганини ўзича тахмин қилганди.

Демак, улар лўли қизини келин қилишмоқчи эмас. Шунинг учун ҳам келмаяпти, деб Офтоб ҳам севги оташида, ҳамда хавотирда қийналарди. Норой Акмалнинг келаётганини эшитиб беҳад қувонди. Чунки кейинги ойларда Номознинг узоқроқ амакиси ўғлига сўратиб келиб кетгандан буён унга қизини бергиси келмай ўз ёғида қоврилиб келарди. Акмал тут дарахти соясида ўтириб, Шодмон билан Офтобларнинг квартирасига борган кунларидан бирини эслади...

Ўшанда йигитларнинг келганини кўриб кун иссиқ бўлишига қарамай Офтоб нимчасини кийиб олганди.

— Ҳой дугонажон, қўйсанг-чи шу қилиғингни ким айтади сени икки йил шаҳар кўрган қиз деб, иссиқдан ҳаво ёнай деяпти-ю, сен бўлсанг нимчангни ҳам кийиб олибсан, — деди Холниса ошхонада газ устига қозонни қўяркан.

— Уяламан, — деди Офтоб кўллари кўкси устига қўяркан.

— Тавба, ҳозир қизлар атайин, кўкракдор бўлиб кўришни истаб ўзларини ҳар қўйга солиб юрса-ю, сен бўлсанг худо берган чиройли кўксингни яшириш билан оворасан.

— Майли бошқаларни қўябер, табиатим шунақа бўлса нима қилай, — деди паст овозда Офтоб.

Табиатан анча зийрак бўлган Шодмон:

— Дўстим, сен танлаган қиз том маънода фаришта, кўрдингни биз келгач тортиниб нимча кийиб олди, — деди Акмалга кулиб.

— Кийиб олса нима қилибди, — ҳайрон бўлди Акмал.

— Э, ёмон соддасанда. Юзида ҳаёси бор қиз, биздан уялиб, — у қўлини кўксига қўйди, — ўшани кийиб олди. Сен бўлсанг уни сезмай ҳам қолдинг, — деганди Шодмон. Акмал ўша кунларни эслаб «ух» тортиб қўйди.

Қизининг келаётганини кўрган Номозбой уйлари ёнидаги далада гўзага сув тараётган жойидан кетмонини жўяк устига қўйиб етиб келди. Норой қизини дарвоза олдида тўхтатиб, йигитнинг қаршиликка учраганини ва ўзи келишга мажбур бўлганини қисқача сўзлаб берди. Ош-сувдан кейин учаласи ўтириб кенгашиб олишди.

— Мен ҳар қандай тазйиқларга бардош бераман. Тирик эканман. Офтобни бошқага бериб қўймайман. Ҳозир ишлаб турган жойимдан уч хонали уй беришди. Офтоб яхши билади — менинг жондан азиз Шодмон деган дўстим бор. Унинг ота-онаси менинг ота-онам бўлиб келинни янги уйга туширамиз. Шу билан бу ердагилар сезишмайди. Кейинчалик кўрасизлар, ота-онам ўзларининг хатосини тушунишади. Офтоб уларнинг қизидай бўлиб қолади. Ҳозир чечам уларни қийнаб юборган. Ҳали уни ташлаб бизнинг уйимизга келишади. Ўшанда бу келинларини яхши кўриб қолишади.

У бу гапларни гурурланиб сўзларди. Акмалнинг ҳамма гапини эшитган Офтобнинг ота-онаси ўзаро келишиб олишди. Намозбой бир оздан кейин ишга кетди.

— Ўғлим мени тўғри тушунинг, мен ўз миллатимга берайпман, буларнинг олдида юзимни ерга қаратиб қўймас-сиз, — деди қийнала-қийнала Норой.

— Йўқ, онажон ҳеч қачон қизингизга вафосизлик қилмайман. Насиб бўлса сўзимнинг устидан чиқаман. Энди сизлар ҳам менга ёрдам берасизлар, дўстимнинг ота-онасига бир келишда розилик бериб юборасизлар. Уларнинг қайта-қайта келишига хижолат бўламан, — деди Акмал ўнғайсизланиб.

— Тўйни ихчам, кам харж қилиб ўтказишга розиман. Лекин совчилар ҳеч бўлмаса икки марта келсин. Ҳар қалай мен бу жамоада ёлғизман. Ўз обрўйим учун курашаман, — деди Норой дастурхон сочиғини ихтиёрсизғижимлар экан.

— Майли сиз айтгандек бўлсин, биринчи сафар ўзим билан ишлаётган акахонларни юбораман, — деди Акмал хиёл ўзини бардам тутиб.

Шу куни у анча-мунча ишларни Норой билан келишиб, дўсти Шодмонникига жўнаб кетди.

* * *

Шодмон ўта мулоҳазали йигит. У Акмалнинг баъзи жиҳатларининг акси — ҳар бир нарсага эътибор берадиган йигит эди. Оилада кичик ўғил бўлиб, акаси Рўзбой ҳаётда ишбилармон, удабурон.

Шодмон дўст сўзини муқаддас билар, у Акмалга содиқ эди.

Рўзбой қурилиш бўйича мутахассис бўлиб, иш жойи уйларида анча йироқда. У ишига пишиқ пухта йигит қаердан фойда келишини яхши билади. Уйлангач ота-онаси билан уч-тўрт ой бирга яшади. Иш жойи баҳонасида оиласини кўчириб олиб кетди. Бир йил деганда уй атрофига баланд девор, ҳашаматли дарвоза қурдирди. У иш жойида ўта тартибли ҳар бир ишни ўз вақтида бажарар ўзи бошлиқ участкада ҳам ишчилардан ҳам шуни талаб қиларди. У аёлига ниҳоятда қаттиққўл бўлиб, ёлғиз ўзини бозор-ўчарга, қўни-қўшнинг тўйи-маъракасига ҳам юбормасди. Ота-онасини соғинган бўлса бир неча ойда бир марта дам олиш куни ўзи бирга олиб боради, бир неча соат ўтиришиб, ош-сувдан кейин олиб қайтади. Ётиб қолай деса: «Ҳа, мана соғинган бўлсанг кўрдинг, гаплашдинг, шартми ётиб қолиш», деб олиб кетади.

Қайнота-қайнонаси бир куни қизларининг гапига

кириб, куёвларини «тартибга солиш» учун бел боғлаб келишганди. Дарвозага ўрнатилган қўнғироқ тугмасини босишди. Ичкаридан «ким» деган товушни эшитиб, ўзларини танитди. Нега бундай деб ҳайрон бўлишди, қишлоқ жойда ҳеч ким эшикни ёки дарвозани кулфлаб ўтирмайди. Бу ердаги уйларнинг деярли кўпчилигининг, ҳатто дарвозаси ҳам йўқ. Аччиғланиб келган кексалар ҳовлининг кўмкўк дарахтзорлигини, ишқомлардаги узумларнинг туриши-ю, ерга тангадек офтоб тушмаслигини, тандир, ўчоққача газ қувурлари ўрнатилганлигини кўриб анча хотиржам бўлишди. Бостирма тагида зотдор сигир, тартиб билан босилган пичангача разм солишди. Уйда ҳам яшаш учун ҳамма нарса жой-жойида — етарли. Улар овқатланиб, озода ҳаммомга кириб ювиниб чиқишди. Бу орада Рўзбой ҳам ишдан келиб қолди.

— Рўзбой ўғлим, — деб гап бошлади узоқ йиллар ўқитувчи бўлиб ишлаган қайнотаси Шодбой. Ҳозир қайси даврда яшаяпмиз, ахир аёл киши чўри ёки асира эмас-ку, кулфда сақланшга, бозорга, у ер-бу ерга ёки бизникига ўзича чиқиб боролмаса. Тенгкур аёллар ҳозир гап, гаштак ўйнашяпти, уларга қўшилолмаса, бу нима гап, — ўпқаланди.

— Ҳм, шундай денг, демак, қизингиз шикоят қилибди. Мен қийнаб юборибманда. Хўш, бўлмаса эшитинг. Қизингизни шу уйга тушгандан бери бирор шапалоқ урибманми, бошқалардай сўкибманми. Қасрдай уй қуриб бердим. Қўлидаги болалари билан ҳеч нарсага зориқтирмай қўйганман, ҳарқалай қозонимиздан хали ёғ-гўшт узилмаган. Кийимлари бошқа тенгкурлариникидан кам эмас. Баъзиларга ўхшаб ичиб келмасам... Шунча ҳаракатим ёқмаса мана катта кўча, олиб кетаверинглар, рангли телевизор хали кимларнингдир орзуси бўлган пайтда мен аллақачон олиб келиб қўйганман, — Рўзбой гап тамом дегандай шахд ўрнидан туриб чиқиб кетди. Шодбой айтган гапига пушаймон бўлиб, қизидан ўпқаланди.

— Куёв болам тўғри айтди. Сенинг гапингга кириб нотўғри иш қилдим. Айтар сўзимни мулоҳаза қилмадим. Бугун кетишим керак эди. Лекин куёвни хафа қилиб қўйдим, энди унинг ишдан қайтишини кутишим керак. Шу куни кечгача Рўзбой ҳам: Жуда ошириб юбордимда, бирданига олиб кетинг қизингизни, дейишим яхши бўлмади», деб хижолат бўлиб юрди. Кечга яқин уйга кел-

ганида қайнотасини кўриб, яхши гапириб кўнглини кўтармоқчи бўлди.

Овқатланиб бўлишгач, Рўзибой аёлига болаларни олиб чиқиб ухлатишини айтди-да, қайнотасига:

— Ота, мени кечиринг-у аёлларга, кўпам ишонмайман, — деди ерга боқиб.

Ия, ўғлим, бу нима деганинг, беш кўлинг баробар эмас-ку.

— Ҳа, тўғри айтасиз, мен юз фоиз демоқчи эмасман... Рўзибой бир зум жим бўлиб қолди, сўзини давомини айтишга истиҳола қилди.

— Хўш, нима сабаб бўлди-ки, ишончинг қолмапти, — куёвининг кўзига синчков тикилди Чорибой.

— Йўқ ота, сабабини айтолмайман, — деди ерга боқиб. Шу аснода телефон жиринглаб келин:

— Сизни телефонда сўрашаяпти, — деб қолди. Рўзибой гаплашиб бўлгач қаттиқ чарчаганини айтиб, узр сўраб дам олгани ичкарига кириб кетди. Лекин уйқуси келмади. Хотинлардан қандай кўнгли қолгани, ишончи йўқолганини эслади. Ҳаммаси яна кўз олдидан бирма-бир ўта бошлади. Хаёл уни болалик, ўсмирлик йилларига олиб кетди...

Ўн олти ёшларда бўлса керак, уларга қўшни уйга ёшгина бир оила кўчиб келганди. Эри қўшни колхозда бош агроном ёрдамчиси бўлиб ишларди. Аёли ёшгина, жуда дилбар эди. Атрофдагилар бу келинчакни ўта тақводор, намозхон деб билишарди. Кўчага рўмол ёпиниб, эркаклардан юзини тўсиб чиқарди. Таъзияларда бир уй аёлларни йиғиб гўри-қиёматдан китоб ўқиб берарди. Бу аёлнинг ўзидан бир ёш кичик синглисини бўлиб, у ҳам одамлар назарида қогозга ўралган қантдек аёл эди. Опа-синглининг эрлари аввалдан борди-келди қалин ўртоқ эди. Уларнинг маслаҳати билан қарама-қарши уй солишди. Узун — қирқ сотихли томорқа ўртасидан тўр сим тортиб қўйишганди. Ҳовлилар қуюқ, қалин дарахтлар билан ўралган бўлиб, томорқаларгача меваги дарахт экилган. Бир куни Рўзиқул шу аёлнинг дарвоза олдига онаси билан айтишиб турганини кўриб қолди.

— Совчиларингизни айнитиб қайтарган бўлса ажаб қилибман. Қизингизнинг калта кўйлак кийиши, эркаклар билан бирга ишлаши ёлғонми? — чақчайди тақводор хотин.

— Бирга ишласа ёмон қиз бўладими? Ўз йўлига тўғри бўлса, бўлди-да. Ҳозир ҳамма бирдек калта кўйлакда юради-ку.

— Оёқлари тиззасигача очик, кўз-кўз қилиб юради. Лозим кийиб олса бўлмайдами? Йўқ, у ўз баданини кўрсатишдан тортинмайди, — лабини буриб киборларча қўл силтаб қўйди аёл.

— Сен диндор бўлсанг, имонинг бутун бўлса ҳозир ҳаммадек кийиниб юрган қизимнинг орқасидан гийбат қилиб ёмонламасдинг. Сенга ўхшаганларга хайф менинг сўзим, — дея онаси бурилиб кетди. Йўлнинг бу бетида уларни кузатиб туриб, номаҳрам эркакга юзини очиб кўрсатмайдиган бу аёлни Хадича хола айтганидек фаришта бўлса керак, деб ўйларди у.

Шу йили математика бўйича мактаблараро мусобақа бўлиб, аввал туманда, кейин ғолиблар вилоятда куч си-нашди. Бир хонада тўрт бола гаплашиб ётишарди. Шунда Ғанишер деган бола:

— Рўзибой жўра, сен Бодомча қишлоғидансан-а? — деб қолди.

— Ҳа нима эди, — деди Рўзибой.

— Яқинда бизникида меҳмонлардан бири Бодомча қишлоғида икки отинча опа-сингил бор экан. Иккаласи бир-бирининг эри билан юрармиш деб айтганини эшитиб қолдим.

— Йўғ-е, бизнинг қишлоғимизда унақа бузуқ хотинлар йўқ, — деди Рўзибой.

— Билмадим, улар юзларини очиб юрмас экан. Иккаласининг томорқаси ўрталикда, уйлар бир-бирига қараб қурилган экан, — калта одамлардай тушунтирди ўша бола.

— Э, тўхта, тўхта сен айтган аёллар бизнинг қўшнимиз. Лекин улар художўй аёллар. Улар бузуқ эмас, — деди Рўзибой қатъий қилиб.

— Улар кўринишдан шунақа, лекин йўли эгри деб айтишди-ку.

— Одамлар тўхмат қилиши мумкин. Яна ҳам билмадим, — деди Рўзиқул ҳайрон бўлиб.

Орадан беш-олти ой ўтиб, ёзги таътил кунлари Рўзибой томорқани суғораётган эди. Кечқурун сувни тўхтатиш учун энди кетмонни кўтарганида, ён томондан икки кишининг шивирлаб гаплашаётганини эшитиб қолди. Товуш чиқармай овоз келган томонга яқинлашди. Ўртада

елка бўйи девор, нариги томон халиги опа-сингилнинг куюқ дарахтзор боғи.

— Жоним, мунча соғинтириб юбордингиз. Кеча икки соатдан кўпроқ кутдим. Келмадингиз. Ўзим уйингизга кирай десам қайнопангиз бор экан, нимага кетмаяпти, бой-қушга ўхшаб айвонда ўтирган экан.

— Ҳа келмай ҳар нарса бўлсин. Бирам синчи, бирам гапчи. Етмиш икки томиридан гап чиқади. Ўтган йили келганида ҳам ҳафта туриб кетган, яхшиям уйи бошқа вилоятда, бўлмаса ҳар куни келиб бошимни қотирарди. Укасини айтмайсизми, опа-опажонлаб ўлиб қолади. «Юраверинг, ўн-ўн беш кунда ўзим олиб бориб қўяман», дейди-я.

— Қўяверинг, ҳаёт ташвишларини, дунёнинг барча лаззати васлингиздан ширин эмас. Шундан кейин типир-типир этган товущ, аёлнинг хиринглаши ва ғалати овозлар эшитилди. У қизиқсиниб деворнинг устига чиқиб олди. Улар шундоққина оёғи остида ётишарди. Иккаласи уни сезишмас, висол лаззатидан сармаст эди. Рўзбой ўзини сездирмай жимгина бу беҳаёликни томоша қиларди. Бир оздан кейин эркак ўрнидан турди. Бу хотин қўшни аёл Рашида эди. Эркак киши унга эртдан кейин соат кечки ўнларда яна шу ерга келишини айтиб жўнаб кетди. Рашида ҳам уёқ-буёғини тузатиб кетмоқчи бўлганда:

— Қалайсиз қўшни? — деди Рўзбой шивирлаб. Бу вақтда ўн етти ёшда бўлиб, ҳозиргина кўрганларидан қони қизиб, қарахт ҳолга келганди. Рашида қичқириб юбора-ёзди:

— Кимсиз, нима қилиб ўтирибсиз?

— Нима қилардим, мазза қилиб текин томоша кўрдим, — деди Рўзбой.

— Вой алайнай, Рўзбоймисиз?

— Ҳа, танимай қолдингизми?

— Ўргилиб кетай, кўрганингизни ҳеч кимга айтманг, нима десангиз бераман, истасангиз... — аёл гапдан тўхтаб пастга ишора қилди, — тушушингиз мумкин, — аёл тит-тар, ялинарди.

— У ерда нима қиламан? — деди ғурур билан Рўзбой.

— Тушинг айланай, келинг, — шивирлаб оёқ-қўлига ёпишиб ёлворарди. У ихтиёрсиз боя кўрганлари таъсири-ми, ёки ёшлик қилдими, ҳарқалай аёл томонга тушди. У

Рўзбойнинг юз-кўзидан, лабларидан ўпар, кучоқлаб қўли билан баданини сийпалаб, беҳаё қилиқлар қиларди. У ҳаётида биринчи бор аёл зоти билан боғлиқ муносабатга бўйсунди.

Орадан уч ойлар ўтиб, кун анча салқинлаб қолганда мактабдан қайтаётганда юк машинасидан қандайдир одамлар мебель туширишаётганини кўриб қолди. Уйга кириб нима гаплигини сўради.

— Янги қўшни кўчиб келди, — бамайлихотир жавоб қилди онаси.

— Нимага кўчиб келади, Рашида опалар-чи, — деди ховлиқиб.

— Кеча уйлари-нинг олди-сотди ишларини тугатган. Эрталаб соат ўнларда хайрлашиб кетишди.

— Улар қаёққа кўчишди? деди юрагидан кечаётган ғалаённи сездириб қўймаслик учун ўзини жиддий тутиб.

— Билмадим, Наманганнинг қайсидир райони-га кўчиб кетишди шекилли. — Онаси гапира-гапира қўлидаги кийимлар солинган бўғчани ички уйга олиб кириб кетди. Рўзбой бирдан ўзини ёлғиз қолгандай ҳис қилди. Чунки кейинги уч ой ичида Рашида бир неча марта ёнига чақириб олиб, ҳеч кимга айтмайсизми деб ялиниб, илондай чирмашиб ўзини унга бағишлаган эди. У ўзи сезмаган ҳолда аёлга ўрганиб қолганди. Икки кун кўрмаса дарвоза ёки девордан мўралаб қарайдиган бўлиб қолганди. Онаси ичкаридан чиқар экан, ҳамон норози бўлиб нимадир дерди.

— Она, нима деяпсиз, кимга гапираяпсиз? — ҳайрон бўлиб сўради у.

— Э, болам, Рашида бир оз ифвогар бўлгани билан юзини номаҳрамга кўрсатмайдиган, уйдан кўчага чиқмайдиган аёл эди. Яқинда бир маракада аёллар ичида шарият йўлида куйиб-пишиб гапирди бояқиш. Унинг айтишича телевизорда беҳаё кўрсатувлар бўлса имоним кетди, деб ўчириб қўяркан. Ҳар ҳолда ўзи билан ўзи тинч қўшни эди. Билмадим, энди-гиси қандай бўларкан. Баҳор хо-лангнинг қўшнисига ўхшаган болалари ўғри, ўзи уриш-қоқ бўлса нима қиламиз, — деб куйиб пишарди.

Рўзбой ёшлигида дўхтир бўламан, деб орзу қилганди. Икки йил имтиҳон топшириб киролмади. Охири уми-дини узиб, отасининг маслаҳати билан қурилиш техни-

кумига ўқишга кирди. Кейинчалик негадир аёл зотидан кўнгли қолди. Ҳаммаси хиёнаткордай кўринарди кўзига. Ўшанда агар уйлансам хотинимни кўчага чиқармайман, унга ҳеч қачон ишонмайман. деб аҳд қилган.

Ҳар замонда ўзича ўйлаб қолади: «Ҳамма хотин ҳам бирдек эмас. Бир аёлнинг айби билан барчани айблаш керак эмас. Буни тушунаман, лекин ўша болалиқдаги аҳдимга кўра, хотинимни ишга чиқармайман, бозорга, уёқ-буёққа ўзини юбормайман ва бу ҳаракатимни тўғри деб қабул қиламан».

Рўзбой шу ўй-хаёлда ухлаб қолди.

* * *

Эрталаб нонушта пайтида ҳаммалари жам бўлиб овқатланишар экан, телевизордаги аллақандай кўрсатувни муҳокама қилишарди. Қайнота-куёв ундай бўлиши керак, бундай бўлса яхши бўлармиди, деб ўз билганларича фикрлашарди. Бундай гаплашишга мавзу топилганидан ҳар иккиси ҳам мамнун эди. Сезиларли даражада ўртадаги ҳижолатлик кўтарилиб бораётганидан хурсанд эдилар.

Шодмон Акмал билан шу кун Рўзбойнинг уйига борди. Рўзбой Акмал билан Офтоб масаласини эшитиб:

— Ҳа, иш шунчаликка етган экан, мен аканг сифатида совчи бўлиб боришим мумкин, лекин иқтисод масаласи қандай бўлади? Ота-онанг қарши бўлса, ўзинг эндигина пул топиб турсанг, — деди салмоқлаб.

— Бу ёғи бир гап бўлар, ёри жўрам бор, ўзимнинг бир оз йиққанам бор, — деди Акмал ерга қараб.

— Тушунарли, мана кўрадан бир қўйни сенга ёрдам сифатида бераман. Келаси якшанбада Шодмон билан совчи бўлиб бораман, — деди.

Акмал ҳаяжон ва хижолатда бир ҳафтани ўтказиб, эрта билан барвақт етиб келди. Бу вақтда Шодмон билан Рўзбой «Москвич» машинасини ювиб, тайёрлаш билан овора эди. Учаласи гап-гап билан Офтобларнинг қишлоғига яқинлашганида йўл четида тўхташди. Акмал машинадан тушиб, уларнинг уйлари кўрсатиб, ўзи йўловчи машинада қайтиб кетди. Кечқурун Рўзбойнинг уйига келган Акмал янгиликдан қувониб кетди. Маълум бўлишича, Номозбой икки кунга Бухородаги қариндошларини кўргани бориб келганида Норой унга Офтобга совчилар келганини, у бўлмаганингиз учун ҳеч нима айтолмай

жўнатиб юборганини айтибди. Номозбой бу совчиларнинг қизи ёқтирган йигитдан келганини билиб, шу ердаги оғайнилариликка бориб уларга айтиб қўйган экан. Рўзбойлар келганида Номозбой далада эди. Офтоб қўшни болани Номозбойни чақириб келишга жўнатиб, ўзи уларга илгари ҳам келганмиз деб айтишлар, деб огоҳлантириб қўйди. Келганлар Норойнинг фаросатига офарин айтиб туришганида Номозбой келиб қолди. Бир оз вақт ичида уйга, беш-олти киши тўпланди. Ош-сувдан кейин ўзаро келишиб нон синдиришни ўтказишди. Тўйни фақат эрталабки ош бериш билан ўтказишларини айтишди. Шундай қилиб, тўй икки ҳафтадан кейин бўлишлигини белгилашди. Бу хабардан Акмал шошиб қолди. Ҳали тўйга тўла тайёр эмаслигини, баъзи етишмовчиликлар борлигини айтди. Шодмон билан Рўзбой топганини келтиришини, етишмаганини ўзлари қўшишини айтишди. Бир ҳафтада баҳоли қудрат ҳаммалари топганини бир жойга йиғишди. Акмал тўй ҳақида бирорта қариндош-уруғларига айтмади. Чунки тўй хабарини отаси эшитса, тўйни бузиб тўполон қиладди, деб ўйлади. Тўй ўтиб Офтоб Акмалнинг ишхонасидан берилган уйга келин бўлиб тушди. Тўй белгилангандан кейин Офтоб университетга бориб оилавий шароитига кўра ўқишини сиртқи бўлимга ўтказиб келди.

Тўйдан уч-тўрт кун ўтгач, бу хабар Акмалнинг ота-онасига етиб келди. Онаизор:

— Шу келинга рози бўлмадингиз, болам бечора ғариб етимчадай уйланибди, — деб йиғлаб юборди. Уйдаги келиндан, унинг кўрсатган ҳунарларидан озор еган отаси «Келин дегани шу бўлса, келин уруғига қирон келсин», деб қўл силтаб қўяқолди. Офтоб янги қурилиш кетаётган шаҳарчадаги мактабга ишга кирди. Унинг тиришқоқлиги, одоби, ўзини тутиши мактаб маъмурияти ва атрофдаги одамларнинг назаридан четда қолмади. Шундай кунларнинг бирида Акмалнинг турмушга чиқмай уйда ўтириб қолган опаси Сожида меҳмон бўлиб келди. У кириб келганда ҳовли атрофига кўчатлар экилган, ҳаммасёқ озода эди. Офтоб биқиллаб қайнаб турган қозонга нимадир солиш билан овора, Акмал эса бугун дам олиш кун бўлгани учун ҳам ёнбошлаб телевизор кўрарди. Уни кўрган Акмал шошиб ўрнидан турди. Опа-ука қучоқлашиб қўришди. Сожиданинг кўзларидан ёш қуйилиб келарди.

— Айланиб кетай бўйингдан, ҳеч бўлмаса мени кўргинг

келмадими, соғиниб кетдим-ку. Ҳатто уйингни манзилини ҳам айтмагансан. Суриштириб зўрға топиб келдим, — деди йиғлаб.

Уларни кўрган Офтоб қандай кўришишни билмай турарди.

— Опа, келинингиз, — деди хижолатлик билан Акмал.

Сожида келинининг юзларидан ўпиб, бағрига босиб кўришди. Офтоб бир зумда дастурхон ёзиб, уни турли ноз-неъматлар билан тўлдириб ташлади. «Опажон дастурхонга қаранг, олинг-олинг», деб мулозамат қиларди. У дастурхонни йиғиштириб, коса-товоқни ювиш учун чиқиб кетганида, Сожида уйдаги келини ҳақида гапириб берди.

— Отамнинг ҳозир боши қотган. Нима қиларини билмаяпти. Унинг аввалги қилиқлари холва экан. У сен уйлангач, уйда ота-онанг ёнида қоласан, мен алоҳида бўлиб чиқиб кетаман, деб ўйлаб юрган экан. Сени бу ердан уй олиб уйланганингни эшитгач биратўла тўнини тескари кийиб олган. Ҳеч кимнинг сўзига қулоқ солмайди. Укагинамни бурнидан ип ўтказиб олган. Оламда фақат хотини ҳақ, унинг сўзи қонун.

— Сиз гапирсангиз бўлмайдими. Нега бунча талтайтириб юборгансизлар. Нега алоҳида яшашни хоҳлаяпти? — аччиғланди Акмал.

— Мен унга ҳеч нима демайман. Эрга тегмаган қизи бизга кун бермаяпти, деб кўп жойда гап-сўз қилган. Бир нарса десам мени балога қўйиб, отасиникига кетиб қолади. Отам уни ажратиб юборай деса қариндошчилик. Мен бир нарсага ҳайронман, нега баъзи келинлар алоҳида яшашни исташади. Чол-кампи уларнинг текин хизматкорлари-ку. Боласи ота-онамининг елкасидан тушмайди.

— Отам томорқаю, молларга қараш билан овора, икисининг нафақаси ҳам рўзғорга кетса яна нима истайди, — деди куйиниб Акмал. — Тергайдиган назорат қиладиган одам керакмас буларга. Букчайган чол-кампи уларнинг кири-ни ювишни, бирор ёққа бормоқчи бўлса сўраб кетишни истамайди.

— Қўйвер, улар бир гап бўлар, ўзинг қандайсан. Ишингдан, оилангдан гапириб бергин.

— Э, опажон, ишим Худога шукур, жойида. Мана, шу ошна-оғайниларим бир бўлиб уйлантириб қўйди. Опа,

отамлар қийналаётган бўлса бизникига келиб турса бўлмай-дими. Ана битта хона бўш турибди. Шу баҳона мени кечириб, ярашиб кетармидик.

— Мен ҳам шу ҳақда ўйлаб турувдим, уйга бориб бир гаплашиб кўрай-чи, бу келиннинг феъли қанақа, хали билмадим, — ўйланиб қолди Сожида.

— Опажон, ҳозир бир нима деёлмайман. Келажак кўрсатади. Қани келишсин-чи, кейин бир гап бўлар.

Сожида дам олгани бошқа хонага кириб ётди-ю, кўзига уйку келмади. Мана икки укаси уйланди, чол-кампи кексайган. Ҳозирча билинмаяпти, улар оламдан ўтиб кетишгач, бу келин билан бир уйда туришини тасаввур ҳам қилолмайди. Ақли-хуши жойида ойдеккина қиз бўлса, нега қисмат унга ёлғизликни раво кўрди. Кўнгли бузилиб йиғлаб юборди. Хаёл уни болалик йилларига бошлаб кетди.

* * *

Сожида болалигида ҳам оғир, вазмин қизалоқ эди. Биринчи ва иккинчи синфда ўқиб юрган кезларида партада ўтирганича дарс вақтида ухлаб қолар, кўнгироқ чалиниб, болалар гурр этиб, чувиллашиб туришганида уйғониб кетарди. Кейинчалик бу одати қолиб кетган бўлса ҳам синфда яна битта Сожида исмли қиз бўлгани учун унга «уйқучи Сожида» деб лақаб қўйишганди. Ўнинчи синфда ўқиётган пайтида ўзидан бир ёш катта бўлган Қувват исмли синфдоши дарсдан сўнг уйга қайтишаётган пайтида:

— Сожида, бошқа болалар сенга тегишиб ҳазил қилмасин, мен сени яхши кўраман, — деди дабдурустдан. Сожида ундан бунга кутмаган шекилли, довдираб қолди.

— Вой, нима деяпсан, бу нима деганинг? — деди уялиб.

— Сени ҳеч кимга бериб қўймайман, яхшилаб эшитиб ол. Қувват шу гапни айтди-да уйларига бурилиб кетди. Унинг бундай дейишига сабаб бор эди. Икки кун илгари уйларидаги телевизорлари бузилиб қолиб, синфдоши Чорининг уйига футбол кўргани кирди. Футбол бошланишига бир оз вақт борлиги учун икки бола бошқа каналдаги кўрсатувни кўришаётганида ички уйдан уч-тўрт кишининг сўхбати эшитилиб турарди. Эшик очиқ тургани боис икки марта Сожиданинг исмини айтиб гапиришгани қулоғига чалинди.

— Кимни гапиришяпти, Сожида дейишяптими? — сўради Қувват Чоридан.

— Ҳа, акамни уйлантиришмоқчи, уйкучи Сожидага совчи юборишни гаплашяпти, ўқиш тамом бўлгунича олди-берди, тиким-бичим ишларини қилиб олишмоқчи.

Қувват бу сўздан бир қалқиб тушди. У бирор йилдан буён Сожидани ёқтириб юрарди. Лекин унга ҳали сездиргани йўқ эди. У шу куни тонгни зўрға оттирди-да, туни билан ўйлаб, айтмоқчи бўлганларини бирданига айтди-қўйди. Бир неча кун ўтиб Чориларнинг уйдан Сожидага совчи келди. Қишлоқда ўрта хол, тинч, аҳил яшаётган бу оилага кўпчилик ҳавас қиларди. Хурсанд бўлган хонадон эгалари уларни яхши кутиб олишди. Бу янгиликни айтиш учун онаси Иқбол хола Сожидани меҳмонларга кўринмасликни, улар совчилар эканлигини айтиш учун ҳамир қориётган уйга кирди.

— Қизим сенга совчи келди, тагин билмай улар ўтирган хонага кириб қўйма, — деди. Сожида онасидан совчилар кимдан келганини билиб, ўйланиб қолди.

— Ҳозир ўйлаб кўрамиз деб жўнатамиз, кейинги келишларида бир гап бўлар, — қизининг жим бўлиб қолганини розилик аломати сифатида қабул қилган онаси, мамнун бўлиб ўрнидан тураётганида Сожида:

— Шошманг, ҳозир бир фикрга келаман, — деди бирдан. Иқбол хола нима деркин дегандай қизига қараб қолди. Сожида бор-йўғи икки-уч дақиқа ўйланди. Ана шу дақиқа унинг ҳаётида ўчмас из қолдирди. Ўтган кунги Қувватнинг сўзини эслади. Султон эса оғир, вазмин йигит, бир қишлоқда туриб, бир-бирларини тез-тез кўриб турса ҳам Сожидага бирор марта яхши кўришини, уйланоқчи эканлигини сездирмади. Шу сабабли Султонга нисбатан кўнглида бирор илиқлик йўқ эди. У икки-уч дақиқа орасида иккисини таққослаб аниқ ҳукм танлади.

— Онажон, Султонга кўнглим йўқ, — деди қатъий.

— Вой қизалоғим, бекор қилаяпсан, яна ҳам ўзинг биласан. Оиласи обрўли, Султоннинг ўзи эса биласан қўли гул қурувчи, ичмаса, чекмаса.

— Нима қурувчиларнинг ҳаммаси яхши бўлаверади-ми, айтдим-ку кўнглим йўқ деб.

— Кўнглинг бошқа йигитдами? — онаси синовчан тикилди. Сожида ерга қараганича боши билан «ҳа» ишорасини қилди.

— Майли ўзинг биласан, кейин афсус чекмасанг бўлди, — онаси ўйланганича чиқиб кетди. У совчилар ўтирган хонадан хурсанд, ҳаяжонда чиққан бўлса, ўйчан ҳолда қайтиб кирди.

— Қизим ҳали ўқийман, турмуш қурмайман деяпти, — деди аллақандай титроқ товушда.

— Ҳали ҳам биз ҳозир тўй қилмоқчи эмасмиз, ёзгача орзу-ҳавас, борди-келди дегандай, имтиҳонлар тугагач тўй қиламиз.

— Йўқ, қизим ўқитувчи бўламан, ўқишга кетаман деяпти, — деди онаси эрига қараб. Абдуғаффор отанинг қовоғи солинди. У бундай жавобни кутмаган эди. Икки ўғил ичида битта қиз. Айтгани-айтган бўлиб ўсди. Унинг устига кўҳликкина, ёқимтой қиз бўлганидан болалигидан отасининг эркаси бўлди.

— Нима ҳам дер эдик. Ўзларингиз биласизлар, Султон қурувчиликни тугатган, ишляпти, энди уйланиши керак. Қизингизнинг бирор ўқишни тугатишига қараб туролмаймиз, — дейишди.

Шу куни совчилар кетгач, чол-камбир анча сан-манга боришди.

— Ҳар қандай одам булар билан қуда бўлишга жон дейди. Йигит меҳнаткаш, пул топармон бўлса, қизингизни бошқа яхши кўргани борми дейман, — деди хотини.

— Ҳа, шунақага ўхшайди, — Абдуғаффор ота бир зум кампирига қараб турди-да, қўлини силтаб чиқиб кетди. «Бекор қилди, бекор қилаяпти қизим, бу мен билган йигитлар ичида дурустроғи эди. Танлагани ким экан. Ишқилиб хато қилиб қўймаса яхши эди», такрорларди кўнглида.

Қувват Чоридан ҳар куни билмасликка олиб янгиликни сўраб турарди. Совчиларнинг қуруқ қайтганини эшитиб, хурсанд бўлган эди. Мактабдан қайтишаётган пайтда:

— Эшитдим, Султонга рад жавобини берибсизлар. Албатта сен меники бўласан, — деди имтиҳонлар тугаган куни уйларига қайтишаётганида ҳаяжонланиб Сожидага.

— Сожида, мен Самарқанддаги савдо институтига кирмоқчиман, — деди Қувват.

— Беш йил ўқийсизми, ундай бўлса мен ҳам ўқитувчи бўлсам, бирор ўқув юртига кирсам дегандим, нима дейсиз? — Сожида ҳаяжонланди.

— Ўқийман дейсанми, мен бор-йўғи бир-икки йил ўқийман, кейин сиртқи бўлимга ўтказиб олиб шу ерда ишлайвераман, — деди норози оҳангда. Унинг уйидагилари, айниқса, амакиси ўқиган келинга тоқати йўқ. Аёл кишими, уйда ўтирсин, бола туғсин, эрига қарасин, унинг топиб келганига қаноат қилсин. Тамом, бошқача бўлиши мумкин эмас.

— Марҳабо холам айтдилар. Самарқандда хотин-қизлар педагогика билим юрти бор экан. Ўзинчи синфни тугатганлар икки йил ўқишаркан. Сиз учинчи босқичда сиртқи бўлимга ўтказганингизда мен ўқишни тугатиб диплом олган бўламан. Қолаверса, иккимиз бир шаҳарда ўқиймиз, — у умидвор қиёфада термулди. Лекин Қувватнинг чехрасида заррача ўзгаришни кўрмаган қиз жавоб кутиб, юришдан тўхтади. Чунки уйларига яқинлашиб қолишганди. Сожиданинг тўхтаб жавоб кутаётганини сезиб, Қувват нима дейишини билмай иккиланиб қолди.

— Биласанми, уйимиздагилар сени ўқишингни истамаяпти, менинг ўқиганим бўлади, дейишаяпти.

— Икки йил бекор ўтиргунча, ўқисам нима қилади. Зарари йўқ-ку, шароит тўғри келса ишларман, бўлмаса уйда ўтирарман.

— Ҳа, тўғри айтдинг, ишламай уйда ўтиришингни хошлашаяпти, — дадилланиб жавоб берди Қувват.

— Йўқ мени тўғри тушунмаяпсизлар, гапнинг қисқаси сиз ўқишга кирсангиз, мен ҳам ўқийман, — у шарт бурилиб тез-тез юриб кетди. Сожида айтган сўзида туриб Самарқанд хотин-қизлар педбилим юртига имтиҳон топширди. Ўтган бир-икки ой ичида Қувват бирор маротаба Сожиданинг олдига келмади. Қиз бундан қаттиқ ранжиб аламини имтиҳонга тайёрланишдан олди. Мандатдан ўтиб, ўқишга қабул қилингандан сўнг уйларига қайтди. Қувватнинг ҳам омади чопиб, орзу қилган олийгоҳига қабул қилинди. Ҳафта ўтгач, ўқиш бошланиб улар яна шаҳарга қайтишди. Бу орада Сожида севги ўтида қоврилиб азоб чекар, лекин севгисини пинҳон тутиб на Қувватга, на бошқаларга сездирди. Машгулотлар бошланиб кетгач, Қувват Сожидани излаб келиб қолди. Қизнинг юраги севинчданми, соғинчданми потирлаб кетди. Йигит ҳам севгилисини кўришга зор-муштоқ эди. Лекин оиласидагилар Сожида ўқишга ҳужжат топширгандан бошлаб энди у билан учрашмасликни, энди келин қилишмоқчи эмаслигини

таъкидлашган. Шу боисдан ўтган кунларда учрашувга келолмаганди. Қувват ҳеч нарсани яширмади, уйдагиларнинг, қариндошларининг фикрини очик айтди-қўйди.

— Лекин, — деди йигит жиддий қиёфада, — ҳар қанча тўсиқ бўлса ҳам иккалаамизнинг муҳаббатимиз мустаҳкам бўлса енгиб ўтамиз. Мен сендан бошқача уйланмайман.

Орадан йиллар ўтди. Сожида икки йил деганда ўқишни тамомлаб дипломини олди. Бу орада ёшлар деярли ҳар уч-тўрт кунда кўришиб туришди. Сожида қишлоқдаги ўрта мактабнинг бошланғич синфига ўқитувчи бўлиб ишга кирди. «Икки йилдан кейин сиртқи бўлимга ўтказаман», деган ваъдалар бўлмади. Уни сиртқи бўлимга ўқишига рози бўлишмади. Оиласидагиларнинг назарида Сожида уни яна уч йил кутмайди. Эрга тегиб кетади, кейин бир гап бўлар, деб туриб олишди. Аммо икки ёш ўзларининг аҳдига вафо қилиб бир-бирлари билан учрашиб, яна уч йилни ўтказишди. Кўҳликкина, оғир- босиқ ўқитувчи қизга узоқ-яқин жойлардан совчилар келиб-кетишди. Қанча йигитлар дил изҳорини айтишди. Сожида Қувватнинг умидида ҳаммасига рад жавобини бериб келди. Ниҳоят, кутилган пайт келиб, Қувват ўқишни тугатиб, дипломли бўлди. Бироқ ҳар қанча уринмасин, барибир қаршилиikka учрайверди. Охири йигит:

— Мени тинч қўйинглар уч-тўрт йил ишлайин. Кейин уйланаман, — деди тўнини тескари кийиб. Туман матлубот жамиятига ишга кирган йигит аламини ишдан олди. Шундан бошқасига уйланмаслигига кўзи етган ота-онаси қариндошларини йигиб маслаҳат қилишди. Чорасиз, Сожидаларникига совчи юборишга мажбур бўлишди. Бу хабардан қизнинг шодлигинининг чеки бўлмади. Уни эшитган Сожиданинг уйидагиларига қўни-қўшни, таниш-билишлари «Ҳой бунча танламанглар, келган совчиларни қайтараверманглар, тозисига учраманглар», — деб тегишарди.

Маслаҳат билан совчиликка Қувватнинг тоғаси ва амакиси боришадиган бўлди. Совчиларни яхши кутиб олишиб, олдига булар ҳам қариндош уруғларини айтишди. Сожидани келин қилишни истамаган амакиси Ёқуббек негадир чимирилиб, ҳеч кимни менсимамай ўтирарди. Ошсувдан кейин уй эгалари, майли ўзимиз бир маслаҳатлашиб олайлик, кейинги сафар натижасини айтамыз дейишди. Одатда, совчи дегани бир неча марта келишади. Ёқуб-

бекка иккинчи марта келиш малол келиб:

— Иккинчи келишимизни кутиб нима қиласизлар, ҳозир бир ёқлик қилиб юбормайсизларми? — деб зарда қилди.

Ўтирганлар ажабланиб бир-бирларига қараб қолишди. Бу гап оғир ботган қизнинг отаси:

— Сизларга уч-тўрт марта қатнанг демадик-ку. Таомилда бир келишдан «ҳа» деб юбориш бўлмаган-ку.

— Бир келишдан «ҳа» демай иложларинг йўқ-ку. Икковларининг иши пишиб, учрашиб юришибди-ю, ўн беш яшар эмаску, — кеккайиб жавоб қилди Ёққуббек.

— Нима дедингиз, иши пишган дедингизми? Аниқ биласизми? Қани бир сўраб кўрайлик-чи. Жавобини ҳозироқ айтиб юборамиз, — Абдуғаффор ранги учиб, жаҳл билан Сожида ўтирган уйга кириб, Ёқуббекнинг гапларини айтиб берди.

— Иши пишган дедими, мени енгилтак қиз деб ўйлабдими? Ундай бўлса чиқиб айтинг, мен рози эмасман кетаверишсин, — деди.

— Чин кўнгилдан айтаяпсанми, кейин пушаймон бўлиб юрмайсанми, ўйлаб кўр, — қатъий сўради.

— Йўқ, кўнглим йўқ, жавобларини бериб юборинглар, — деди жиддий тарзда.

Совчилардан дили оғриб ранжиган ота-она оғир сўлиш олиб, уйга кириб боришди.

— Хўш, айтганларингдек бўлди. Бирданига жавоб берадиган бўлди. Қизимизнинг йигитда кўнгли йўқ экан. Тегмайман деб аниқ жавоб айтди, хўш келибсизлар, яхши боринглар, ўғилларинг бемалол уйланаверсин, — деб эшикни кўрсатишди.

Бундай бўлишини кутмаган Ёқуббек дами чиққан пуфакдек ўтириб қолди. Қувватнинг тоғаси «Бекор бундай кўполлик қилдингиз», деб бошини чайқаб қўйди. Буларни ялнтираман, деб ўйлаган Ёқуббек, бўлар иш бўлди, гишт қолипдан кўчди, деган фикрга борди.

— Йўқ сизлар мени нотўғри тушундинглар. Мен иш пишган деганда икки ёшнинг аҳд-паймонини назарда тутгандим, — деди.

— Ҳа, бизлар ҳам шу маънода тушундик. Лекин қизимиз рози бўлмаяпти. Шундай деб бориб айтинг, — Сожиданинг отаси ўрнидан турди. Чорасиз қолган совчилар қуруқ қайтишга мажбур бўлишди.

Сожиданинг рад жавобидан гангиб қолган Қувват бир неча марта гаплашиб олиш учун мактабга борди. Лекин Сожида бирор оғиз гапирмай терс ўгирилиб кетаверди. Ахийри тоғасидан бунинг сабабини аниқлаб, Сожиданинг уйига ўзи келишга қарор қилди.

Абдуғаффор, кейинчалик мендан домангир бўлмасин деб, қизи билан иккисини деб ёлғиз қолдириб чиқиб кетди.

— Ҳа, нима бўлди, мендан қандай гуноҳ содир бўлдики, рози бўлмабсан, мен ҳам сенга етиш учун олти йилдан бери садоқат кўрсатиб келяпманку, — деди Қувват.

— Йўқ, ишимизни пишганини билмаган эканман. Бева аёлга ҳам ҳеч бўлмаса икки марта совчи келади. Менинг қариндош-уруғларим, ота-онам олдида юзимга қора суртди. Мен энди бу доғни бир умр ювиб ўтаман. Энди уйланаверинг, розиман амакингиз айтган ўн беш ёшлигига уйланинг. Сиз ёлғиз йигитсиз бир умр ота-онангиз билан яшаб ўтишим, уларга хизмат қилишим керак. Мен кўп ўйладим. Қариндошларингиз, ота-онангиз мени ёмон кўришади. Барибир бизни тинч яшашга қўйишмайди. Кейинчалик ажрашиб қайтиб келганимдан кўра ҳозирдан бу ишни тўхтатиш керак, — деди йиғлаб.

Уйдагиларининг ва яқинларининг гап-сўзидан безор бўлган йигит Сожиданинг сўзини жимгина тинглади-да:

— Майли ўзинг биласан, кейин аттанг қилмасанг бўлди, — деб чиқиб кетди. Сожида Қувватга ниҳоятда ишонарди. Унинг муҳаббатини енгилмас деб биларди. «Ундай дема, яхши яшаймиз, мен сени ҳимоя қиламан, сендан бошқасига уйланмайман. Мен фақат сени дейман», дейишини кутганди. Уни дарров чекиниб кетади, деб ўйламаганди. У Қувватнинг келишини биларди. Аммо шу тариқа чиқиб кетади, деб ҳаёлига ҳам келтирмаганди. Наҳотки олти йиллик муҳаббатим, орзуларим тугаб битган бўлса. Қувватни ўртага олишиб ўзлари айтгандай ўн олти ёшли чиройли қизни кўрсатган бўлса кўнгли бўлиндимикин. Менинг олдимга шунчаки расмиятчилик учунгина кирган эканда. Энди нима қиламан. Қувват мен учун энди ўлган. Унга йиғлаб аза очайин деб қуюндай қуйилиб келаётган ушбу сўзларни зор-зор йиғлаб айтди.

Кўнглимдаги ёримни юрагимдан ўчирдим,

Неча йилки, бошимдан ишқ савдосини кечирдим.

*Тақдир экан нетайин сор лочиним учирдим,
Сендан мангу айрилдим.*

*Ичмоқчи бўлган сувим нечундир лойли бўлди,
Хижроннинг азобидан кўз ёшим сойли бўлди.
Ёрим деб кўрганларим саробу зое бўлди,
Энди сени йўқотдим.*

У ўзининг аламини ишдан олди. Дарсдан қайтгач, уй ишларини ҳам батамом қўлига олди. Эл орасида баъзилар Сожида билан Қувват бирга юриб энди олмай ташлаб кетибди деса, баъзилар «Сожида мағрурлигидан совчиларни ҳайдаб юборибди», деб гийбат қилишарди. Кейинчалик ҳам бир неча жойдан совчилар келишди. Улар хотини ўлган ёки хотинидан ажралган кишилардан келишарди. Совчиларнинг кимдан келганини ҳам эшитгиси келмай рад жавобини бериб юборарди. Унинг сирдош дугонаси Комила бир куни насихат қилиб қолди:

— Ўртоқжон, совчиларни қайтариб бекор қилаяпсан. Қувватга аччиқ қилиб кейин пушаймон бўлмагин. Ана Қувват ўн етти ёшли қизга уйланиб, сени унутиб қўйди. Шундай пайт келади-ки, менинг сўзимни тўғрилигига имон келтирасан. Ҳали ҳам бирортасини танлаб турмуш қургин, ота-онангни сенга боғлаб бергани йўқ, улар ўтиб кетишгач, ёлғизликнинг мудҳишлигини сезасан. Унда кеч бўлади.

Аввал бундай гапларга эътибор бермаган бўлса, кейинчалик ёши ўтинқираган, боласи борлардан келганларни ўзига тенг кўрмади. Мана энди икки укаси ҳам уйланиб кетди. Ота-онаси касалманд, кекса.

У Қувватга аччиқ қилиб турмуш қурмаганидан афсуслана бошлаган эди. Сожида хаёл дарёсида сузар экан, бир пиёла қатиқ кўтариб Офтоб кириб келди.

— Опажон, манави қатиқни ичинг, — деб бош томондаги стол устига қўйди. Сожиданинг ҳаёти ҳақида Акмал гапириб берган, опамга раҳмим келади, ёлғизлик эзиб юбормаса бўлди эди, деб ачинганди.

— Офтоб, сен бемалол дам олавергин, эрталаб яна ишга кетасан, сен кўпроқ дам олишинг керак, — дея ҳомиладорлигига ишора қилди.

— Опажон қийналмаяпсизми, насиб этса сизни бундан кейин ёлғизлатиб қўймаймиз, — деди Офтоб. Унинг

гапига қизиққан Сожида ёстиққа ёнбошлаб олиб:

— Хўш, менга қандай кўмак бермоқчисизлар, — деди кулиб.

— Опажон биласизми, — у бир оз дудуқланиб тўхтаб қолди. — Агар эсон-омон қутулиб олсам, ўгил туғилса насиб этса бир ёшга тўлгач, кўкракдан ажратиб сизга бутунлай бераман. Ўзингиз номингизга ўтказиб, фарзанд қилиб оласиз. Бу гапдан Сожиданинг кўзи беихтиёр ёшланди. Офтобни кучиб юзларидан ўпди.

— Қачон дам олишга чиқасан?

— Насиб этса бир ҳафтадан кейин. Агар хоҳласангиз шу ерга, бизниқига келиб туришингиз мумкин. Бу ерда ҳам янги қурилган мактаб бор.

— Раҳмат жоним, илоҳим қўша қаринглار. Лекин менинг уйим, ўрганган мактабим, қадрдонларим бор.

— Хўп, майли опажон, яхши тушлар кўринг.

Офтоб чиқиб кетгач, унинг боласини бериш таклифини ўйлаб анчагача уйқуси келмади. Офтоб Сожидани хурсанд қилдим деб ўйласа, бир томондан Акмалдан ижозатсиз боламини бераман деганига хижолат бўлиб, ўрнига чўзилди.

— Ҳа, келдингми, опам ухладими? — сўради Акмал.

— Ҳа, лекин опамни ёлғизлик эзиб юборибди. Бирор-та фарзанди бўлганида бағри тўлиб қолармиди.

— Афандимисан, турмушга чиқмаса, фарзанд ҳақида гапириш ўринсиз-ку.

— Акангиз болаларидан бирини опангизнинг номига ўтказиб, фарзандликка берса бўлмайдами? — синчков билан сўради Офтоб.

— Бола дейсанми, янгам бола тугул, оқар сувни ҳам раво кўрмайди-ку, — зарда қилди Акмал.

— Агар фарзанд кўрсак биттасини опангизга берармидингиз? — хавотирланиб сўради Офтоб.

— Сен болангни беришга рози бўлармидинг? — ҳайрон бўлди Акмал.

— Ўзингиз ўйлаб кўринг, ёш чақалоқни олиб ўзи тарбияласа, кўнгил қўяди. Ўзи уйлантирса, неvara кўрса, худди ўзининг боласидек бўларди, бизга эса яхшилик қилганимиз учун Оллоҳ яна фарзанд ато қилар эди, — деди ҳаяжонланиб.

— Феълинг, бағринг кенг очик аёлсан, илоҳим мақсадингга ет, — меҳр билан боқди Акмал.

Ой куни етиб Офтоб ўғил кўрди. Бир томондан ўғлини бағрига босиб эмизаётганида севинса, иккинчи томондан яқин орада болани қайин опасига бериб юборишини эслаб ўзи сезмаган ҳолда титрарди. Аввал ярашишга кўнмаган ота-онаси болани қизларига бергандан кейин, меҳри товланиб, кечириб борди-келдини бошлаб юборишди. Аллакимдан эчки сути болага фойдали деб эшитган Сожида бозордан серсут эчки сотиб олди. Бола олти ойлик бўлганда уни ўзига расмийлаштириб олиб, эчки сути билан боқа бошлади. Қиш кунларидан бирида кейинги фарзандига бошқоронғи бўлиб юрган Офтоб меҳмон бўлиб келган қайнота ва қайнонасини кутиб олди. Улар бундан илгари ҳам бир келишган, келинидан кўнгли тўлиб кетишган эди. Офтоб уларни иссиққини уйга киргизиб, кийимларини илгичга илиб қайнотасининг маҳсинини ечиб, пайтавасини ювиб, қуришиб берди. Қайнонасининг оёқларини уқалаб, оғригини қолдирди. Бир ҳафта деганда чол-камшир кетмоқчи бўлишганда, Офтоб:

— Отажон, бизникида қолаверсангизлар бўлмайди-ми? Биз ҳам сизларнинг фарзандларингизмизку, — деди ийманиб. Худди шу таклифни кутиб туришган кексалар бир-бирларига маъноли қараб олишди.

— Умрингдан барака топ қизим, уйимизда ўзимизга яраша тирикчилигимиз бор. Уларни тугатиб, кейин келармиз, — дейишди хижолат бўлишиб. Орадан икки ҳафта ўтиб, Акмал ўртоғининг машинаси билан бориб, акасининг олдига кирди. Ота-онасининг кўчиши ҳақида билмаган акаси ва янгаси шошиб қолди. Акаси оталарининг кўчиб кетишини чин дилдан истамаса ҳам, ҳар куни қайнона-келин ғиди-бидисидан чарчаганди. Онаси ўзининг ҳақлигини исбот қилишга уринса, келини ўзининг қилаётган ишини тўғрилигини айтмоқчи бўларди. Отаси эса синглисининг қизини олганидан пушаймон бўлиб, ҳамма нарсга бепарво қўл силтаб қўйган эди.

— Ҳа, сизлар ўғлингизнинг уйига меҳмондорчилик учун эмас, биздан шикоят қилиб борибсизларда. Кўрамиз, бир куни дўли келин ҳам пуф сассиқ бўлиб қолар, — чимирилди катта келин. Шунча вақтдан бери ҳеч гапсўзга аралашмай сукут сақлаб юрган қайнотанинг тоқати-тоқ бўлди. У келинининг олдига бориб:

— Иккинчи маротаба уни ҳақорат қилма, у келин сенга ўхшаган жигаримдан юз чандон оқибатлироқ...

У яна ҳам аччиқ, сўзларни айтмоқчи бўлди-ю, «сенга хайф менинг сўзларим», деб бурилиб чиқиб кетди.

Акмалнинг илтимосига кўра шу қишлоқдаги қариндош-уруғларини бир пиёла чойга таклиф қилди. Ошдан кейин фотиҳа ўқилгач, Акмал йиғилганларга қараб:

— Кўриб турибсизлар, менинг иш жойим анча узокда. Таомил бўйича ота-она кичик ўғил билан бирга бўлиши керак. Мана, акам, янгам ҳеч қачонга юбормаймиз, ўзининг қадрдон уйи, деб жавоб беришмади. Ота-онам эса, булардан ажралиб, мен билан кетишни исташмади. Буларни кўндиргунимча бўларим бўлди. Энди сизлардан жавоб олиб ота-онамни олиб кетмоқчиман, — деди.

Лекин қишлоқдаги қариндош-уруғ тугул бегоналар ҳам катта келиннинг уйдагиларга муносабатини яхши билишарди.

— Менга ҳеч қандай кўч-кўрони керак эмас, ота-онамнинг ўзини олиб кетсам бўлди. Албатта бир оғғимиз шу ерда — акамникида бўлади, — деди Акмал ҳаяжонланиб.

* * *

Кейини тўрт йил ичида Офтоб бир қиз ва бир ўғиллик бўлди. Иқбол хола невараларининг парвариши билан Абдуғаффор ота эса томорқага дарахт ва бошқа экинлар экиш, уй юмушлари билан машғул. Офтоб ишдан келди дегунча қайнонасини чарчатмаслик учун барча кирларни ювиб қўяди. Идиш-товоқларни озода тутиш унга онасининг қатъий таъкидлашидан қолган. «Қизим, идиш-товоқ кечаси ювиқсиз қолса шайтон ўтириб кетади, ризқ камаяди», деб айтган. Офтоб мактабда илмий бўлим мудири бўлиб ишлаётганига уч йил бўлди деганда мактаб директори нафақага чиқадиган бўлди. Учта номзоддан тажрибали, ишчан жамоа билан бир оила каби ишлаб кета оладиган Офтобни директор қилиб тайинлашди. Энди унинг зиммасидаги масъулияти яна ҳам кучайди. У биринчи кунларданоқ мактабдаги тартиб-интизомга, озодалikka эътибор берди. Ўқитувчиларнинг дарс ўтиш усулларини кузатди. Ютуқларини мақтади, камчиликларини рўй-рост гапирди.

Офтоб шундай катта жамоага бош бўлгандан кейин кекса ўқитувчилар, оқсоқоллар билан кенгашиб, уларнинг тажрибаларига суянди. У совхоз директори Фурқат Ҳамроевнинг олдига мактабнинг ёнида ташландиқ ҳолга

келиб, темир-терсак чиқиндилар тўкилган икки гектар ерни мактаб ихтиёрига беришини сўраб кирди. Офтоб ҳалигача директор қабулида бўлмаганди. У Офтобни яхши кутиб олиб, янги лавозим билан табриклади, сўнг:

— У ерни нима қилмоқчисиз? — деб сўради, синчковлик билан.

— Мен... биз у ерни тозалаб боғ яратмоқчимиз, — деди ҳаяжонланиб.

— Яхши, яхши, агар ўша ердан боғ яратмоқчи бўлсангиз, албатта, сизга берганим бўлсин. Мен керакли ҳужжатларни тайёрлашни ўринбосаримга топшираман. Бу шахсан менинг ёрдамим бўлсин, — деди мамнунлик билан. Чунки Офтоб илтимос қилган ер қишлоқнинг кўркини бузиб, тикон ва ёввойи ўтлар ўсиб ётарди. Директор қабулидан хурсанд бўлиб қайтган Офтоб олдин педагогика жамоа, кейин ота-оналар мажлисини чақирди. У икки гектар ерни ўқувчилар боғи қилмоқчи эканлигини ва унга ота-оналар кўмаги кераклигини айтди.

— Биз, — деди сўзини давом эттириб, — ҳар бир синфга 10 сотихдан ер берамиз. У ерга меваги дарахтлар экамиз. Агроном билан нечта кўчат экишимиз кераклигини ҳисоблаб чиқдик. Ҳар бир ўқувчига иккитадан кўчат тўғри келар экан. Ҳозир январь ойи, февралнинг охиридан бошлаб экишни бошлаймиз. Унғача ерни тозалаб, экишга тайёрлашимиз керак. Сиз — ҳурматли ота-оналар, фарзандларингиз боғи учун ҳисса қўшишингизни илтимос қилардим. Уруш қатнашчиси Ҳошим ота туриб, шу мактабда унинг 9 та невараси ўқиётганини, бу қутлуғ тадбирга қўшилиб боғ атрофига 500 та терак қаламчаларини беришини айтди. Шундан кейин ўн нафар болани ўстираётган Шаҳри опа сўзга чиқиб, қайнотаси уч йил бурун қантак ўригидан юздан ортигини экиб қўйганини, ҳозир улар бир ярим метрча ўсиб қолганини ва ундан йигирматасини олиб бериши мумкинлигини айтди. Шундай қилиб Офтобнинг директорлик фаолиятининг бошланиши зафарли бўлди.

Икки йил ўтиб, каттароқ кўчатлар нишона гулини кўрсатди. Ўқувчилар ва жамоатчилик ёрдамида боғ атрофи девор билан ўралди. Кейинги йилда боғнинг ярми ҳосилга кирди. Ҳар бир синф ўқувчилари ўзларига бириктирилган ердаги дарахтларни бошқаларникидан яхшироқ парвариш қилишга ҳаракат қилишар, илк гулининг ҳоси-

лини кўрганда шодлиги ичига сиғмасди. Офтоб ишдан қейин уйга келиб рўзғор ташвишлари билан банд бўларди. Ўғил-қизи, қайнонаси-қайнотаси бағрида.

Бир куни ишдан қейин уйга келганда овсинининг овозини эшитиб қолди. Ёз куни бўлганлиги сабабли очиқ деразадан унинг гаплари бемалол эшитиларди.

— Мана, қизингиз беш ёшга тўлаяпти. Кўриниб турибдики, хотинингиз энди тугмайди, икки бола билан дунёдан ўтмоқчимисизлар. Топарман эр бўлсангиз, яна биттасига уйланиб олинг.

Акмал уйнинг ичкарироғидами ёки секин гапирдим, ҳарқалай унинг нима дегани эшитилмади.

— Лўлининг қизини деб ўтиб кетмассиз, хоҳласангиз онаси ўпмаганидан топиб бераман. Энди директор бўлдим, деб яна ҳам тумшуғи кўтарилар экан-да. Ҳали сизга ҳам буйруқ берса керак-а. Мана, онангиз бирор ерга меҳмонга ҳам ўзи ёзилиб боролмай, боласини етаклаб кетибди-ку.

Бу сафар Акмалнинг овози аниқ эшитилди.

— Нега онангиз дейсиз, менинг онам сизнинг онангиз эмасми? Боласини деяпсиз, ўзининг неварасини етаклаб ўйнатиб кетган, ўзи чопиб юрадиган бола бўлса. Тагини ҳўл қиладиган ёшда эмас. Қолаверса, мен ҳам, Офтоб ҳам ўзимизнинг қадримизни ва ўрнимизни яхши биламиз, — деди зарда билан.

— Ўҳ-ҳў, мунча ёнини олаяпсиз, бурнингиздан ип ўтқазиб олибди-ку.

— Ҳеч қачон бир-биримизга ҳурматсизлик қилиб яшамаймиз.

— Директор бўлганига бир ҳафта бўлмай соясига салом беряпсиз-ку! Кейинчалик билмадим, бу лўлига кун туғиб, ҳаммани оёқ ости қилмаса бўлди. Мен сизга янги сифатида эмас, қариндошлик юзасидан жоним ачиб огоҳлантириб қўялман.

Офтоб қулоқларига ишонмади. Наҳотки овсини шу қадар тубан кетса. Авваллари келганида Офтоб унга қандай иззат ва ҳурмат кўрсатиб бир неча марта ўзига олган қимматбаҳо қўйлақларини совға қилиб юборган. У бошқа гапларини эшитмай деб секин юриб дарвозадан чиқди-да, бир оздан қейин қайтиб кирди.

— Унинг келаётганини кўрган овсини ҳеч нарса билмагандай:

— Соғ-саломат юрибсизми? — деб қучоғини очиб ўпиб

кўришди. Офтоб ҳам илгари ўпиб кўришарди. Ҳозир эса шунчаки ўзини кўйиб берди, бағрига босмади, ўпмади ҳам. Ундаги ўзгаришини эри ҳам, овсини ҳам сезди.

— Ҳа овсинжон, машқингиз пастроғми дейман, нима бўлди, кайфиятингиз йўққа ўхшайди? — деди бидирлаб.

— Озроқ тобим қочди шекилли. Бошим оғриб турибди — деди-ю овқатга уннаб кетди. Бу орада неварасини эргаштириб қайнонаси кўшни аёлиниқдан — меҳмонга айтилгани жойдан келиб қолди. Катта келини билан кўришиб сўрашиб кетди. Кампир оқкўнгил бўлгани учун ҳам ўтган гиналарни аллақачон унутган эди. Равшана шу кун итиб қолди. Офтоб Равшана билан бир уйга жой солиб ётди. Унинг гапларига шунчаки «ҳа» ёки «йўқ» деб жавоб қайтарар, ўзини бетобликка соларди. Равшана Офтобнинг директор бўлганини эшитган кун илон чаққан одамдай тўлганиб, қийналиб тонг оттирди. Эшитганим ростми ёки ёлгон деб, меҳмон бўлиб келди. Эшитганини ростлигини билгач, ичидан зил кетиб, титраб турган бўлса ҳам:

— Овсинжон, амалга минганингизни эшитиб табриклагани келдим, — деди. Офтоб унинг кечаги сўзини эшитиб қолмаганда чин юракдан қутлагани келган деб ишонган бўларди.

Офтоб кейинги кун Акмалга Равшана ҳақида гап очди.

— Овсиним табриклагани келибди-я, мени яхши кўрадим дейман, — деди. Акмал:

— Илон билан чаённинг вазифасини яхши биласанми. Равшана ундан ҳам баттарроқ аёл, — деди.

— Нега ундай дейсиз, нима, бирор ножўя гап қилдим? — атайин сўради Офтоб.

— Кўйвер, аҳлатни титсанг сасийди. У эски аҳлат. У ҳақда гапиришни истамайман, — деди асабийлашиб. Офтоб Акмалнинг Равшана ҳақидаги фикрини эшитиб кўнгли хотиржам бўлди.

Акмал олийгоҳга киришдан олдин ҳайдовчилар курсини тамомлаб, бир оз хўжалик бош муҳандисининг машинасини ҳайдаган эди.

Бу ерда яшай бошлагандан бери иш, зиёфат туфайли анчагина ёри-дўст, таниш билиш орттириб олди. Айниқса, кўшни хўжаликнинг бош иқтисодчиси Ўсарқул ва беш-олти оила билан борди-келдиси анча куюқ эди. Орадан икки ёки уч кун ўтар телефон жиринглайди.

— Алло қандайсан, аҳволларинг яхшими?

— Ўзинг қандайсан, эшитдингми, Чорининг сигири туғибди. Ражаб уйларига контрамарка печка қурибди, ювмасмикан, бормаимизми? — деб ўртоқлари ўтиришга баҳона излашарди. Туғилган кунларини-ку кўйверинг. Ҳар бир борди-келди қилаётган оиланинг катта-кичигининг туғилган кунини ёзиб олишган. Шу сабабдан ўтириш, зиёфат кўпайиб қолган эди. Шундай пайтларда Офтоб:

— Жуда чарчаганман, дам олишим керак, — деб уйда қолса, даврадагилар:

— Ҳой Акмал, Офтоб нега келмади? «Ҳа-я, у директор-да, бизнинг аёлларимиз ўқимаган, оддий, ўзига тенг кўрармиди, — деювчилар ҳам учраб турарди.

Офтоб даврадош аёллар ичида энг кўзга яқини бўлиб, зиёфатда ўзини тутиб одоб сақлаб, ичкиликни номигагина лабига тегизиб кўйиб кўяр эди. Мусиқа оҳангида рақс тушаётган пайтда уни камдан-кам ҳолда рақсга таклиф қилишарди. Чунки у жуда босиқ, обрўйини сақлай оладиган аёл эди. Шунинг учун унга унча-мунча киши ҳазил, қочирим гап ҳам айтолмасди. Бундан ташқари, лўли қиз деб орқаваротдан гапиришларини яхши биларди. У таклиф қилинган жойларга турли сабабларга кўра камроқ боришга ҳаракат қиларди. Баъзан у Акмалга:

— Акмал ака, зиёфатлар кўпайиб кетмаяптими, — деб кўярди.

— Кўйсанг-чи, ўтиришимиз ишимизга халақит бераётгани йўқ-ку. Ишдан кейин дўстлар даврасида дам олишининг нима зиёни бор, — дерди.

— Ўзингиз ўйланг. Биринчидан, уйқудан қолаяпсизлар, иккинчидан ичкиликка ўрганиб қолмаяпсизларми? Қолаверса, шу ўтиришларингиз аёлларсиз бўлса бўлмай-дими? Ўтган сафар сезиб қолдингиз-ку. Илҳом Барнони рақсга таклиф қилиб билагидан тутганда, унинг эри нима деганини эшитдингиз-ку. Секин-аста ўрталарингизда низо чиқа бошлайди. Ичкилик таъсирида «Ўйнасанг ўйнамай-санми, билагингдан ушлашиб кўз сузмай», — деб юборди. Яхши ҳамки бошқалар ҳазилга олишиб, рақс бошланиб, бир оз бўлса-да ҳижолатпазлик кўтарилди, — деди хо-муш тортиб.

— Ҳа-я, негадир ўтирганларида ҳам ёнида аёли туриб ўтган сафар Илҳом санчқи билан гўшти «газак қилинг», деб Барнога узатиб, шундай қарадики, кўзлари ёниб кетди. Илгари ҳам кўз уриштириб туришганини сезгандим.

— Мана кўраяпсизми, сиз сезган бўлсангиз яна бирортаси сезади. Кейинчалик кўнгилхиралик келиб чиқмай, турли зиёфатларни, айниқса, аёллар билан ўтиришни камайитириш керак, — деди ўйчан ҳолда Офтоб.

* * *

Офтоб ишхонасида талабчан тадбиркор аёл бўлиб, жамоа орасида яхшигина обрўга эга бўла бошлади. Икки гектар ерга экилган дарахтлар тўлиқ ҳосилга киргач, уларни сотиб керакли чолғу-асбоблари ва кийим-кечаклар сотиб олди. Мактабдаги ҳаваскорлар тўгараги нафақат туманда, балки вилоят танлов кўрикларида қатнашиб факрли ўринларни эгаллади. Туман ва ҳўжаликда бўладиган турли байрам ва маросимлар шу мактаб санъаткорларисиз ўтмасди. Офтоб мактаб ишидан ташқари қайнона-қайнотасининг ҳурматиини жойига қўйди.

Бир куни ишдан чарчаб келиб эндигина овқатлангани ўтирган пайтида бир нотаниш аёл келиб қолди. Офтоб уни дастурхонга таклиф қилди. Аёл нимадир демоқчи бўлар, айтолмай қийналарди.

— Опажон, нима демоқчисиз, бемалол айтаверинг. Аввало ўзингизни таништиринг. Кимсиз, қандай иш билан келдингиз? — хотиржам сўради Офтоб.

— Мен, мен... Шарипов Аширкулнинг аёлиман, — унинг кўзларида ёш томчилади.

— Нима гап, тинчликми, нима қилди? — хавотирланиб сўради Офтоб.

— Бир йилдан ошди, деярли ҳар куни ичиб келаяпти. Рўзгор, бола-чақа қизиқтирмай қолган. Бир-иккита ичувчи ошноларига қўшилиб олган. Бир нима десам чидасанг шу, бўлмаса катта кўча, кетавер, — дейди.

— Илгари ҳам ичиб келармиди, кет деб айтармиди?

Аёл боши билан «йўқ» ишорасини қилди.

— Яқиндан бери шундай бўлиб қолган. Уч-тўрт кун аввал улфатлари билан ичиб ўтириб, шериклари туриб кетишибди, чойхонада бир ўзи ухлаб қолибди.

— Хўп опажон, сиз бораверинг, мен ўзим гаплашаман, — деди Офтоб ўйчанг ҳолда.

— Синглим, агар эрим арз қилиб келганимни билиб қолса, бу куним ҳам холва бўлиб қолади.

— Хавотир олманг, келганингизни билдирмайман, — дея аёлни кузатиб қўйди. У ўйланиб қолди. Шарипов ишга ўз вақтида келади. Тартибли одам, сира ичиб келганини

сезмабман-а. Демак, у дарсдан кейин ичади. Кечаси ухлаб эрта билан ҳеч нарса бўлмагандай юраверар экан-да.

Эртаси куни Офтоб Аширкулни кабинетига чақиртирди. Илгари кўп ҳам эътибор бермаган эканми, қовоқлари салқиб қолганди. Икковлари анча-мунча суҳбатлашди. Лекин у ичганини бўйнига олмади, нукул:

— Ким айтди сизга? — дея такрорларди.

— Чойхонада ётиб қолганингиз ҳам ёлгонми? Шу юришингизга оилангиз, аёлингиз қаршилиқ қилмаяптими? Сизни ичиб юрганингизга индашмаяптими?

Аширкул аёлидан гумонсираб, шу келиб айтган, деган хаёлга бордими:

— Ҳа, озроқ улфатлар билан ўтиришган эдик, ёнбошлаб ётиб ухлаб қолибман, маст бўлиб эмас, — деди.

— Болаларингиз нечта?

— Тўртта, ҳаммаси ўғил, — деди гурурланиб.

— Оилавий шароитингиз қандай? Уларни таъминлаб турибсизми? Улфатлар билан ўтиришга кетадиган пулга уйга озик-овқат олиб борсангиз бўлмайдими? Менга келган маълумотга қараганда рўзгорга қарамай қўйибсиз.

— Ким айтди уйга қарашмай қўйган деб. Яқинда бир қоп ун олиб борганман.

— Ие, шунча одам фақат нон ейдими, бошқа ҳеч нарса керак эмасми? Ичкилик биринчидан соғлигингизни, иккинчидан обрўйингизни барбод қилади. Ахир сиз ёш авлодни тарбиялайдиган тарбиячи, ўқитувчисиз-ку. Учунчидан иқтисодингизни, тинчингизни тамомлайди.

— Ўзи шу кунларда жигарим санчиб юрибди, — деди Аширкул.

— Ҳа, мана кўраяпсизми, ўғилларингиз уйланиши керак. Эртага улар сизни ҳурматламай қўйиши мумкин, шу тариқа ичаверсангиз. Сиз ҳақингизда унча-мунча ёқимсиз гап-сўз келиб турибди. Энди уйингизга бориб, оилавий шароитингизни бир кўрмоқчиман.

— Йўқ-йўқ, — сергакланди Аширкул. Етарли, сизга сўз бераман. Энди оғзимга олмайман. Майли бирор ойдан кейин келинг, ўзим бир зўр ош дамлаб кутиб оламан. Сиз менинг қилган ошимни емагансиз. Ош қилишга шундай устаманки, — шошиб ҳаяжонланди Аширкул.

— Бўпти келишдик, бу гапларни аёлингиз билмасин. Бўлмаса ҳурматингиз кетиб қолади. Эрта бир куни на болаларингиз, на аёлингиз сизни қадрламай қўйишади.

Аширкул бошини силкитиб «тўғри» ишорасини қилиб ўтирар, ёшига нисбатан анча кексايиб қолган кўринарди.

Офтоб мактабдаги таълим-тарбияни, интизомни яхши йўлга қўйиб олди. Бунда нафақа ёшига яқинлашиб қолган ўқитувчиларнинг тажрибасига, маслаҳатига суянди. Кутубхонани кенгайтириб, унинг бир томонига ўқитувчи ва ўқувчилар кучи билан ясалган, чизилган кўргазмали қурулларни тартиб билан қўйдирди. Яхшигина спорт майдончаси бунёд этилди. У тиним билмай ишлар, бунча кучгайрат қаердан келаётганига баъзан, ҳатто ўзи ҳам ажабланарди.

Дарс таҳлилидан чиқиб хонасига кирганда у ерда бир кекса аёл кутиб ўтирарди. Бу аёл шу мактабда физика ўқитувчиси бўлиб ишлаётган Ноиланинг онаси эди. У Офтобга қизининг ёши ўттизга етгани, ҳали ҳам турмушга чиқмай ўтириб қолганини, икки болалик ўзи тенги аёли вафот этган йигитдан совчилар келганини, қизининг «йўқ тегмайман», деганини қуйиб-пишиб гапириб берди.

— Сиз ҳам озроқ таъсир қилмасангиз жуда қийналдик, — деди сўзини якунлаб. Офтоб аёлни кузатиб Ноилани хонасига чақиртирди. Ноила тортиниб кириб ўтирди. Ҳол-аҳвол сўраш ва бошқа расмийатчиликлар тутагач:

— Синглим, шахсий ҳаётингизга аралашганим учун узр. Нега турмушга чиқмаяпсиз? — деди. Қиз ерга қаради, чуқур уф тортди.

— Бунинг тарихи узун. Шу сабабли, қўйинг, яхшиси ҳаётдан шундай ўтмоқчиман.

— Ноила, биласизми, одам юрагида энг нозик сирларини ҳам ишонган одамга айтиб туриши керак. Акс ҳолда ичда сақлаб, эзилиб юриш соғлиқ учун кони зарар. Биласизми, менга ишониб айtilган гап ҳеч қачон тилимдан чиқмайди. Юрагимда қолиб кетади. Агар ишонсангиз айтинг, қўлимдан келганича ёрдам қиламан.

Ноила бош чайқади.

— Менга Яратгандан бошқа биров ёрдам бера олмайди, — деди хўрсиниб.

— Истасангиз айтинг, яна ҳам ўзингиз биласиз.

— Вақтингизни олиб нима қиламан. Ҳозир бирортаси кириб қолса, сўзимиз тўхтаб қолади.

Офтоб стол ёнбошидаги тугмачани босди. Котиба қиз кўриниш берди.

— Азиза, мен тумандаги йиғилишга тайёрланаяпман. Шунинг учун ҳеч кимни киргизмайсан, телефон кўнги-роқларига ўзинг жавоб бериб тур, — деб тайинлади.

Ноила бир оз ўйчан ҳолда сўз бошлади:

— Университетнинг учинчи босқичида ўқиб юганимда тошкентлик курсдошим Зарифа уйларига таклиф қилди. Шанба кунни эди, барибир зерикиб ўтиргандан кўра борсам бора қолайин деб бирга жўнадик. Ҳамхона қизга «Мен ўртоғимникига кетаяпман, хавотир олма», деб та-йинладим. Улар Юнусободдаги маҳаллада туришар экан. Йўналишдаги автобусдан тушиб ҳовлига кирдик. У сумкасидан калит олиб дарвозани ва уй эшигини очди. Мен ҳайрон қолдим. Бир ўзинг турасанми, ота-онанг қаерда дедим. Атрофга қараб лол қолдим. Кўм-кўк дарахтлар, гуллар, ҳамма ёқ озода. У йўл-йўлакай ота-онасининг Бухородаги опасини кўргани кетишганини, бир ўзи қолгани сабабли мени таклиф қилганини айтди. Уйга кирдик. Қишлоқдан чиққан эмасманми, анқайиб қолибман. У ўзини баъзиларга ўхшаб қишлоқдан келган қизлардан юқори тутарди. Музлатгичдан гўшт олиб овқатга уннаб кетди. Икковлашиб дастурхон тайёрладик. Овқат пишгунча енгил танавул қилиб чой ичиб олдик.

— Ҳаммомга кириб, ваннага тушиб чиқ, — деди Зарифа. Мен ён томондаги эшикни очиб ичкарига кирдим. Икки томонга ҳам одам бўйи келадиган ойналар ўрнатилган, оппоқ ялтираб турган кафеллар тўшалганди. Ваннани кўп жойда кўрганман, кўзим тушган. Унинг қандайлигини тасаввур қилардим. Бу эса уч киши бемалол сиғадиган баланд ва каттакон эди. Зарифа бу орада уни сувга тўлдириб қўйганди. У сувнинг ҳароратини текшириб, кран жўмрагини буради. Сув кучли босимда отилиб чиқарди. Сочларимни қуритиб, Зарифа берган халатни кийиб энди овқатланамиз деганда эшик қўнғироғи жиринглаб қолди. У:

— Ким бўлди экан, шу пайтда келган, — деб чиқиб кетди. Қайтишида қўлида катта қути кўтарган йигит билан кирди. Шунга ўхшаган қутини ташқарига чиққанимда деворнинг чап томонидаги стол устида кўргандим. Зарифа менга у йигитни амакиваччам деб таништирди. Мен бу йигитни танир эдим. Анчадан бери олдимдан чиқиб, мен билан танишмоқчи бўлиб юарди. Отамнинг қаттиқ илтимоси ва талабига кўра шаҳарлик йигитлар билан танишишни хоҳламасдим.

— Э, яхши қиз салом. Саломатмисиз. Кўришган жойимизни қарангиз, — деб мулозамат қилди. У сўрашиб қайтиб чиқиб кетмоқчи бўлди.

— Қаёққа кетаяпсиз, ризқингиз баланд экан, овқатнинг устидан чиқдингиз, ўтиринг, — деди.

— Акам тайинлаган мана бу ноёб нарсани топиб олиб келгандим. Келсалар айтасиз. Қайтишим керак, — деди қўлидаги соатга қараб.

— Иш ўлсин, у ҳеч тамом бўлмайди. Ўтиринг, овқатланиб кетинг, — қайта таклиф қилди. У иккиланиб ўйланиб турди-да:

— Ҳа, майли, ризқимизни ташлаб кетмайлик, — деб омонатгина ўтирди. Ўртоғим музлаттичдан қандайдир ичимликни олди. Мен унинг очилишига қаршилиқ қилдим. Зарифа:

— Туроб ака, бемалол ўтиринг, бизга соқийлик қилинг, — деб илтимос қилди.

— Ҳа, ундай бўлса бугунги ишларни отложит қиламиз, — деб костюмини ечиб ўтириб олди. Қаршилигимга қарамай пиёлаларга қип-қизил ичимликдан қуйди. Бизнинг уйда ҳеч қанақа ичимлик ичилмаган. Мен ҳам ҳалигача ичиб кўрмагандим. Жуда қолоқ экан, деб қўлмасин деган мақсадда Зарифа нима қилса, таваккал, мен ҳам шундай қиламан, деб ўйладим. Ичсам ҳам ўзимни тутиб ўтирсам бўлди, деб ўйлардим. Бундан ташқари, йигитнинг менга мулозамати жуда самимий туюлди. Мен овқат олдидан унча қаршилиқ қилавермай ичимликни қўлимга олдим. Туроб қадаҳ сўзи айтди.

— Агар биринчи қадаҳни охиригача ичмай қолдирса, яна қуйиб берамиз. Иккинчи марта ичиш талабга кўра бўлади, — деди. Мен унинг айтаётган сўзларини тўғри қабул қилардим.

— Одина биринчи бўлиб ичсин, — дедим. У бир кўтаришда ичиб юборди ва Туроб тутиб турган ялтироқ қоғозли шоколаддан газак қилди.

Кўп жойларда кўрганман, ичкилик ичгач, қандайдир шўр ёки аччиқ нарса ейиларди. Коньяк ичгач, шоколад ейиш кераклигини билиб олдим-да, мен ҳам бирдан кўтариб ичиб юбордим. Кўзим чиққудай бўлиб ичим ёниб кетди. Мендаги ўзгаришни улар ҳам сездим. Лекин мен ўзимни тутиб олиб, йигит тутиб турган шоколадни оғзимга солдим. Шундан кейин овқат ейишни бошладик. Зум ўтмай

бир пиёла коньяк ўз кучини кўрсатди. Мен ўзимни жуда бахтиёр ва эркин тутардим. Косалардаги ярим қилиб сузилган шўрвани ичиб бўлгач, лагандаги гўштга навбат келди. Унгача гап-сўз, ҳазил-мутуйибага айланиб улгурган эди. Зарифа шишани очиб яна қуймоқчи бўлди.

— Ие, менинг ҳам қўлим қайтмасинда, мен ҳам бир тилак айтмоқчиман, — деди. Бу сафар ичимликни қип-қизил чиройли, лекин катта қадаҳларга қуйилди. Унинг ичидаги ичимлик деярли бор-йўқлиги билинмасди. Иккинчи қадаҳни ҳам қўлимга олдим. Энди мени жуда ҳам қисташнинг ҳожати йўқ эди. Аввалги тортинчоқлигим анча камайган эди. Зарифа дўстлик, тинчлик ҳақида анча гапирди. Унинг қанча ичганини билмадим. Лекин мен ўзимнинг қадаҳимни охиригача ичдим. Кейин билсам, улар иккинчи қадаҳни шунчаки номигагина кўтариб, лабига тегизиб қўйган экан. Зарифа ўрнидан туриб мусиқа қўйди. Ундан юракни қитиқловчи ажиб бир куй янгради. Мен жуда яхши рақсга тушар эдим. Мен кўп ҳам ноз қилмай рақсга тушиб кетдим. Ўйнаётганимизда Туроб кичкина қадаҳга ичимликдан қуйиб газак тутиб турарди. Ихтиёрсиз ҳолда қаршилиқ қилмай ичар эдим. Кулардим, оламда мендан бахтли қиз йўқ эди. Дунёнинг ташвишларини унутгандим, фақат кулардим... Туроб уйланган, икки боласи билан ажрашган экан. Мени кузатиб юриб, суриштириб соддалигимдан фойдаланиб қўлга туширмоқчи, агар ёқиб қолсам уйланмоқчи экан. Курсдошимни уйга таклиф қилиши, йигитнинг кириб келиши атайлаб уюштирилган экан. Мен эса уларнинг қурбонига айланиб қолган эдим. Менга қайта-қайта ичкилик тутаётган пайтда ўзлари ичмай шунчаки қадаҳни кўтариб, яна жойига қўяётган эканлар...

Эрталаб кўзимни очиб қаерда ётганимни эслолмай анграйиб қолдим. Аъзойи баданим зирқираб оғрирди. Юрагим ёрилар даражада кўрқиб, туришга ҳаракат қилдим. Тўшакка қараб йиғлаб юбордим. Шу пайт Зарифа кириб келди. У ўзини вазмин тутар, ҳамма ишга гўё фақат мен айбдордай эдим.

— Ноила, биласанми ўртоқ, мен сени шунчалик енгил қиз деб ўйламаган эдим, — деди.

— Нима дединг, мен енгилтакманми?

— Ҳа, кеча кечқурун рақсга таклиф қилганда Туробнинг бўйнига осилиб олдинг. Сизни яхши кўриб қолдим,

дединг. Туроб ундай деманг, деса, «нима мен сизнинг севгингизга арзимаيمانми», деб туриб олдинг. Хатто ўзинг-ни унинг қўлига ташлаб ётоқхонага бошладинг, — деди қовоқ уюб.

— Наҳотки, шундай қилган бўлсам, йўқ бўлиши мумкин эмас, — бор овозда йиғлаб юбордим.

— Додлама, сен ўзингни шармандаларча тутдинг, энди ўзинг пиширган ошни ўзинг ичасан.

— Энди нима қиламан. Туробнинг ўзи қани. Менга уйланармикан, — дедим кўрққанимдан энди нима қилишимни билмай.

— Туроб уйланиб ажрашган, мен гаплашиб кўрай, балки сенга уйланар, — деди Зарифа бамайлихотир. Кечагина мендан кўра бахтлироқ қиз оламда йўқ эди. Шу уй ва ҳовлилар жаннат мисол кўринган эди. Ҳозир эса нақ дўзахнинг ўзи бўлиб туюларди. Шундан кейин Туроб билан учрашувимиз кўпайди. У менга «сенга уйланаман», деб таъкидларди. Биз уларнинг Чилонзордаги икки хонали ҳеч ким яшамаётган уйида учрашардик. Бир куни телефон жириглаб қолди. Мен ваннахонада эдим. У ердан чиқсам Туроб ким биландир сўзлашарди. У мени ҳали ювинаяпти, деб ўйлаб бемалол гаплашаяпти. «Айтаяпман-ку, уйланмайман деб, шунчаки кўнгилхушлик учун юрибман», деган сўзини эшитиб аъзои баданим музлаб кетди. Туроб мени кўриб шошиб қолди. Мен сумкамни қўлимга олдим-да индамай чиқиб кетдим. Ўзим ўша пайтда ҳомиладор бўлганимни билмагандим.

Кунлар, ойларни минг азобда ўтказдим. Ҳомилам тўрт ойлик бўлганда Туробнинг олдига бордим. У мени бепи-санд кутиб олди. Мен фарзандимиз ҳақида айтдим. У менга уйланоилмаслигини, бир ой илгари уйланганини айтди. Мен ундан ҳомилани олдиришга ёрдам беришини сўрадим.

— Эртага соат тўққизда шу ерда бўл. Унгача мен бирорта гинеколог билан гаплашиб қўяман, — деди хавотирланиб. Эртаси куни айтишган вақтда етиб келдим. У менинг қўлимга бир қоғозча тутқизди.

— Шу манзил бўйича бориб, номи кўрсатилган аёлга учрашасан. Менинг юборганимни айтасан. Ҳаражатларини қилиб қўйдим, — деди.

Мен ўша манзилни топиб бордим. Розия исмли аёл уйида ноқонуний абортларни амалга оширар экан, у мени текшириб кўриб:

— Ҳомилангиз катта экан, — деди. Мен:

— Нима бўлса ҳам қутулсам бўлди, — дедим. У бўлса:

— Агар буни олиб ташласам қайта фарзанд кўришингиз номаълум бўлиб қолади, розимисиз? — деди.

— Розиман, фақат отасиз, никоҳсиз бола туғибди, деган тавқи лаънатдан қутилсам бўлди, — дедим. Абортдан сўнг аҳволим оғирлашди. Катта пул олган докторнинг ўзи ҳам шошиб қолди. Икки кун уйида даволаб, овқатлантириб турди. Шундан кейин аввал эркак зоти кўзимга алдоқчи бевафо кўринган бўлса, кейинчалик фарзанд кўролмасам нима қиламан турмушга чиқиб, деб ҳамма совчиларни қайтардим.

— Ҳозирги совчи қўйган йигитни эсли-хушли, дуруст, — деб эшитдим деди Офтоб.

— Биласизми, у мени турмушга чиқмаган қиз, деб ўйлайди.

— Йўқ, ундай демаса керак, чунки икки фарзанди бор, ёши катта одам-ку. Сен у билан учрашувга чиқ. Гаплашиб, ўтириб озгина сездириб қўй. Лекин аборт қилдирганингни айтма. Мана кўрасан, у сенга уйланади. Агар фарзанд кўрсанг яхши, башарти кўрмасанг унинг икки боласини яхши тарбияласанг, ўз болангдай бўлиб кетади. Бағринг тўлиб, келажақда мудҳиш ёлғизлик балосидан қутуласан. Ноила:

— Қани ўйлаб кўрай-чи, — деб чиқиб кетди.

Бирор ой ўтиб, Ноила қўлида таклифнома билан кириб келди.

— Опажон, келаётган якшанбада тўйимиз бўлади. Икки томон бир ерда ресторанда ўтказадиган бўлдик, — деди севинчини яширмай. Ноила чиқиб кетаётиб эшик олдида бир зум тўхтаб, яна орқасига қайтди.

— Опажон, раҳмат сизга, — деди.

Шу йили Офтоб «Маориф аълоҳиси» нишони билан тақдирланди. Саккизинчи март байрами муносабати билан ҳўжалик ва мактаб биргаликда катта шодиёнага тайёрланди. Байрамга фаҳрийлар, отахон ва онахонлар, ишлаб чиқариш илғорлари, ишчи-хизматчи аёл-қизлар чақирилди. Мактаб ҳаваскорлик тўғараги аъзолари санъатларини намойиш этдилар. Туман, ҳўжалик раҳбарлари сўзга чиқиб, илғор аёл-қизларни табриклашди. Шунда фаҳрийлар орасидан Ҳожи бобо сўзга чиқиб, аёл-қизларни байрам билан табриклаб, сўзи охирида шундай деди:

— Мана шундай илғор, обрўли аёлларимиздан яна бири — мактабимиз директори Офтобхон Номозовани алоҳида гапирмоқчиман. Бу қизимиз тиниб-тинчимас, меҳнаткаш. Мактаб атрофини гули-гулзорга, боғу-бўстонга айлантирди. Мактабда таълим-тарбия, интизом яхши йўлга қўйилди. Спортимиз, санъатимиз вилоятдан республикагача бориб етди. У нафақат ишда, балки одабийликда ҳам тенгсиз. Қанчадан-қанча аразли оилаларни яраштирди. Беморлар, қийналганларнинг ҳолидан хабар олди. Мен Офтоб қизимни байрам билан табриклаб, келаси йиғилишгача катта-катта унвонларга сазовор бўлишига тилакдошман, — деди.

Зални гулдурос қарсак овози тутиб кетди. Шу пайт қўл кўтариб, табриклаш учун Офтобнинг қайнотаси Тешабой ака сўзга чиқди.

— Мен бугун байрам билан ҳамма қизларимизни табриклайман. Хожи акамизнинг сўзи менга қаттиқ таъсир қилди. У бурилиб Хожи бобо турган томонга қаради. — Тўғри айтасиз, Офтоб келинимни, яъни қизимни қанча мақтасак арзийди. Кампиримиз иккаламиз бу қизимдан бир умр розимиз. Илоҳим ўсиб унсин, тупроқ олса олтин бўлсин, ўғлим билан қўша-қарисин, — деб жойига бориб ўтирди.

У сўзини якунлаётган пайтда Офтоб қўлини кўксига қўйиб, ўрнидан турди. Унинг кўзларида бахт, севинч ёшлари кўринди.

ҲИСОБЛИ ДУНЁ

Сурайё ҳар томонлама тўқис, аҳил, иноқ оилада ўсди. Ахир у кимсан туман биринчи раҳбарининг қизи. Унинг отаси нақ ўн тўққиз йилдан буён шу лавозимда ишлаб келмоқда. У уйларида икки акасидан кейинги қиз бўлиб, сал қаттиққўл она тарбиясини олганди. Аммаси Ҳожар опа баъзида:

— Ҳай Дилбар, биттаю-битта қизингиз, отаси амалдор бўлса, бунча қаттиқ тергамасангиз, отасининг даврида яйраб ўйнаб қолсин, — дер эди.

— Опа, ахир бу қиз эртага бирор жойга келин бўлиб тушадику. Ҳозир ҳеч нарса ўрганмаса кейин қийналадику, — деб нолиб қўярди Дилбар опа. Иккала акаси олийгоҳларда таҳсил оларди.

Уларнинг уйлари ҳўжаликнинг марказида туманга яқин жойда бўлиб ташқаридан қараганда уйлари ҳовлига эмас, балки дарахзор боқчага ўхшарди. Асли касби агроном бўлганиданми ёки ғайрати, қизиқиши кўплигиданми у ҳовлисига йигирмадан ортиқ турдаги сон-саноксиз мевали дарахтлар экканди. Катта ҳовлининг гир атрофига эллик тупдан кўпроқ ёнғоқ дарахти баланд ўсиб, уйлари деярли кўрсатмасди. Атҳам буларни йигирма йиллар илгари ҳўжаликда агроном бўлиб ишлаб юрган пайтида ўтқазганди.

— Ёнғоқ дарахти уй олдида сал четда бўлгани яхши. Чунки у ўздан карбонад ангидриди чиқаради, — дерди. Ҳар бир ёнғоқ дарахтининг оралигини тўрт-беш метрдан қўйган бўлса ҳам шохлар ёйилиб ўсганидан бир-бирларига ўтиб чирмашиб кетганди. Унинг ўртоқлари, ҳамкасблари гул жинниси, деб ҳазиллашарди. Ҳовлисида йўқ гулнинг ўзи бўлмаса керак. Йил бўйи икки ой — қишни ҳисобга олмаса, чаман-чаман бўлиб гуллаб ётишарди.

Буларнинг оиласидаги тартибни ҳавас қилса арзигulik томонлари кўп эди. Эр-хотин ҳеч қачон болалар олдида бир-бирлари билан айтишмаган, ҳаттоки бирор марта Дилбар опа эрининг юзига тик қараб гапирмаган.

Дилбар опа баъзан эрига:

— Анави туман котибининг уйи қасрга ўхшайди. Сиз нега уйингизни қайта кўрмайсиз, ёки бошқа данғиллама уй сотиб олмайсиз? Нега мол-дунё йиғмаяпсиз? — деб нолиб қоларди.

— Шунинг учун ҳам йигирма йиллардан бери бир жойда ишлаб келаяпман. Уйқум бежавотир. Дарвоза очик қолса ҳам тинч ётаман. Менинг қўлим булганмаган ва ҳаммаша шундай бўлиб қоламан, — дер эди.

— Ўғилларингиз эр етиб қолди, ҳадемай уйлантирамиз, бундоқ йиғиб қўйган ортиқча пулимиз ҳам йўқ.

— Ҳозирча ҳамма нарсанг етарли. Дастурхонингда камчилигинг йўқ.

Ўғилларни уйлантирмоқчи бўлсак, унга ҳам етадиган ҳаражатларни топиб бераман, — деб кўнглини кўтариб қўярди. Туман вилоятда энг илғорлар қаторида эди. Кўчалар, хиёбонлар, ҳатто пахта далалари четига ҳам дарахт эктирарди. Атҳам Собирович йиғилишда, ҳар йили мингминглаб дарахтлар эктираётгани, вақти келиб одамлар буларни ким эктирганини эслашлари ҳақида гапирарди.

Атҳам Собирович анча вақтдан бери қон босимининг

юқорилигидан азият чекарди. Парҳез тутарди. Тоғдан кийик ўт олдириб, чой ўрнига шуни ичарди. Барибир иш жараёними ёки бошқа сабабми, ҳарқалай тез-тез бетоб бўлиб қоларди. У жуда оғир ҳолга келмаса унча мунча касалликка парво қилмай оёқ учиди ўтказар, ётиб қолмасди. Ишхона столи тортмасида, машинасида турли дорилар тайёр турарди. Навбатдаги қон босими кўтарилганда кексароқ, бунинг устига кўзойнагини кўндириб юрадиган, қотмадан келган даволовчи шифокор:

— Атҳамжон, дунёга бир марта келасиз, нега соғлигингизни ўйламайсиз? Сиз бу касалингизга кўпам эътибор бермаяпсиз. Қўйинг шу ишни, таътилга чиқиб дам олишга боринг, ётиб даволанинг, — деб неча марта айтган. Лекин у:

— Организмим бақувват, ҳеч нарса қилмайди. Ўтиб кетади, — деб парво қилмасди.

Улар йиғилишдан қайтишар экан, бошининг орқа томонида нимадир ғувиллаб, кўнгли беҳузур бўла бошлади. Ҳайдовчи машинани касалхонага бурди. Етиб келишганида у батамом хушсиз ҳолатда эди. Шифокорларнинг барча ҳаракатлари бекор кетди. Атиги уч-тўрт соат олдин минбарда нутқ сўзлаб, барчанинг диққатини ўзига қаратган талбиркор бу одамнинг бандаликни бажо келтиргани ҳақида хабар беришганида кўплар:

— Боягина йиғилишда ўтирган эдику, ўлим қош билан қовоқ орасида деганлари шу бўлса керак-да, — деб афсусланишди.

Мусибат қайси уйга келса фақат ўшалар унинг жабрини чекади. Бошқалар, қариндош-уруғлар турли маъракаларида келишади, йиғлашади, кўнгил сўрашади. Ҳар кимнинг ўз муаммоси бор. Ҳаммаси аста-секин уй уйларига тарқалишади. Кечагина ҳаммани эътиборида бўлган одам секин-секин унутила борди. Айрилиқ азоби Дилбар опанинг қалбини эгиб қўйди.

— Намунча куйиб пишмасанг, бўлдида энди. Шунча йиғлаганинг билан қайтиб келармиди. Бу ҳолда касал бўлиб қоласанку, — дейишди дугоналари.

— Тушунаман, лекин нима қилай унутолмасам. Ўттиз йил бирга яшаб бирор ёмонлик кўрмадим, меҳмондек яшаб ўтибмиз, — деб зорланарди. Вақт олий ҳакам. Аста-секин ҳаёт ўз изига тушиб кетар экан. Аёл ҳаётга, яшашга интилиб ўзини ўнглаб олди. Икки ўғлини уйлантирди. Ик-

каласи ҳам ҳаётда ўз ўрнини топиб, ишга жойлашиб кетишди. Дилбар кечалари уйкуси қочиб ўйларди. Қизим ўнинчи синфни тугатди. Олтин медаль олиши керак эди. Чунки ўқиши батамом аъло баҳода эдида. Лекин медални совхоз директорининг ўғлига беришди. Ҳозир уларнинг иши юришган, пули кўп. Сурайёнинг отаси-чи, ўн тўққиз йил бир ерда туман раҳбари бўлиб ишлагани билан шу яшаб турган уйларида бошқа уй қурмаган. Бу уйлари ҳам қишлоқдаги бошқа уйлар қатори, салгина баландроқ. Атҳам Собирович биринчи котиб бўлгандан кейин, туман марказидан уй олиб кўчишмоқчи бўлганида ота-онаси:

— Болам шу уйга сўғмайсанми? Туман маркази атиги тўрт-беш километр. Қатнаб ишласанг ҳам бўлаверади, — дейишганди. Ота-она фикрини муқаддас билган ўғли шу уйда яшаб қатнаб ишлайверган. Кейинги пайтда шу уй ўрнидан сал бошқачароқ қилиб уй солганди. Иймон-инсофли, намозхон ота-она тарбиясини олган Атҳам бошқа жойдан уй олиб қўйиш, ёки дунё йиғишни ўйламаган. Туманда қурилаётган уйлاردан иккитасига ўғилларини уйлантириб киргизишни мақсад қилиб қўйганди. Лекин тўсатдан келган ўлим барчасига нуқта қўйди. Ўғиллари уйлангач, биттаси совхозда қурилаётган уйларга кўчиб ўтди. Ўша йили Сурайё ҳам қишлоқ хўжалик олийгоҳининг ипакчилик бўлимига имтиҳон топширди ва ўқишга қабул қилинди. Икки акаси ишлар, онаси нафақа оларди. Ҳарқалай орттиришиб, Сурайёга ҳам пул етказишарди.

Сурайёга олийгоҳда ўқиб юрган кезлари унга шаҳарлик Мансур исмли бойвачча йигит кўнгил қўяди. Пахта заводи директорининг ягона фарзанди бўлиб, ўта мағрур эди. Унинг онаси Моҳинабону оилада айтганини қилдирадиган аёл бўлиб, эри Орзубек ҳам кўпинча унинг фикри билан ҳисоблашарди. Орзубек ўғлини юрист бўлишини хоҳлар, Моҳинабону эса унинг шифокор бўлишини истарди. Мансурда эса билим олишга чидам ва сабот этишмасди. Лекин онанинг маслаҳатига биноан тиббиёт олийгоҳига ўқишга кирди. Таниш-билиш ва пуlining кучи билан имтиҳонлардан ўтиб олди. Биринчи босқични аранг, отасининг бир неча марта келиб кетиши билан тамомлади.

Моҳинабону ўғлини қойиш пайтда:

— Қўйинглар, мен ўликларни кесиб, уларни ўрганишга тоқатим йўқ. Яхшиси мени савдо бўйича ўқишга киргизинглар, деб таклиф киритди. Унинг бу орзуси ҳам

ушалди. Олийгоҳнинг учинчи босқичида ўқиб юрганида қишлоқ хўжалиги олийгоҳида ўқиб юрган ўртоғи Анвар туғилган кунига таклиф қилди.

— Эй дўстим, синглимнинг офатижон курсдоши бор, момақаймоқ. Уни қўлдан бермасдиму, афсус, бошқага унаштирилганман. Шунинг учун бундай гул бегона бўлмасин, — деганди. Мансур кўринишдан анча кўркам, бунинг устига бойвачча бўлгани учун ҳам атрофидаги истанган қизни гапга солиб орқасидан эргаштира оларди. Унинг қиз ҳақидаги сўзига аввал эътибор бермади. Лекин шундай бўлсада совға кўтариб келиб қолди.

Сурайё курсдоши Оқибатларникида бир неча марта бўлган. Уларнинг самимий муомалаларини кўриб, бир яқин кишиларидек қачон уйларига таклиф қилса борар, унинг ўзи ҳам Оқибатни уйларига олиб кетарди.

Анвар синглисига Сурайёни олиб келишини таклиф қилади.

— Зўр ўртоғим бор, таништирамиз, — дейди. Туғилган кунини нишонлашни яшаб турган квартирасида ўтказадиган бўлишди. Шу кунни ҳаво булут бўлиб, бир-икки томчи ёмғир ёғиб турган эди. Кечга томон чақмоқ чақиб шаррос ёғингарчилик бўлди. Баҳор ҳавоси қизиқда — ҳадемай ёмғир тинди. Ҳаво жуда ёқимли бўлиб, кишининг баҳри-дилини очиб юборарди.

Мансур ўтиришда аввал қизга эътибор бермади. У ерда Анварнинг унаштирилган қайлиғи дугонаси билан ҳамда иккита курсдош ўртоғи таклиф қилинганди. Таомлар тортилди. Рақс тушишди. Мансур ўтиришнинг сўнгида бир мунча ўйчан ва камгап бўлиб қолди. У батамом Сурайёга боғланиб қолганди. Туғилган кун сабаб бўлиб, улар кейинчалик ҳам учраша бошлашди. Сурайё Мансурни шунчаки ёқтириб қолганди. У кутилимаганда қизнинг олдидан чиқиб қолар, илтифот кўрсатарди.

Мансур Оқибатдан унинг туғилган кунини билиб олди. Шу кун Сурайёнинг квартирасига эрта тонгда бир киши келиб, катта саватдага йигирма икки дона гулдан иборат гулдастани қўйиб кетди. Гулнинг ичида бир мактуб бўлиб «Туғилган кунингизга Мансурдан», деб ёзилганди. Уни кўриб Сурайё ва дугонаси ҳам хурсанд бўлиб кетди. Мансур Сурайёни биринчи котиб бўлиб ишлаган одамнинг қизи сифатида билади. Кейинги кун боғ айланиб юришар экан:

— Эртага менинг туғилган куним. Уни бир ўртоғимнинг квартирасида кичкина даврада ўтказаман. Ўзимнинг квартирамда ўтказсам уйимиздан ва бошқа яқинларимиз, ўртоқларимиз кўпайиб кетади. Кўнглим энг яқинлар билан ўтиришни истаяпти, — деб қолди. Сурайё:

— Нима бир ўзим бораманми, — деди ҳайрон бўлиб.

— Йўқ, нега энди, албатта Оқибат билан келасиз, — деди бамайлихотир. Эртаси кун Сурайё ўртоғига Мансурнинг таклифини айтганда:

— Албатта борамиз, шундай йигит таклиф қилади-ю, бормаймизми, — деди. Машғулотдан кейин овқатланиб ўтиришганида Оқибат қандайдир ўзини безовта тутар, уни Сурайёга сездирмасликка ҳаракат қиларди. У йигитнинг турар жойини яхши билса ҳам Сурайё айтган манзилни атайин бир қоғозга ёзиб олдида:

— Дугонажон, сен ўзинг боравер, мен тикувчига кўйлак буюрган эдим. Шуни олиб етиб бораман, — деди. Оқибат гапираётганида ва ҳаракатларидаги безовталиқни сездирмасликка ҳаракат қиларди. Унинг бу қолатини Сурайё сезмасди. У кийинаётганида ҳам, йўналишдаги машинага ўтириб ўша манзилга етиб келаётганида ҳам жуда бахтиёр эди. Келишган, ўктам бунинг устига бойвачча йигитни ўзиники қилиб олганидан мамнун эди. У белгиланган хона эшигига етиб келганда у қулфланмаган шунчаки ёпиқ ҳолатда турарди. Қиз ичкарига кирди. У ердан димлама ва хушбўй сабзавот, зираворларнинг ҳиди хонани тўлдириб юборганди. У ҳеч ким йўқлигини кўриб хижолат тортиб тўхтаб қолди.

— Келинг, келинг йўлингизга муштоқ бўлиб тургандим. Ҳозиргина ўртоғим кўнғироқ қилганди. У севглиси билан келаётган эмиш, — деди телефонни кўрсатиб. Сурайё тортиниб юмшоқ креслога ўтирди. У зимдан хонага разм солди. Хона жиҳозларига қараб бу бойваччанинг уйи эканлигини сизди.

— Вақтни ўтишини қарангга, кечагина варрак учуриб, ланка тепиб юрган бола эдик. Мана йигирма тўртни уриб қўйган, оила масаласида бош қотирадиган йигитга айланиб қолибмиз. Кеча уйга борганимда уйдагилар сени уйлантирмоқчимиз, зўр қиз топиб қўйдик, дейишди. Мен уларга «Йўқ, ўзимнинг гўзал маҳбубам бор, шу қизни олиб берасизлар дедим». — У гапира-гапира дастурхонга алланарсаларни келтириб қўйди.

— Так, — у девордаги соатга қаради, — Меҳмонлар келгунича у-будан танаввул қилиб турамин, — деб қизни дастурхонга таклиф қилди. Қадаҳларга ўткир спиртли ичимликдан қуйди.

— Хўш, улар келгунга қадар биттадан олайлик, сўз сизга, менга қандай тилагингиз бор.

— Аввал улар келсин, кейин ичайлик, — деди ҳаяжонланиб Сурайё. — Қолаверса, биласизку бунақа ичимликни ичолмайман.

— Ҳозир келиб қолишади, қани сиз менга бирор нима айтингчи, — деб қизнинг қўлига қадаҳни тутди. У торти-ниб ўзини ноқулай вазиятга тушиб қолганини сизди. Шундай бўлса ҳам қадаҳни қўлига олди.

— Соғ бўлинг, бахтли бўлинг, — деб уриштириб дастурхонга қуйди.

— Йўқ, бунақаси кетмайди. Агар тилагингиз рост бўлса биринчи қадаҳни оқ қилиб берасиз, ахир мен ҳам онамнинг кўзига суртган ёлғизиман-а, — ҳазилга олди йигит. Сурайё қадаҳни номигагина лабига тегизиб қўймоқчи бўлди. Лекин йигитнинг жуда яқин келиб турганидан уялиб, бир ҳўплаган бўлди.

— Қани, қани, ундай эмас, иккинчи зўрлаш йўқ. Кейингиси хоҳишга кўра. Лекин буни олмасангиз бўлмайди, — деди қистаб. Қиз, нима бўлса бўлди, майли биринчисини ичсам ича қолай, кейин ичмайман, — деб ўйлади. Қадаҳни Мансурнинг ўзи тутиб, уни охиригача ичирди-да, дарҳол газак тутди.

— Яшанг, бу бошқа гап. Мана энди навбат бизга. Иккимизнинг муҳаббатимиз абадий бўлсин, — деб қўлидаги қадаҳни бўшатиб жойига қуйди.

— Мен овқатдан хабар олайчи, — деб кўзгади Мансур.

— Мен қарай қолай, — деди Сурайё.

— Йўқ, сиз меҳмонимсиз. Эртага уйлариңгизда сиз хизматда бўласиз, — деб ички хонага кириб кетди. Сурайёнинг бу вақтда озгина боши айланиб, кайфияти кўтарила бошлаган эди. Унинг диққатини деворга илинган сурат жалб қилди. Баланд тоғдан оқиб тушаётган зилол сув, кўм-кўк дарахтлар чизилган манзара унинг кўнглини яна ҳам кўтариб юборди. Лаганда буғи чиқиб турган димламани кўтариб Мансур кириб келди. Қўлидагини дастурхонга қўйиб, ўзи қизнинг ёнига ўтирди. Кутилмаганда Сурайёни бағрига босди. Ўзини йигитнинг кучоғида кўрган қиз

бирдан сергакланди. Бошини у ёқ-бу ёққа ташлаб ўптирмасликка ҳаракат қилди. У қизни бир муддат шу алфозда ушлаб турдида, қўйиб юборди.

— Кечиринг, ўзимни тутиб туролмадим. Шундай дилбарсизки, — Мансур қизни мақтай-мақтай овқатланишга ундади.

Иккинчи бор қадаҳларга қуяётган пайтда Сурайё қаршилиқ қилди.

— Меҳмонлар келишмаяптику, — деди.

— Ҳозир келиб қолишади, — такрорлади йигит. — Энди сўз навбаги менга дўстлигимиз абадий бўлсин, меҳр-муҳаббатимиз яна ҳам кучайсин. Юзларга кириб юрайин. Сиздек барно қиз йўлимда ҳамроҳим бўлсин, — кулги аралаш анча сўзлади-да, қўлидагини ичиб юборди. У қизнинг ёнига ўтириб:

— Менинг фикримга қаршимисиз. Ёшлиқ бу бебаҳо неъмат. Ундан фойдаланиб қолайлик. Эртага ўқишни тугатиб уйга борсак яна турмуш ташвишлари, иш мажбурияти елкамизни эзиб юборади. Ўшанда севги масаласи ҳам иккинчи ўринга чиқиб кетмаса эди деб кўрқаман, — деди нақ кулогининг остида шивирлаб. Сурайё бахтиёр эди. У дунё ташвишларидан ҳоли, йигитнинг сўзлари нишонга тегиб борарди. У Мансурнинг қўлидаги қадаҳни беихтиёр ичиб юборди. Мансур унга бир бўлак гўштни едирдида яна кучоғига олди. Бу сафар қаршилиқ камроқ бўлганлиги сабабли лаблар ихтиёрсиз бирлашди. Шундагина қиз бирдан ўзига келди. Йигитни ўзидан итаришга ҳаракат қилди.

Шу тобда эшик кўнғироғи жиринглаб иккиси ҳам ҳўшёр тортишди. Эшик олдида Оқибат турарди. Мансур аввал келишиб олган бўлсада, яна кўзини қисиб қуйди. Унга қарата Оқибат ҳам қалласини силкитди. У ҳеч нарса билмасликка олиб, тикувчидан шикоят қила кетди.

— Борсам ҳали тикмаган чала жойи бор экан. Дарров тикиб бераман, деди. Қарасам жуда кечикаяпман. Эртага оламан деб келавердим, — деди. У гапининг орасида яримдан озроқ қолган шишага қараб қуйди. Бу пайтда Сурайё ширингина маст эди. Мансур пайтдан фойдаланиб уч қадаҳга коньяк қуйди. Тўлмади, деган баҳонада иккинчи шишани очди. Бу ароқ эди. У усталик билан Сурайёнинг қадаҳига ароқдан қуйди.

— Э, бунақаси кетмайди. Биринчидан коньякни бундай катта қадаҳга қуйиш мумкин эмас. Бу ичимликни оз-

оздан кичкина рюмкаларда ичиш керак, — билафонлик қиларди Оқибат. У маъноли тикилиб турган Мансурга кўзи тушиб, унинг аввал айтган сўзини эслаб гапини давом эттирди.

— Шундай ичимликни сиздай йигит тавсия қилса, албатта ичганимиз бўлсин, — деди. У қўлига қадаҳни ушлаган ҳолда қисқача табрик сўзини айтди. Қадаҳлар уриштирилди. Сурайё қип-қизил бўлиб кетган, кўп куларди. У кўпам ноз қилмай ичиб юборди. Шундан кейин учаласи лаганни ўртага олиб, олинг-олинг қилишиб иштаҳа билан овқатни ейишга бошлашди. Лаган яримлаганда Мансур қадаҳларни яна бир бор тўлдирди. Унинг иккитасига оддий сув, Сурайёникига эса ароқ қуйганди. Бу вақтда қиз анчагина сархуш эди. Йигитни қисқа нутқидан кейин учаласи яна оқ қилиб ташлади.

Оқибат шунчаки келажакни ўйлаб:

— Дугонажон, кўп ичиб қўйибсанку, энди ичмагин, — деди Мансур ички уйга кириб кетган пайтда. Икки хил кучли ичимлик ўз кучини кўрсатди. Қиз маст эди. Оқибат бир пиёла чой ичдида чиқиб кетди. Бу вақтда Сурайё креслога суянганича ухлаб қолганди.

Йигит қизни даст кўтариб ётоқхонага олиб кирди. Қиз эртақлардаги малаклар каби гўзал эди. Мансур Сурайёга бир оз тикилиб ўтирдида, эҳтирос билан оғушига олди...

Тонг саҳарда уйғонган қиз аввал қаерда ётганини, нима савдолар бўлиб ўтганини эслолмади. Фикрини жамлаб ёнига қаради. Йигит қаттиқ уйқуда эди. Сурайё ўзининг ҳолатидан хўрлиги келиб, ҳам қўрқиб йиғлаб юборди. Ўрнидан туриб ювиниб чиқди. Сочларини тузатиб кийинди. Унинг аъзойи бадани зирқирарди. Бу орада Мансур ҳам уйғониб, қизнинг йиғлаб турганини кўриб бағрига босди.

— Йиғлама, жоним, сени барибир ўзим оламан. Сен меникисан, — деди сенсираб. Сурайё ҳозир бунинг фарқига борадиган ҳолатда эмас, кўрқув ваҳимасида йиғларди, холос.

У квартирасига келиб, дам олиш куни бўлгани сабабли ўрин солиб ётди. Бир оздан кейин нон, ширинлик кўтариб Оқибат келиб қолди. Сурайё ҳозир ёлғиз ташлаб кетгани учун уришаман, ўпкалайман, деб турганида Оқибат эшикдан кира солиб бақира бошлади.

— Ҳа, келдингми, жуда енгилтак экансанку. Йигитларни кўрсанг суюлиб, суягинг ҳам қолмас экан-ку. Одам

ҳам шунақа бетасир бўладими? Мен борганимда ичиб тайёр бўлган экансан. Қўй дугонажон, энди ичма десам ҳам “ишинг бўлмасин”, деб индамай олиб ичавердинг-а. Кетайлик десам йўқ, кетмайман ўзинг кетавер, дединг. Уят бўлдида. Ўша ерда ётиб қолдингми? Нима бўлди, тинчликми ишқилиб, — деди Сурайёга нима бўлганини яхши билса ҳам билмасликка олиб.

— Нима бўлганда ҳам бир ўзимни ёлғиз ташлаб кетишинг инсофдан эмас.

— Ҳа, нима қилай бўлмаса. Сен кетавер деб ётиб хурракни урдинг. Сени турғизолмасам. Мен билан ишинг бўлмасин, дединг. Сенинг ахлоқингга ҳайрон қолдим. Нима бўлди ўзи. Сенга тегиндими?

У бош ирғади.

— Вой шўрим, нима қилиб қўйдинг. Майли энди йиғлашнинг фойдаси йўқ. Барибир сенга уйланаман деб юрибди. Энди унинг кўнглига қара. Кўпам ноз-фироғ қилмай айтганини қилиб тур. Жонига тегсанг уйланмай ташлаб кетади. Унда ҳолингга маймунлар йиғлайди, — деди аччиқланган оҳангда.

Улар шу тахлитда бир неча марта учрашишди. Мансур дипломини олиб уйларига кетишга тайёргарлик кўраётганида Сурайё ҳомилдор бўлганди.

Мансур бу янгиликни эшитиб:

— Ўқшингни сиртқига ўтказ. Уйлариңгга совчи юбораман, — деди. Йигит шу куни уйига юз ҳижолатлик билан келди. Аввал келишида онаси ижрокўм раисининг қизини “қоғозга ўралган қантдек қиз” экан, шу қизни келин қиламиз, — деганди.

Сурайё билан бирга юрган бўлсада, бўйида бўлмагани сабабли бир иложи бўлар, деган умидда юрган эди. Энди уйланишдан ўзга чораси йўқ. Отасининг амалию, обрўси, ўзининг келажоғи. Агар судга бериб давогарлик қилса шармандачилик. Яхшиси, нима бўлса ҳам уйланади. Ёқмаса марҳамат ковушини тўғрилаб орқасига бир тепади. Отасининг уйига бориб тушади. У шу ўй-фикрда онасига:

— Яхши кўрган қизим бор, ўшани олиб бера қолинглар, — деди дангалига.

— А, нима дединг. Яхши кўрганим дедингми? Нега аввалроқ айтмадинг?

— Ҳа, нима бўлибди, энди айтсам, — ерга боқди ўғил.

— Мен сендан бу ишни кутмагандим. Қаерлик, ким-

нинг қизи? Бизга тўғри келадими? — у устма-уст саволлар берарди.

— Жиззахлик экан, отаси йигирма йил районда райком бўлиб ишлаган экан.

— Ҳой, нега ҳа деб экан, экан дейсан. Ҳозир нима иш қиларкан?

— Отаси қазо қилган, икки акаси уйланган. Оилада бир қиз экан, — деди ўғли ерга қараб.

Онаси бу янгиликни отасига айтди. Орзубек:

— Уйланадиган ўғлинг, келинни эксперт қилиб олувчи ва у билан умргузаронлик қилувчи сен. Сенга қайси бири маъқул келса менга барибир, — деди. Кунлар ўтган сайин Мансурнинг диққати ошиб, онасини тезроқ совчиликка юборишга ҳаракат қиларди.

— Ойи, борадиган бўлсаларингиз бормайсизларми, — деб тўнғиллади.

— Ҳа, мен сен айтган манзилга билдирмай одам юбориб ҳаммасини билиб олдим. Биринчи котиб бўлиб ишлаб фақат ном чиқарган экан. Уйлари ҳам қишлоқиларникидай. Бирор кўзга ташланадиган жойи йўқ экан. Гапнинг аниғини айтганда бизга тўғри келмас экан, — деди дангалига.

— Йўқ, ойи, бормасангиз бўлмайди. Тезроқ ҳаракат қилмасангиз... — у гапда чайналиб қолди.

— Ҳа, нима демоқчисан. Бормасак осмон узилиб ерга тушмайдимми?

— Тушиши ҳам мумкин. Тезроқ боринглар, тезлатинглар. Йўқса...

— Бундай тушунтириброк гапирсангчи, нима бўлган, ит тегмагандир.

— Келинингиз ҳомиладор. Тезроқ тўй қилмасангиз қорни сезилиб қолади, — шартта айтди, кўйди.

— Вой, келинингиз дема-я. Юзи курсин у расвони. Қорнини қапшайтириб келган келин оламан, деб ўстирганмидим сени. Нонкўр, аблаҳ, — деб бақириб юборди. Энди қайсарлик қилишнинг фойдаси йўқлигини ҳис қилган Моҳинабону кечқурун эри келганда ҳамма гапни айтиб берди.

— Нима қилибди, ҳомиладор бўлса ўғлингдан эканку. Тўйни тезлатиб юборайлик. Ҳаракатингни қил. Мунча куйиб пишасан. Сен айтганингдан кейин мен ҳам суриштирдим. Жуда обрўли, яхши одам бўлган экан отаси.

— Ие, раҳбар бўлмай ҳар нарса бўлсин. Шунча ишлаб

тузукроқ уйлари ҳам йўқ эканку. Ойликка қараб кун кўрармиш. Энди тенгимиз ўшалар бўладими? Қуданг ким деса, кимни кўрсатамиз. Биласизку ҳозир ўғлининг келажагини ўйлаганлар казо-казолар билан қуда бўлишяпти. Уларнинг келажаги йўқ одамларга ўхшайди.

— Қўй, куйиб пишма, фойдасиз. Нима бўлса ҳам тўйни тезлат. Биттагина ўғлимиз. Олий маълумотли, оқ-қорани таниган йигит. Дуч келган қизга кўнгил очмаган бўлса керак. Демак, келинимиз ўғлимизнинг дидига мос бўлса керак.

— Сиз ҳам келинимиз дейсиз-а, қасрдаги тавияни.

— Ахир келин демай нима деймиз, қизим демаймиз-ку, — Орзубек шундай деб чиқиб кетди.

— Келин эмиш, имкони бўлса эшигимдан киргизмас эдим-а. Ҳа, болам енгилтаклигинг билан бўйимизга бўй бўлмаганларга тенгладингга, — деб норизо гудурланарди.

Моҳинабону тўкин хонадоннинг қизи. Отаси Қўлдош кўп йиллар колхозда бош муҳандис, онаси эса мактаб директори бўлиб ишлаган. Оилада уларнинг тўрт фарзанди бўлиб, учтаси ота-оналари каби камтар ва одобли эди. Моҳинабону эса мағрур, бетга чопар бўлиб ўсди. Дарс пайтида баъзан писта чақиб ўтирар, орқа томондаги болалар билан гап талашиб жанжал чиқарарди.

— Ойим мактаб директори, ким ҳам мени уриша оларди, — деб ўйларди. Бир кун онаси дўкондан икки қизига бир хилда тайёр тикилган кўйлак олиб келди. Моҳинабонудан икки ёш катта опаси:

— Вуй, бунча чиройли, — деб кийиб олди. У эса кўйлакнинг у ёқ, бу ёғини кўриб:

— Фу, моладан қолган бунақа кўйлакни киймайман, — деган. Унга қараб туриб ота-онаси:

— Бу кимга ўхшаган бўлди. Биз каттаписанд бўлмасак. Бу бунчалар димоғдор-а, — деб ҳайрон бўлишарди.

Ёзнинг иссиқ кунларидан бирида ҳовлидаги соя салқин сўри устида ўтиришиб тушлик қилишарди. Шу пайт дарвоза олдига “хайр қилинг”, деб бир гадоё келиб қолди. Уларнинг овқатланаётганини кўриб:

— Ҳой яхшилар, менга ҳам бир пиёла чой берингизлар, — деди.

— Кириг, келинг биз билан чой ичинг, — деб таклиф қилади Қўлдош.

Болалари индамайди. Моҳинабону эса:

— Энди бир камимиз гадоё билан бир дастурхонда чой ичишимиз қолувди. Нега уни чақираяпсиз? — деди жаҳли чиқиб. Улар ўтирган жойга яқинлашиб қолган чол қизнинг гапини эшитиб тўхтаб қолди.

— Келаверинг, эътибор берманг, қани ўтиринг, — деб Қўлдош ёнидан жой берди. Шунда Моҳинабону қўлидаги қошиқни столга тақ этиб қўйдида силтаниб туриб кетди. Гадоё овқатланиб кетгач, Қўлдош ўзича қизини чақириб қойймоқчи бўлганди, тескариси бўлиб чиқди.

— Нима энди исқирт, битлиқи ўтирган жойда ўтириб шу ушлаган пиёлада чой ичамизми? Нега ҳар бир қаланғи-қасанғиларни уйга таклиф қилаверасиз? — деб зарда қилди.

— Ҳой қизим, қўйсангчи, бу нима деганинг. Гадоё ҳам худди ўзимиздек одам. Унинг фарқи фақирлигида.

— Эй, қўйинг-е, одам эмиш чиқиб кетган бўлса ҳам ҳовлимиздан ачиган, сасиган ҳидлар келаяпти, — деди жирканиб.

Дарҳақиқат, куннинг иссиғида терлаб кетган кир қўйлақдаги чолдан аччиқ, ёқимсиз ҳид келиб турарди.

Қўлдош барибир қизига гап уқтира олмаслигига қўзи етиб, индамай қўя қолди.

Ҳайит арафасида қўшнилари бир-бириникига чўзма ёки ош тарқатишарди. Серфарзанд, бир оз камбағал турадиган қўшниси олиб чиққан ошни кўриб нари суриб қўйди.

— Нега ундай қиласан, овқатдан жирканишинг нима-си, — деб онаси қойиганда.

— Чурвақаларини тўйдирсин олдин. Ош сузган товоғини қаранг, сири кўчган сопол лаганни ҳам ташлаб юбормай ишлатишади-я, — деди тап тортмай.

— Нима қилибди, сири кўчган бўлса ҳам ишлатса бўлаверади. Унча катта кетма қизим. Сал пастга тушиброқ гапир. Отанг ҳам, мен ҳам бунақа эмасмиз. Бунчалар мағрурликни қаердан ўргандинг, — деди онаси.

— Нега паст кетишим керак. Сиз директор, отам бош муҳандис бўлса. Кўрмайсизми, иши тушганлар отамга “хўжайин” деб эгилиб туришади, — гурурланди Моҳинабону.

У жуда кўркам бўлмасада, кўзга яқин, дуркунгина қиз эди. Дил изҳорини қилган йигитларга оилавий даражасига қараб муомала қиларди. Ўзидан бир синф юқори

бўлган Обид исмли йигитдан совчи келганда:

— Энди бир умр сасиган мой ҳидлаб ўтарканмизда, — деди юз-хотир қилмай.

— Қизим, мен сенга шунга тега қол деяётганим йўқ. Нега у сасиган бўлсин, у илғор механизатор-ку. Ўзинг биласан. Лекин ҳаммадан камчилик топавериб кўнглингдаги шаҳзодани қаердан топар экансан, — деди ўйланиб.

Обид отаси ёнида юриб трактор ҳайдашни ўрганиб олганди. Механизаторлар курсини тугатиб, эндиликда далада мустақил ишлаётганди.

Орадан бир-икки ой ўтиб, Обид уйланадиган бўлди. У шу ерлик бригадирнинг қизини олаётган эди. Тўйга таклифнома олгач, беписандлик билан:

— Таклифномани ҳам оддий, арзонидан олишибди. Бундай суратларни қўйдириб, буюртма асосида қилдирса ўлармиди, қурумсоқлар, — деди менсимай. Қизларга қўшилиб тўйга борган Моҳинабону Обидга қараб лол қолди. Аввал эътибор бермаган эканми, куёвлик кийимида худди хаёлидаги кўркам барваста йигит турарди. Қизнинг юраги жиз этиб кетди.

— Нега аввал тузукроқ қарамаган эканман. Бинойидек эканку. Шу трактор ҳайдагани бўлмайди-да. Шу кўринишига олий маълумотли бўлганидами, менбоп йигит бўларкан-да, — деб хаёл қилди. Шу пайт улар ўтирган столга куёвнинг узоқ қариндошларининг бирини ўтказишди. Йигитнинг кўринишидан, ўзини тутишидан Моҳинабону айтганидек “простой” эмаслиги билиниб турарди. Тўй бошланиб озгина ичиб олгач дарров таниша бошлашди.

— Исмим Орзубек, Обиднинг бўлавачасиман, — деди ён-атрофдаги қизларнинг эътибор бериб қарашаётганини сезгач.

Гап-гапга уланиб, йигитни яқингинада олийгоҳни тугатгани-ю, ҳали бўйдоқлар сафидан ўчирилмаганигача бишиб олишди.

— Ў, зўрку, бу бошқа гап, — дилидан ўтказди Моҳинабону — буни қўлдан чиқазмаслик керак. У ён-верига разм солди. Бошқа қизлар ҳам унга илтифот кўрсатаётганини сизди. Лекин меҳмон бошқаларга нисбатан анча тўқис ва чиройли кийинган мағрур Моҳинабонуга назари тушиб қолди. Кўзлар бир неча марта тўқнашди.

Спиртли ичимлик жуда кўп қўйилган бўлиб, ёшлар дам келин-куёвнинг соғлигига, дам уларга бахт тилаб кўта-

ришарди. Бора-бора баъзилари ўзларининг қаерда ўтиришганларини ҳам унутиб қўйишди.

Моҳинабону кетиш учун қўзғалди. Йигитлар ҳамон қўлларидаги қадаҳларни уриштириш билан банд. Орзубек ихтиёрсиз ҳолда қизни кузатиб қўйиш учун орқасидан юрди. Тўйхонадан чиқишгач:

— Яхши қиз, кузатиб қўйишга рухсат берасизми? — деб сўради.

Шу таклифни кутиб турган қиз қаршилиқ қилмади. Улар бир оз сўзсиз юришгач:

— Энди кетишингиз мумкин, уйимиздагилар кўриб қолади, — деди овози титраб.

— Исмнингизни Моҳинабону эканлигини дугоналарингиздан билиб олдим. Телефон номерингизни берсангиз. Сухбатлашиб турардик, — йигитнинг овози ёқимли ва босиқ эди. Қиз айтган телефон рақамини кўнглида бир неча марта қайтарган йигит кейинги кун кўнғироқ қилди. Ҳар лаҳзада йигитнинг овозини эшитишга муштоқ бўлиб турган қизнинг юраги севинчдан орзиқиб кетди.

Шундан кейин уларнинг учрашувлари кўпайиб, охири тўй билан тугади.

Не-не орзулар билан келин туширган Орзубекнинг онаси тўйдан кейин келиннинг ишёқмас, бетга чопарлигидан ранжиб қолди. Лекин ўғлининг ва келинининг кўнглига қараб, тезгина рўзгорини бошқа қилиб қўйди. Алоҳида яшаш орзусида юрган Моҳинабону секин-аста оилада сўзини ўтказа бошлади.

Табиатан оғир, майда гапга тоқати йўқ Орзубек ишлаб пул топиб келар, аёлининг ҳар бир гапи унинг учун фармон каби эди.

— Мен нима қилсам ҳам сизга яхши бўлсин деб, рўзгоримиз бут бўлсин, деб пул сарфляпман. Тенгларингиз ичида кам бўлманг, деб ҳаракат қилаяпман, — дер эди.

Орзубекнинг назарида аёли ғамхўр, оқила. Тўғрида, деб ўйлаб қоларди баъзан, хотинининг сўзларини дилида такрорлаб. Топиб келганимни сочмаса, йигиб-териб кўзга кўрсатса, ўғил туғиб берган бўлса, рўзгорим тинч. Яна нима керак. Онам билан синглим нега бизни ёмон кўришади. Моҳинабонунинг сўзи билан айтганида «бегонала», шунинг учун гапиришади, — деб ўйлайди. Онаизори ўғлига бир-икки шикоят қилиб кўрди. Лекин ўғлида ҳеч ўзгариш бўлмагач, қўл силтаб қўяқолди.

Аёл аёлининг ҳолатини яхши билади. Келган кишини ёқтирмаса ёмон гапирмайди, қовоғидан, ҳаракатидан озгина сездириб қўяди. Эрининг олдида меҳмонга турли ноз-неъматлар чиқариб ўзини яхши кўрсатади. Орзубек онаси ёки синглисини шикояти бўйича бирон сўз айтса борми, яхшилаб ёқасига ёпиштириб қўяди.

— Ўзингиз ўйланг, тунов кун акамникига кетмоқчи эдим, синглингиз келгани учун бормай яхшилаб кутиб олдим. Бирон оғиз ёмон сўз айтмасам. Боримни олдида қўйсам, қизганмасам. Кўриб турувдингиз, бекатгача кузатиб чиқсам, яна нима қилай энди. Бир хил хотинларга ўхшаб топганингизни отамникига ташимасам. Уйни озода тутсам. Айгингчи, бирон марта ёқангиз кир бўлиб ишга борганмисиз. Ёки қилган овқатимдан камчилик борми? — деб сўзларни қалаштириб ташлайди. Шундан кейин ким яхши, хотиним яхши, деб юрар эди. Димоғдор келиннинг дастидан онаю, сингил жуда кам келадиган бўлди. Моҳинабону бунга ҳам гап топар эди.

— Мана, синглингиз туққанидан кейин онангиз бир ойгача қимирлатмай ётқизиб ҳамма ишларни ўзи қилибди. Кечаси билан чақалоқнинг бешигини тебратиб чиқаркан. Онангизга қизи билан куёви бўлса бўлди. Ўғилнинг кераги йўқ. Мен туғруқхонадан чиққандан кейин атиги икки кеча ётиб қолувдилар. “Вой-вой-ей, бунча боланг йиғлоқи”, деб баҳона қилиб кетиб қолдилар. Қизи эканда, йиғласа ҳам малол келмай қарайди, — деб ғийбат қиларди. Вазиятга бир томонлама қараган аёлининг ҳар бир сўзини тўғри қабул қилган йигит унинг чизган чизигидан чиқмай, ишлаб пул топиш, уни фидойи аёли қўлига топширишдан бошқа нарсани ўйламасди.

Қаерда, кимникида яхшироқ нарсани кўрса дарров айтиб келар, шуни бунёд этмагунча тинчимас эди. Моҳинабону эринг суйди, элинг суйди, деган мақолга амал қилиб, давлатманд, топар-тутари яхши эрнинг паноҳида яна ҳам димоғдор бўлиб кетганди. Унинг бахтига Орзубек Моҳинабонуга севиб уйланди. Энди унинг мағрурлиги янада ошиб кетганди.

Иложсиз қолган Моҳинабону қайнсинглиси билан эшик очар қилиб Сурайёларникига кетишди. Иномарка машинадан тушган бу икки аёлнинг кимлигини улар дарров фаҳмлаб олган эдилар.

Сурайё ҳомиладор бўлиб қолгач ғамга ботиб, иложи бўлса ҳозирданоқ беписанд бўлиб қолган Мансурга тек-кунича болани тушириб ташламоқчи бўлиб қорнига ис-сиқ босди. Баъзи аёллар билан маслаҳатлашиб, турли до-рилар ичди. Сув тўла идишни кўтариб ташлади. Ҳовлида-ги дарахтга чиқиб, ерга сакради. Ташландиққа тош тег-мас, деганларидай болага зиён етмай ўсиб борарди. Тўрт ойликдан ошгач, капрон рўмол билан тортиб боғлаб қўйди. Энди унга охириги йўл, уйларига бориб онасига юрагини очиш. Сурайё кунда, баъзан уч-тўрт кунда бир Мансурга кўнғироқ қилиб тезроқ совчи юборишларини талаб қиларди. Охири зир титраб онасига бор гапни айтиб берди. Онаизор юм-юм йиғлади.

— Энди нима қиламиз, агар йигит уйланмаса холинг нима кечади, — деб зор қақшади. Лекин Сурайё...

— Мана кўрасиз, совчи юборади, уйланади, — деди ишонч билан. Кейин Мансур ва унинг оиласи ҳақида эшит-ганларини айтиб берди. “Жуда бойвачча, катта одамлар”, бу гап Дилбар ҳоланинг миясида ўрнашиб қолди. Ҳар кун Мансурнинг совчиларини кутиб турган аёл виқор билан келаётган икки хотинни тахминан таниди.

— Ўшалар бўлса керак, — деган фикр яшин тезлигида хаёлида ўтди.

Уйлари ўртамиёна бўлгани билан атрофи боғ, гулзор, кўркам ва озода эди. Ҳовлини кўриб кўнгли жойига туш-ган совчилар одмигина кийинган Дилбар хола билан кўри-шиб, ўртача ҳолатдаги уйга киришгач, бурунларини жи-йириб қўйишди. Аёллардаги ҳолатни Дилбар хола ҳам сезиб турарди. Агар қизи юкли бўлмаганидами, бунақа бурни кўтарилган ойимпошшоларни «Сиз ўз тенгингизни уйига боринг, бизга муносиб эмассиз», деб кўчани кўрсатиб қўярди. Ҳозир эса иложи йўқ. Қизи шуларнинг хонадони-га келин бўлиб тушаяпти, кейин бир гап бўлар. Аёллар кибор билан ўтиришиб ўзларини таништирдилар. Дилбар ҳеч нарсани билмагандек меҳмондорчиликни жойига қўйди.

Уларнинг олдида яқинларини чақиртирди. Дастурхон-дан кўнгли тўлган бўлса ҳам барибир «рядавой» одамлар экан деб ўтиришди. Қаттиқ тўкилса юқи қолади, деганла-ридай Дилбар хола ҳам туманнинг биринчи раҳбарнинг аёли бўлгани сабабли унинг гап-сўзи, ўзини тутиши, дас-

турхонга қўйган таомларини кўриб ортиқча сўз айтишма-ди. Улар ўғлининг Сурайёни севиб қолганини, келин қилиш учун шу ҳовлига келишганини айтишди. Шу бўйича ўз ҳур-матларини сақлаган ҳолда кетишди.

Моҳинабону ҳам ўз қадрини ва ўрнини биладиган аёл сифатида келинининг қорни билиниб қолмай, эл-халқ олдида гап-сўз бўлмай деб, тезликда эркакларни совчи-ликка жўнатди. Олди-бердиларни жойига қўйиб, тўйни тезлатиб юборди. Орзубек аёлининг талаби ва таклифига биноан ёлғиз ўғлига ҳовлининг чап томонидан олти хона-ли уй солдирган эди. Бу уй ичида алоҳида ҳаммом, дам олиш хонаси, ётоқхона, меҳмонхона мавжуд эди. Ҳамма хоналар энг сўнгги замонавий мебеллар билан жиҳозлан-ган. Қимматбаҳо гиламлар тўшалганди.

Моҳинабону қудасига ҳеч қандай мебель қилмаслиги-ни, фақат кўрпа-тўшак қилишлигини айтди.

— Бизнинг ҳам ўзимизга яраша орзу-ҳавасимиз бор. Қўлимиздан келганча қиламиз, — деганида:

— Қилган мебелингизни қўядиган жойимиз йўқ, — деб қайтариб ташлади. Ўзича узоқни кўра оладиган аёл, барибир бир кунмас, бир кун ажрашиб кетишади. Тақир-туқурни озроқ олганимиз маъқул, — деб ўйлади. Хуллас, тўй бўлиб ўтиб, Сурайё келин бўлиб тушди. Унгача ҳоми-ласи олти ойлик бўлиб, қаттиқ бойлагани туфайли унча сезилмасди. Ўтган олти ой давомида қанчалар қайғургани, ташвиш чекканини ҳеч қачон унутолмайдиган даражага ет-ганди. Нима бўлганда ҳам оқ кийиб, чимилдиққа кири-ши, фарзанди никоҳли бўлиб туғилиши лозим эди. Шу-нинг учун ҳам камситишларга, қийинчиликларга чидади. Баъзи кечалар ёстиғи ҳўл бўлар даражада йиғлаб чиқарди.

— Ана шунақа, ароқ ичиб маишат қилишнинг оқибати қанчалик ёмонликларга сабаб бўлди. Агар шу кўнгил-сизликлардан чиқиб кетсам спиртли ичимликни ҳеч қачон оғзимга олмасдим, — деб онг ичди.

У қайноғасини бир мунча инсофли, ўй-фикрли одам деб эшитганди. Сурайё шундай катта ҳовлини ғира-шира-да туриб супурар, сув сепар, нонушта тайёрларди. Қайно-та келинига зимдан назар ташлади. Бир оилага ярашиқли ҳусни борлиги, меҳнаткашу одоблилигини кўриб кўнгли тўлибди.

— Онаси, нега хизматкор аёлга жавоб бериб юбординг, — деди бир куни.

— Хизматкор келдику, бўлди-да, нега керак бошқаси, — чимирилди аёл.

— Келинингни ҳомиласи ўзинг айтганингдек еттинчи ойга ўтган бўлса авайлаш керак-ку.

— Ўлмайди, керак бўлса туққунича ишлатаман. Ёқмаса тезроқ даф бўлади.

— Ундай дема, бу ҳам бировнинг фарзанди. Уволи бор. Ҳарқалай эшигимизга ярашиқли экан, — синчковлик билан тикилди аёлига.

— Ярашмай ўлсин эски тоғора. Яна оқ кийганига ўлайми, — лабини бурди қайнона.

— Нега ундай дейсан, харна бўлганда ҳам биринчи кўз очиб кўргани ўғлинг бўлса, қорнидагиси ҳам ўзимизники бўлса. Сенга нима фарқи бор, қаерда бўлса ҳам боламиз билан бўлганку. Бунча гижинасан, — аччиланди Орзубек.

— Ҳа, бунча ёнини олиб қолдингиз. Сизга ҳам кўз сузиб улгурдим дейман, — чақчайди Моҳинабону.

— Хотин, эсинг кирарли-чиқарли бўлиб қолибди. Оғироеқли келининг ҳақида шундай фикрга боришга уялмайсанми, менга аёл зоти керак бўлса шу ёшимда ҳам онаси ўпмаганини кўйнимга солишга тайёр турганлар бор, — дангал айтди-қўйди. Ишнинг шу даражага боришини кутмаган аёл эсанкираб қолди.

— Ўлсина, элликни қоралаб қолган одамга қизлар тушиб қолибдими. Мунча осмондан келмасангиз, — унинг кўллари титрарди.

— Шундай қўшмачи эркаклар, айниқса, аёллар борки, бир ишорангда кетворган жононларни ест қилади, уни еб ўтирмайсан, бир қошиқ сув билан ютиб юборасан, — ҳазил аралаш жавоб қилди. Орзубек хотинини ўта рашкчилигини билар, шунинг учун ҳам унинг олдида аёллар ҳақида кўп гапирмасди. Ҳозир мавриди келганда унинг кўнглига бир оз ғулғула солиб қўйди. У ўзининг қадрқимматини яхши биладиган, зийрак киши эди. У аёлларга ўта эҳтиёткорлик билан муносабатда бўларди. Ўзидан олдинги директор маккора аёл тузоғига тушиб, шарманда бўлганини яхши билади. Унинг қабулига ҳар куни заводда ишловчи аёл-қизлардан камида беш-олтитаси турли масалада киришарди. Баъзилари арзимаган иш билан кириб, ўзини кўз-кўз қилишади. У ҳеч қачон уларга сир бермайди. Чиройли ёш аёллар қабулига кирганда баъзан:

— Синглим, эшикни очиб қўйинг. Хона дим бўлиб кетибди, — дерди, гарчи у ердаги совуғичлар хонани бир меёрда сақлаб турган бўлса ҳам. Ёки тугмачани босиб, котиба қизни чақириб унга қандайдир топшириқ берар ва кутиб туринг, мана бу синглимни ишини бирёқлик қилай, кейин сизга қолган ишларни айтаман, — деб уни ҳам ўша ерга ўтқазиб қўярди. Бугунги қабулидаги аёл бутунлай бошқача:

— Уҳ, одамзот ҳам шундай лобар бўладими? Агар расом ҳаёлан паризодни суратини чизганда ҳам шунча ўхшатолмаса керак. Нималар деди, баъзи сўзларини эшитолмай ҳам қолдим. Ёлғиз онаман, битта қизчам бор, деди-я. Эй инсон, шундай парирухсорни қандай жавобини бериб юбординг. Ажралишга қандай кўнглинг борди, — деб ўзича ажрашган эрини айбларди. Орзубек, ўзининг тили билан айтганда «рядавой» бўлиб ишга кирган йилларданоқ кўп йиллар раҳбарлик лавозимларида ишлаб келган отаси шундай деганди:

— Ўғлим, мен сенинг келажагингга, иқтидорингга ишонаман, сенга айтадиган битта қатъий насиҳатим бор. Агар ўсаман десанг, обрўли бўламан, десанг ҳеч қачон кўл остингда ёки бирга ишлаётган бирорта аёл зотига ёмон кўз билан қарамагин. Гўзалларнинг ҳаммаси бирдек разил ва маккора, деб айтолмайман. Лекин айрим рақибларинг чиройли аёлларни ишга солиб, оёғингдан чалишга ҳаракат қилади, — деганди.

Аввалги котиба қиз турмушга чиқиб, ўрни бир неча кундан бери бўш турганини билган аёл дарҳол қабулхонага югурганди. «Лекин бу аёлни котибаликка қабул қилсам арзийди, — кўнглидан ўтказди Орзубек. У аёлни турмушга чиқмаган қиз бўлса керак», деб ўйлаганди. Орзубек ихтиёрсиз ҳолда аризага имзо чекди.

Эртаси куни у қабулхонага кирганда янги котиба қизнинг дидига кўнглида тасанно айтди. Хона озода, тартибли гулдондаги гуллар ифор таратиб турарди. Котиба ўрнидан туриб, Орзубекни кутиб олар экан, у бугун яна ҳам очилиб, гўзаллашиб кетганди.

— Кечирасиз, сизнинг хонангизни ҳам тартибга солай дегандим, менда калит йўқлиги учун киролмадим, — деди ноз билан сузилиб.

— Йўқ, йўқ хоналарни тозаловчи фаррош аёл бор, — деди қабулхонага кираётиб.

Орзубек аёл ҳақида ўйламасликга ҳаракат қилиб, стол устидаги қоғозлар уюмига шўнғиб кетди. Эшик секингина очилиб, чойнак-пиёла кўтарган котиба кирди. У кўлидаги ларни бошлигининг ёнига кўяр экан, аёлга эътибор бермасликка уринган эркакнинг димоғига шундай хушбўй атир ҳиди урилдики, ихтиёрсиз аёлга бир қараб қўйди. Моҳинабону ҳам атирға ўч аёл. Пардоз ойнаси олдида турли мамлакатларнинг хилма-хил атирлари жой олган. Лекин бу аёл сепиб олган атир ҳидини ҳеч қачон туймаган эди.

— Қабулингизга келганларни киргизаверайинми?

Бошлиқ қандайдир қоғозларни кўздан кечириётгандай аёлга қарамаган ҳолда:

— Ҳа, кираверсинлар, — деди. Шу онда унинг хаёлида:

— Ҳамма аёл ҳам бир хил. Бунинг юзи сал текисроқ. Буни яхши биламиз. Ёру жўралар даврасида аёллар ҳақида қизиқ, баъзан нозикроқ латифалар айтамыз. Аммо ҳозиргига ўхшаган аёллар билмадим, қанчадан-қанча манаман деганларни йўлига зор қилиб, баъзан кўлидан кўғирчоқ бўлиб ўтса ҳам негадир интилаверамиз, — деган хаёл ўтди.

Иккинчи кун эрталаб гўшакни кўтарган Орзубек сирдош ўртоғи — вилоятда қурилиш бошлиғи бўлиб ишлаётган Бердиёрнинг овозини эшитди.

— Орзубек дўстим, дидингга қойил, бунақа гулрухсорни қаердан топдинг?

— Қаердан эшита қолдинг, бурнингни ҳид билиши зўрда, дарров ис оласан, — чин дилдан хоҳолаб кулди.

— Кечанинг ўзида менга кўнғироқ қилишиб айтишган, кўргани бормоқчиман ёки қизғанасанми?

— Кўй-е, бундай гапларни, биласанку мен бузоқнинг ҳақи бор деб сигирнинг сутини ичмайман, — икки ўртоқ бир оз дилдан суҳбатлашишди. Орзубек билади. Бердиёрнинг гўзал аёллар борасида суяғи йўқ, мен билганим ўндан ортиқ машуқаси бор. Билмаганим қанчадир. Ўтган йили ўели аварияда ҳалок бўлганидан кейин бир неча ой босилиб қолганди. Йил ўтмай яна ўзини маишатга урди. Аёли билмаса керакда, Моҳинага ўхшаган бўлса шунчаликка бормасди.

Тушликка яқин қабулхонада кимнидир баланд овозда гапираётгани эшитилди. Бу Бердиёр эди. У котиба билан кўришиб, нима ҳақидадир бир зум гаплашиб қолди. Сўнгра эшик очилиб ўзи кўринди. Бир оздан кейин чақчақлашаётганлар олдига чой кўтариб кирган котиба гап мавзуси асосан ўзи ҳақида кетаётганини сизди, — Оҳ, оҳ, шундай

гўзалнинг кўлидан чой ичарканмизда, кечирасиз исмингиз нима?

Бердиёр дилдан сўрагани билан Орзубекка қаради. У индамай елкасини учириб қўйди.

— Ие, ҳали бошлигингиз исмингизни ҳам билмайдими дейман.

— Ўзлари сўраганлари йўқ. Билсалар керакда, аризамда ёзилганку, — у жон олгучи кўзлари билан Бердиёрга маъноли боқиб чойни узатиб чиқиб кетди. Синчиков йигит уни бир зумда кўздан кечириб улгурганди.

— Бу бошқа гап, Моҳичеҳра — оининг чехраси ҳақиқатдан ҳам ойданда тиниқ экан. Эй бунча тўнка бўлмасанг, икки кундан бери исмини ҳам билмаган бўлсанг. Нима бало, хотининг ўқитиб, аёллардан совутиб қўйганми дейман, — хоҳолаб кулди. Кеча шу десанг уч-тўрт жойдан кўнғироқ бўлди. Котибангни овозаси оламни тутди. Нега илгари бу қиз ҳеч қаерда кўринмаган ёки бошқа вилоятданми? Эри бормикан? Лекин бундайлар оила қурмайди...

— Ҳозиргача ҳеч қаерда ишламаган. Битта боласи билан яқинда эри билан ажрашибди....

— Ана айтдимку ёлғиз бўлса керак деб. Аммо қоматини кўрдингми? Тукқан аёлга ўхшамайди. Фигураси бузилмаган. Бунга бирор жойдан уй олиб бергинда, кўнгилхушлигининг қилиб юравер. Ишдан бўшатиб ол. Котибангни довуғини эшитган бойваччаю, амалдорлардан бир илиб кетмасин, — деди бошини чайқаб. Одамни сўз бузади дегандай кейинчалик маишатга, эътиборга, талпинувчи Моҳичеҳрага шаҳардан икки хонали уй олиб ўша ёққа кўчирди. Ўрнига ўрта ёшли, ўзини тутиб олган бир аёлни котибаликка олди. Моҳичеҳранинг гўзаллиги ҳақидаги хабар Моҳинабонуга етиб, уни кўриш учун қабулхонага келганида унғача унинг ўрнидаги аёлни кўриб: «Мақтаганлари шуми, қари аёлку, буни нимасини тарифлашди экан», деб ҳайрон бўлди.

Моҳичеҳра билан Орзубекни ширин учрашувлари бошланди. Орзубек ўзини ёшаргандай сеза бошлади. Моҳинабону шубҳаланмаслиги учун уни ҳам эътиборсиз қолдирмади. Вилоятга, бошлигининг олдига, йиғилишга тез-тез қатнаб қолиб кетишларни тўғри тушунган аёлига совға-саломсиз қайтмас эди.

— Мен эртадан бошлаб таътилга чиқдим. Қримга дам олишга кетаяпман, — деди бир куни.

— Сизсиз қандай яшайман. Ҳар куни учрашмасак ҳам

ҳарқалай менга яқин жойда яшаб ишлаётган эдингиз, — деди эркаланиб Моҳичехра. Худди атайлаб қилгандай дам олишга кетаман деган кун илғиз ўғли Мансур қорнини ушлаб ётиб қолди. Касалхонага келтиришганида уни кўричак билан огригани маълум бўлди. Шу туфайли операция қилишга тўғри келди ва икки-уч кунга дам олиш саёҳати кечиктирилдиган бўлди. Учинчи кун илғиз ўғли ўрнидан туриб юра бошлагандан кейин, кўнгли жойига тушган Орзубек Моҳичехранинг олдига борадиган бўлди. Моҳинабону ҳам ўғлининг ташвиши билан чарчаган, уйларида дам олишга кетганди. Орзубек севгилисининг ёнида тонгни оттириб, эрта азонда самолётда учаман, деб ўйлади.

Сумкага энг керакли нарсаларни солиб, кечга яқин Моҳичехраларнинг уйига келди. Иккинчи қаватга кўтарилиб, кўнгиноқ тугмачасини босди. Ҳадеганда эшик очилавермагач, уни қайта-қайта босаверди. Ниҳоят эшик очилиб, Моҳичехра кўринди. У қандайдир безовта ҳолатда эди. Орзубекни дам олишга кетган деб, унинг келишини хаёлига ҳам келтирмаганди. Ҳеч нарсадан хабарсиз, ҳозир аёлни шодлигидан чехраси ял-ял ёниб кутиб олади, деб ўйлаган Орзубекка унинг эшик олдида титраб туриши ғалати туюлди. У ичкарига қадам қўйди. Аёл орқага сўзсиз чекинди. Нимадир кўнглига шубҳа солиб, ичкарига кирганда тескари қараб кийинаётган Бердиёрга кўзи тушди.

— Сен, сен бу ерда нима қилиб турибсан? — У ғазабдан титрарди. Орзубек муштумини қисиб уни урмоқчи бўлдию, ниманидир эслаб шаштидан қайтди.

Бердиёр шундай бўлиши мумкин дегандай бамайлихотир кийиниб ташқарига чиқиб кетди. Моҳичехра бир четда деворга қапишиб ранги гезариб турарди. Орзубек ўзини тутолмай икки-уч шапалоқ тортиб юборди. Бор-йўғи ярим йилгина овуңчоғи бўлган аёлнинг юзига туфладида чиқиб кетди. У сихатгоҳда бўлган пайтида ҳам бўлиб ўтган воқеаларни ўйлаб дам олгандек бўлмади. Шу билан аёл Орзубекни, у эса аёлни йўқламади. Ширин учрашувлар ниҳоясига етиб, ёпиғлиқ қозон ёпиғлиғича қолди. Лекин Орзубек узок йиллар дўстим деб ишонган Бердиёрни йўқотди. У анча вақтгача гарангсиб юрди.

У шундай хаёлларда турган пайтда келин оҳиста кириб:

— Адажон, нонушта тайёр, чиқингизлар, — деди одоб билан.

— Қилпангламай ҳар нарса бўл-ей. Ойижон деб менга

айтса ҳам бўлардику, — тўнғиллади келинининг орқасидан қайнонаси.

Орзубек аёлининг бу ҳаракатига ҳам бош чайқаб кулиб қўя қолди. Ҳаммаёқ озода, саранжом-саришта дастурхонга қараб кишининг иштаҳаси очилади. Чой дамланган, устига бахмал ёпқич ёпилган, ҳамма идишлар батартиб. Келин шу аснода икки коса сариеғ қўшилган сут олиб киради. Орзубек сутни ичар экан:

— Жуда мазали бўлибди, — деб қўйди.

— Нима дедингиз, мазали дейсизми, нима унинг ичига бирор нарса қўшилгани йўқ-ку. Хизматкор аёл пиширганидек сутга мой қўшган, холос, — жаҳл қилди қайнона.

— Ойижон, унга чой билан туз ҳам қўшганман, — деди Сурайё таъзим билан узатар экан. Унга жавобан:

— Мансур нега чойга чиқмаяпти, ҳали ҳам ухляяптими? Турғизиб, чойга чақириб келсанг бўлмайдимиз? — зарда қилди Моҳинабону.

— Ўғлинг ёш болами, уни ювинтириб, кийинтириб чақириб келгани. Ишга бориши керак. Кап-катта йигит ҳалемай ота бўлади, — аёлининг сўзини кесиб ташлади.

— Битта эрни эплаб, кўнглини топиб турғазмаса нима қилиб юрибди бу ерда. Чақирсин, ишдан чарчаб келгандир, — бобиллади. Келин ерга қараганича чиқиб кетди. Унинг кўзида ёш йилтирарди. У ётоқхонага кирганда Мансур уйғониб, керишиб ётарди.

— Сизни ойимлар чақираяптилар. Чойга чиқар экансиз. Боя ҳам уйғотгандим, ойим мени уришдилар, — деди ўйчанг холда.

— Ҳозирдан чақимчиликни, шикоятни бошладингми? Мен сенинг сўзинг билан иш қилмайман. Онамнинг сўзи сен учун қонун. Буни яхши билиб ол. Иккинчи марта ойим ҳақида арз қилма, — деди дабдурустан.

«Бу ҳам қайнонамнинг ўлига ҳар кун иргатган гаплари. Мана бир соатдан кейин эркалар ишга чиқиб кетишади. Ёқтирмаган қайнона билан илғиз қоламан. У менинг ҳар битта ишим ва ҳаракатимдан камчилик топади», — деб эзилиб ўйланиб қолди.

Кунлар жуда зерикарли ва қийинчилик билан ўтарди. Уларнинг молхонасида иккита сигири бўлиб, биттаси тепонғич эди. Бир кун Сурайё уни соғайтган пайтда беҳосдан тепиб юборди. У қорнини чангаллаб букчайиб, тураман деб ҳаракат қилди, лекин огриқнинг зўридан бақириб,

ўтириб қолди. Молхона томонда келинининг овозини эшитиб Моҳинабону бир оз кутиб турди. Кейин кўнгли бир хавфни сезиб у томонга юрди. Келинининг аянчли ҳолда ётишига қараб ижирғанди.

— Ҳаммаёнинг мол тезаги бўлиб кетибдику, нега ялпайиб ётибсан, турсанг бўлмайдами?

Сурайё жавоб бермади. У инграрди. Вазиятнинг жиддийлигини кўрган қайнона ситирнинг тепиб юборганини билиб, дарҳол касалхонага кўнғироқ қилди. Кўшни хотинни чақириб келинини турғизиб, ювинтириб тез ёрдам келгунча кийинтириб улгурди. Шу кун Сурайё туғруқхонада саккиз ойлик ҳомиласидан ажралди.

Моҳинабонуга шу керак эди. Энди ундан кутулиш осон. Орзубекка бу йўқотиш оғир бўлди. Чунки у ёлғиз йигит. Унинг устига ўғли ҳам ёлғиз бўлди. У тезроқ набира кўришни, авлод давомчилари кўп бўлишини истаганди.

Моҳинабону кўнгли қолса кетар, деб туғруқхонага Мансурни юбормади. Ўзи бир марта борди. Лекин онаси, ака-янгалари ва бошқалар қатнаб туришди. Туғруқхонадан чиқаётган кун Сурайё ўйлади. Агар Мансур келмаса ўзларининг уйига кетади. Лекин Орзубекни қистови билан охири кун бориб, уйига олиб келишди...

Моҳинабону ўзига яқин олган аёллар билан телефонда соатлаб гаплашарди: «Бундоқ тузукроқ кийинишни ҳам билмайди. Ким айтади йигирма йил раҳбар бўлган одамнинг хотини деб, тилла тақинчоқлари ҳам йўқ. Юраверишган эканда чоригини судраб. У ер, бу ерга қудам деб олиб боришга уяламан. Шунинг қизи нима бўларди. Пастлигига боради-да. Шу бўлиши бўлса боламнинг ҳам келажаги бўлмайди, косаси оқармайди. Бундоқ тагли-тугли, қуданг ким деса киройи ярашадиган, келажакда боламини ҳам суяб бирор яхши-ёмон кунда корига ярайдиган жойдан қуда бўлишни истагандим».

— Ундай бўлса шунчаки тўй қилиб қўйсангиз бўлмасмиди. ЗАГСдан ўтказиб нима қилардингиз, — деди кибор, ўзига баҳо берган давлатманд дугонаси.

— Мен бу ёғини ҳам пухта-пишиқ қилиб қўйганман. ЗАГСдан ўтаётганда бошқа қоғозларга қўл қўйилган. Бирор ерга расмийлаштирилмаган. Гувоҳнома ҳам ўшанда сохта эди. Шунчаки йўлига бузилган гувоҳномани беришган эди. Уни ичини очиб ўқимасданоқ ўғлим менга берган, мен уни йиртиб ташлаганман.

— Агар шикоят қилса нима қиласизлар?

— Шикоят қилса «Ўша кун никоҳдан ўтиш учун аризага қўл қўйган эдинг. Ҳали никоҳдан ўтганларинг йўқ, деймиз. Мудира ҳам билади. Шу кун атайлаб никоҳдан ўтиш учун ёзилган аризага қўл қўйдириб олганди. Арз қилса, ҳа келишган эди. Лекин улар биринчи ариза ташлашлари, кейин муддат етгач, никоҳдан ўтказиб расмийлаштирамиз деб айтишади, — деди бепарво оҳангда.

— Вой бону, шунчалик ишбилармон экансиз-а, билмабман. Агар бирор олийгоҳни тугатганингизда вилоятга раҳбар бўладиган қобилиятингиз бор-а, — деб мақтаб қўйди.

— Биласизми, бу ишлардан отаси беҳабар. Тўй ўтгач, айтдим. У бошини чайқаб қўйди, бекор қилибсан, деди. Ана шунақа. Энди боласи йўқ, ажралиш осон. Лекин негадир хўжайним унинг ёнини олгани-олган. Кеча хизматкор аёлни яна чақиртириб олиб келтирди...

Шу пайт овқат кўтариб хизматкор аёл кириб, гаплари узилиб қолди. У чиқиб кетгач, икки бекорчи аёл яна валақлашга тушишди. Сурайё уйларига кўнғироқ қилиб, ҳол-аҳвол сўрай деб, йўлакдаги телефон гўшагини кўтарди. Унда қайнонаси билан аллақандай аёлнинг суҳбати қизиб борарди. У ўзгаларнинг гапини эшитиш яхши эмаслигини билгани учун ҳам гўшакни жойига қўймоқчи эди. Лекин улар айнан ўзи ҳақида гапиришаётганини сезиб, кулоқ солишга мажбур бўлди.

— Беш-ўн йил котиб бўлиб ишлаганлар ҳам қанчалар дунё йиғишади-ю, бунинг отаси Мирқуруқ бўлиб юраверган эканда.

— Ҳайронман. Ўзига дунё орттиришга ақли етмаган одам қандай шунча йил раҳбар бўлиб ишлаган экан.

— Честний бўлганда, честний, — бу сўздан кейин иккиси ҳам масҳаромуз қулишди. Сурайё чидаб туролмади.

— Сизларга ўхшаб давлатнинг пулини эгри йўллар билан совуриши керакмиди, — деди жаҳл билан.

— Вой ўлай Моҳинабону, ким у гапираётган. Кимдир гапимизни эшитиб турганми дейман.

Шу тобда овозлар тиниб қолди. Сурайё йиғлаганича нариги уйлари томонга кетди. Гапларини эшитиб турганини сезган қайнонаси ҳам аччиғланиб, ҳам хижолат тортиб қолди. Келинини ҳеч нарса демай хонасига кириб кетганидан ўйланиб қолди-ю, сизларга ўхшаб эгри бўлиши

керакмиди, деган сўзи учун бир таъзирини бердираман, деб қўйди. Сурайё ётоқхонага кириб обдон йиелаб олди.

— Бу нима кўргилик. Нима қилиб қўйдим. Шу тариқа яшаб бўладими? Янгаларим акаларимга қай тариқа турмушга чиққанимни дoston қилиб бўлган. Улар айтмаганда ҳам икки-уч ойлик келинлик давримда қорним билиниб қолдику. Икки акам қанчалар изтироб чекишган бўлса керак. Онажоним барибир кечиради. Кўнглимга қарайди. Акаларимчи... Кўни-қўшни, қариндош-уруғларчи, — у шу ўй-хаёлда жуда сиқилди.

Кечки овқат пайтида Орзубек аёли билан ниманидир гаплашиб, кулишиб ўтиришганида ичкаридан қовоқлари йиғидан қизариб пишган Сурайё чиқади. Қайнотаси унинг йиғлаганини сезиб:

— Қизим, тинчликми? Нима бўлди? Соғлигинг бўлма-яшtimi? — деди.

— Дада, мен бир-икки соат олдин онамнинг соғлигини билиш учун кўнғироқ қилайин деб гўшакни кўтарсам ойим билан бир аёл гаплашаётган экан. Дарров жойига қўймоқчи эдим. Лекин булар дадамни гийбат қилишаётганди. Қачон бўлса камситадилар. Дунё, давлат йиғмаган экан деб. Кейин у қайнонасига юзланди.

— Ойи, дадамлар мол-мулк йиғмагани билан обрў, қадр йиғди. Яхши фарзанд тарбиялади. Шаҳарнинг кўчасини ва боғчани отамнинг номига қўйишди. Шу қадр бойлик эмасми?

— Тилингни тий, сен бизларни эгри, давлатнинг пулини совурадиган дединг. Исбот қилиб берасан эгрилигимизни, — бўш келмади қайнона. Орзубек аёлининг сўзини тўхтатди-да:

— Бас қил, етар. Тинч яшашга кўясанми йўқми. Ким қўйди сенга раҳбарларни муҳокама қилишга. Тўғри айтади, одамлар узоқ вақтгача у қудамни номини хурматлаб эслашади. Кўча ва боғчанинг номи туфайли ҳар куни бир неча марта тилга олинади. Эртага биздан нима қолади. Сен ўзингга керакли гапни сотиб олибсан.

— Келин, — у келинига юзланди. — Қўй ҳафа бўлма қизим, ҳаммаси яхши бўлади. Ойинг хатосини тушуниб қолади, — вазиятни юмшатди қайнота. Шундан кейин «Ҳа сеними», деган қайнона енг шимариб ишга киришди.

Мансур ўзини жуда бепарво тутар, хотиним деб кўнғил сўраш, суҳбатлашиш йўқ. Сурайё қувватга кириб, энди

соғайган кунлари курсдош дугонаси Ҳолида кириб келди. У Мансурни бир қиз билан бир неча марта бирга кўрганини, уни машинасида олиб юрганларини айтди.

Аёл ўғлини бошқа қизлар билар учрашиб юрганини билгач, ўғлига усталик билан гап ўргатарди.

— Агар бошқага уйланадиган бўлсанг бизга муносиб одамлар бўлсин. Лекин сен хотинингга бепарво бўл. Ажралишаётганингга шикоятга йўл қолдирма. Урмасам, сўкмасам егани олдида, кийгани етарли, хизматкорлар хизматини қилса, яна нима керак бунга, — деб туриб ол. Бошқа аёл ҳақида гапирса, бирга ишлаётган қизлар, йўл-йўлакай машинамга миндирганман, дегин, — деб ўргатган.

Тўйдан олдин ва кейин ҳам Мансур Сурайёга унча бефарқ эмасди. Ўзи тенги йигитларнинг хотинидан ортиқ бўлса борки, кўриниши, ўзини тутати билиши, маълумоти кам эмасди. Лекин онасининг сенга ва оиламизга номуносиб деб кеча-кундуз айнитишлари самарасиз кетмади. Ўғил бошқа қизлар билан вақтичоғлик қила бошлади. Кечки овқатта Мансур кам қатнашарди. Кеч келиб, бошқа хонада ёки ётоқхонада тескари қараб ухлаб қоларди. Қайнонасининг камситишига чидар, лекин Мансурнинг ўзини тутишига қараб хўрлиги келди. Мансур эрталаб ҳеч нарса бўлмагандай ишига чиқиб кетарди. Сурайё эрига бошқа қизлар ҳақида гапирганда у бепарво:

— Қизлар ишхонамда, йўлда, ҳар қадамда учрайди. Бирга ишлагандан кейин таниш аёлларни йўл-йўлакай машинамга миндириб кетаман. Шунга нима бўлибди. Тунов куни тушлик қилиш учун барга кирсам синфдошим ўтирган экан. Бирга овқатландик, — деб уни ҳам қўшиб ўтди. Чунки гаплашиб юрган қизи билан ўтиришганида Сурайёнинг дугонаси кўриб қолган эди. Барибир етказиб келади, деб олдини олиб қўйди.

Мансур онасининг дашномларидан, ўргатишларидан бешиб, кўп қизларни кўз олдидан ўтказди. Отаси бой бўлса қизи ёқмасди, ёки қиз ёқса отасининг амалдор эмаслиги тўғри келмасди. Шундай кунларнинг бирида туман матлубот жамияти раисининг қизи билан танишиб қолади. Оҳ-оҳ, қизмисан қиз. Савлатли, келишган. Мансур ҳам қизга маъқул келди. Энди фақат унга уйлангани ҳақида айтиш керак эди. Қизни учрашувга таклиф қилиб, совғалар олиб бериб, ўзига ўргатиб олгандан кейин бир куни уйлангани ҳақида айтишга қарор қилди.

— Гулчирой, биласизми, менинг ҳаётимда бир қизик воқеа рўй берган. Анча кундан бери қандай айтишни билмай юрибман. Агар қўнглингизга олмасангиз айтиб берай, — деб қолди. Шу пайт қандайдир ёқимсиз шамол эсиб, стол устини ва таомларни чанг ва дарахт барглари босди.

Қизнинг юраги ҳадиксираб унга қараб қолди.

— Ўтган йили бир курсдошимни туғилган кунда кўпроқ ичиб ётиб қолибман. Эрталаб менга ёнингиздаги ўтирган қизга тегиндингиз дейишди. Ҳой мусулмонлар, мен бу қизни илгари кўрган бўлмасам, кимнинг қизи эканлигини билмасам қандай қилиб қизга тегинаман, — дедим. Лекин улар ўзаро келишган бўлса керак, оёқ тираб туриб олишди.

У куйиб-пишиб гапирар экан. Гулчиройнинг ранги ўзгариб, лаблари пирпираб борарди. Мансур энди гапни бошладимми, нима бўлса бўлди. Охирига етишим керак, деб сўзини давом эттирди.

— Орадан икки ой ўтгач, ўша қизнинг уйдан қизимиз ҳомиладор, унга уйланмасанг жавобгар қиламиз, деб келиб қолишди. Отам ва мен тўй қилишдан бошқа чора топа олмадик. Онам норози бўлиб, дод-вой қилди, касалхонага тушди. Илож бўлмагач, кичикроқ тўй қилдик. ЗАГСдан ҳам ўтмадик. Мен икки ой давомида бирор марта унга яқинлашмадим. Агар туғсанг болани текширтираман. Агар чиндан меники бўлса кейин бир гап бўлар, дедим. Буни қарангки, бола мендан бўлмагани, менинг бойлигим, маълумотим, ҳозирги лавозимимни ўзиники қилиб олишни мақсад қилиб қўйишгани аён бўлди-қолди, улар бизнинг бошқа жойда ҳам уйларимиз борлигини билишарди. Қолаверса, ягона меросхўр ўғилман. Бизнинг мол-дунёмизни жуда кўплигини ҳам сезишган экан. Онамни кўриб келай деб баҳона қилиб уйларига бориб, болани эзиб ўлдиришибди. Чақалоқ ўлик туғилди. Шундан кейин менга керак эмассан, деб ҳайдаб юбордим. Лекин ҳали ашқол-дашқолини йиғиб кетгани йўқ. Шу яқин кунларда арзимаган нарсаларини ортиб бериб юбормоқчимиз, — деди.

У атайин қизни жаҳлидан тушириш, бир оз бўлсада ўйлантириш учун бойлигини, уйларини бўрттириб, қайтариб айтиб ўтди. Қиз бир зум жим бўлиб қолди. Унинг қовоқлари уюлган, лаблари чимирилган эди.

Мансур қизнинг қўлини ушлаб юраги устига қўйди.

— Мана, сезаётган бўлсангиз керак. Юрагим Гулчи-

рой, деб ураяпти. Мен сизнинг шайдойингизман. Сизни бахтли қила оламан. Зарларга буркайман. Маликалардек яшайсиз. Яқинда бошқа машина оламан. Уни сизнинг номингизга ўтказаман, — у ваъдалар берар экан, қизнинг ранги ўзгариб борарди. У мамнун эди. Чехрасига ним табасум ёйилди. Озгина шабада эсиб атрофдаги гулларнинг ёқимли ҳиди димоққа уриларди. Тошдан-тошга урилиб, шовул-лаб қирғоққа зарра-зарра бўлиб отилиб сачраб оқаётган сувлар ўта мафтункор кўриниш касб этар. Лекин бу тўзалликни мол-дунё ҳирс эгалари бўлган бу икки ёш сезишмасди. Уларнинг бири онасининг ўғитларидек бойваччанинг, ўзларининг тенглариани қизини алдаб бўлса ҳам илантириш, иккинчиси эса уйланиб ажралишган бўлса ҳам бадавлат, ягона меросхўрни қўлдан чиқаргиси келмай йўлига ноз фироқ қиларди.

Шундай кунларнинг бирида:

— Мансур ака, бугун онамнинг туғилган куни, кечроқ бирга бориб келмаймизми? — деди Сурайё.

— Менми, эҳ нега кеча айтмадинг. Бир оғайнимни туғилган кунига жўралар билан борамиз деб келишиб қўйгандик, — деб баҳона қилди. Аслида онаси ҳеч қачон уйларига бормаган, — деб таққулаб қўйганди.

— Майли, ўзинг боравер. Тўрт-беш кун туриб келишинг мумкин, — деди Мансур. У жанжал қилишга бирор баҳона топишга ҳаракат қилар, бундай вақтда Сурайё бир гапдан қолиб индамасди. Шу туфайли кунлар бир алфозда зерикарли ўтарди. Лекин отаси:

— Болам, ҳар бир нарсанинг ҳам уволи бор. Келинни хор қилма. Яхши одобли экан. Хаёлингни бузма, бу уйга ўзга келин керак эмас, — деб айтиб қўйганди.

Сурайё қайнонасининг олдига кириб:

— Ойижон, бугун онамнинг туғилган куни. Бирга бориб келмаймизми, — деди ийманиб.

— Йўқ, бир оз тобим бўлмай турибди. Борсанг ўзинг боравер, — деди бепарво. У ерга қараганича индамай чиқиб кетди.

Икки кун ўтгач, Мансур Сурайёни отасиникига кетганидан фойдаланиб, Гулчиройга бир кўнгил ёзиб ўтирайлик, дугоналарингиз билан келинг, мен яқин кунларда бутунлай ажралиб бошимни очиб оламан, деганди. Шу баҳонада келин бўлмишни онасига кўрсатиш, қизга эса бойлигини кўз-кўз қилиш эди. Гулчирой икки дугонаси-

ни олиб келганди. Мансур ҳам ўртоқларини чақиртирган эди.

Дастурхонга қарасанг кўз қамашади. Тандир кабобдан, жўжа гўштигача, икрадан тортиб энг тансиқ таомларгача тайёрланганди. Моҳинабону бўлғуси келинини кимнинг қизи эканлигини билар, унинг ўзига ярашиқли хусни ҳам мафтун этганди. Овқатланиб, ичкилик ичиб олишган уч жуфтлик мусиқа оҳангига рақс тушишарди. Уларни кузатиб турган киши рақсдан кўра бир бирларига ёпишиб чирмашиб олиб қимирлаб турган уч гавдани кўрарди, холос.

Сурайё икки кун турдим. Энди кетайин, кўпроқ қолсам жанжалга баҳона бўлади, деб кетмоқчи бўлди.

— Кетаман десанг майли қизим. Лекин бугун кун жуда иссиқ. Кечроқ аканг машинасида олиб бориб қўяди, — деди қизини аяб. Ишдан келган акаси Тошпўлат овқатланиб бўлгач, йўлга тушишди.

Улар бир соатда етиб келишиб дарвоза олдида тўхташди. Уйдагилар уни яна бир-икки кундан кейин келишадди, — деб ўйлаб туришганди. Дарвозадаги тугмачани босганда Моҳинабону малол келиб дарвозани очди. Аёл Сурайёни кўриб анграйиб қолди. Акаси Тошпўлат ҳеч нарсадан беҳабар:

— Қуда хола яхшимисиз? — деб ичкарига кирди.

— Ойижон, яхши ўтирибсизми? Акамга мени уйга олиб бориб қўйинг, кундузи иссиқдан қийналиб юрмайин дегандим, — деди. Ҳовлига кирган келин нариги ўй деразасидан рақс тушаётганларни, мусиқа садоларини эшитиб:

— Ойижон меҳмон борми дейман, — дея гапира-гапира уйлари томонга кетди. Қайнона нима қиларини билмай қотиб турарди. Сурайё эшикни очди. Бу вақтда икки жуфтлик чирмашиб рақс тушишарди. Улардан бири Сурайёни таниб мусиқани ўчирди. У ётоқхонага кирди. Ҳеч нарсадан хабарсиз, ичкилик ва висол таъсирида сархуш Мансур ва Гулчирой тўшакда кучоқлашиб ётишарди.

Хавотирда қолган қайнона, унинг орқасидан Тошпўлат ичкарига киришди. Уёқ-буёғини тузатиб улгурган Гулчирой ва бояги икки жуфтлик тезгина чиқиб кетишди. Мансур ерга қараганича миқ этмай турарди.

Сурайё бир муддат қараб турдида «лаънати, ифлос», деди ва кичикроқ сумкага баъзи нарсаларини солиб чи-

қиб кетди. Лекин жуда қисқа вақтда кетганидан, бақириб жанжал кўтармаганидан мамнун бўлган Мансур Сурайёни бутунлай чиқиб кетганига амин эди.

* * *

Қизининг қайтиб келганини эшитган Дилбар опа қўллари билан бошини чангаллади. Қон босими ўта юқори бўлган аёл касалхонага тушди.

Докторлар Сурайёга ва акаларига оналарининг қон босими хавfli эканлигини, ҳозирча бир оз меъёрига тушгани, қаттиқ ҳаяжонланиш мумкин эмаслигини айтишди. Сурайёни келганидан норози бўлган кичик келин Феруза эрига ҳар нарсадан баҳона излаб шикоят қила бошлади.

— Синглингиз жуда беандиша бўлиб кетибди. Ойижонимга қаттиқ гапириб, қон босимини кўтариб юборди. Ҳалиям Оллоҳга айтганимиз бор экан. Йўқса ундай кучли босимдан қон томирлари ёрилиб кетиши мумкин эди, — деди. Бошқа кун яна нимадандир айб топиб ёмонлади.

Дилбар опа касалхонадан келгач, Сурайё имкони бори-ча тантиқ янғаси билан тил топишишга ҳаракат қила бошлади.

Орадан бир ой ўтди. Лекин бу вақтда Мансурнинг уйидан ҳеч ким келмади. Дилбар опанинг кўнглида қудалари ёки куёви кечирим сўраб олиб кетса керак, деган умид учкун турарди. Бир кун кечга томон дарвоза олдида бир юк машинаси келиб тўхтади. Унда Сурайёнинг келинлик кўрпа-тўшаги ва кийимлари бор эди...

Балки ярашиб кетар, деб ўйлаган келин яна ҳам тўнини тескари кийиб олди. Сурайё баъзан сиқилиб йиғласа:

— Йиғлагандан кўра яхши келин бўлишингиз керак эди. Яхши хулқли келинни ҳеч ким ҳайдамайди. Буни аввалроқ ўйлашингиз керак эди, — деб чақиб оларди.

— Мен қандай келин бўлганимни сиз қаердан биласиз. Мен билан нима ишингиз бор. Тилингизни тийиб юринг, — Сурайё яна нимадир айтмоқчи бўлди-ю ўзини тутди.

— Тўғри айтасиз. Мен сизга бегонаманку. Мени гапиришга ҳаққим йўқ. Тилимни тийиб юришга ҳаракат қиламан, — атайлаб овозини баланд қилиб айтишарди келин. Дилбар опа икки ўт орасида уларни тинчитиш учун ҳаракат қиларди. Лекин иккаласи ҳам бир гапдан қолгиси келмасди. Уларни эшитиб қолган акаси:

—Хой, қўясизларми-йўқми, тинчлик борми ўзи, — деб бақириб юборди.

—Мен нима қилай, ўзлари жанжалга фурсат пойлайди. Хурматини қилиб индамай келдим. Менга тилингни тий, сен кимсан, деди. Ростда, мен сизлар учун кимман. Бегоналигимни юзимга солмаса ҳам ўзим биламан. Бундан кейин ҳаётимни ҳам қандай бўлишига ақлим етиб турибди. Ойижонимни қон босими юқорилигини билганим учун ҳам чидаб келяпман, — у гап орасида йиғлаб уйга томон юрди.

— Ўзидан бўлди. Мени чиқиштирамаяпти. Юрагим зардоб бўлиб кетди, — йиғлаб юборди Сурайё. Эшик олдига етган келин темирни иссиғида бос дегандай:

— Қачон қовоқ уйдим, ойижон сиз гувоҳсизку. Кўнглига келмасин деб, ҳаттоки боламга ҳам қаттиқроқ гапиролмайман. Ёки кетишимни истаяптими? Майли мен билан яшашни хоҳламаса кетишим мумкин. Мен ҳам кўчада қолганим йўқ, — деди.

— Ўчир овозингни, ким сенга кет деяпти. Бунча шанғилайсан, — зарда қилди Тошпўлат. Дилбар опа қайси бирига нима дейишни билмай қараб турарди.

Эртаси куни Сурайё ажралиш ҳақида ариза бериш учун ЗАГС мудирасига учрашди.

— Опа бизнинг турмушимиз бузилиб кетди. Тўйимиздан кейин никоҳ гувоҳномасини йўқотишибди чоғи кўрсатишмади. Орамизда фарзанд йўқ, — деди ғамгин бўлиб.

— Синглим, сиз ҳали никоҳдан ўтганингиз йўқ. Ўша куни сиз никоҳдан ўтиш учун аризага имзо чеккан эдингиз. Паспортингизга қарангчи, белги қўйилганми?

—Э, мен унга қарамабман. Лекин шу куни гувоҳнома берган эдингизку.

—Йўқ, эслай олмайман. Мана бу ерда қайд қилиш учун ёзган аризангиз бор, ҳоҳос, — ўзини ҳеч нарсадан хабарсиздек кўрсатди мудира.

—Яхши бўлибди, буёғи ҳам осон кечибди. Қутилганимга шукр, — деди Сурайё. Аммо ишни ўта режали қилишганидан, мудирани маккоралик қилаётганидан ичидан эзилди. У зўрға ташқарига чиқди. Унинг кўзларидан шошқатор ёш оқарди. Сурайё уйларига кайфиятсиз, тушкин ҳолатда қайтди. Айвонда Дилбар опа Тошпўлат ва келин тушлик қилишар, қандайдир кўрсатувни муҳокама қилиб кулишиб ўтиришарди.

Дилбар опа нимага кайфиятсиз қайтдинг, деб сўраганида:

— Мен ажралиш учун ариза ёзгани борган эдим. Аслида улар бизларни никоҳдан ўтказмаган экан. Улар аввалдан мудира билан келишиб ЗАГСдан ўтказдик, деб ёлғондан айтган экан. Сиз фақат аризага имзо қўйгансиз, деб ёлғон гапирди. Лекин уни энди исбот қилолмаймиз, — эзилиб гапирди Сурайё.

— Майли яхши бўлибди. Қайтага енгил ажралибсизлар, — кўнглини кўтармоқчи бўлди акаси. Бироқ бу хабар Дилбар опанинг сўнгги умидини ҳам сўндирганди. Қанчадан-қанча ёшлар кўрпа-тўшагини кўтариб келишиб, яна бир оз ўтгач ярашиб кетишади. Лекин булар аввалдан ажралишни ўйлашган эканда, деган ўй қийнаб ташлади. У ўрнидан туриб ичкарига кирдида, ўринга чўзилди.

— Энди қизим нима қилади? Бор-йўғи бир неча ой келин бўлиб ажралиш, таниш-билиш, қариндош-уруғига нима дейди? Энди қандай жойга тушади? Болалик ёки катта ёшгами, унғача манови бетга чопар келин билан қандай яшайди?

У шу ўй ҳаёлда бир оз ётди. Бошининг орқа томонида нимадир ўрмалатандай бўлди. Дори ичиб олай деб турганида эшик олдига йиқилди. Уни кўриб қолган Гулзода:

— Тошпўлат ака югуринг, ойижоним йиқилиб қолдилар, — деб чинқирди. Дилбар опани кўтариб олишганида у ҳеч нарсани сезмасди. Уни дарҳол касалхонага етказишди. Лекин энди кечикишган, унинг юраги уришдан тўхтаган эди.

Сурайё дод солиб йиғлар экан, атрофда баъзиларни шивирлаб уни кўрсатиб нимадир дейишаётганини сезиб, икки ўт орасида қийналарди. Келин таъзияда ўзини кўрсатиб дод-вой соларди. Гулзода келин дод солиб қайноғаси ва эри Тошпўлат олдида айтиб йиғлар экан, унинг сўзлари нишонга тегиб борарди.

Қайнонасининг маракаси ўтгач, бир куни эрига:

— Синглингизни шунчалар бағритош деб ўйламаган эдим. Ҳеч бўлмаса икки оғиз айтиб йўқламади-я. Мен туфайли умри ҳазон бўлди, деб қайғурмади-я, — деб акани сингилдан совитиб борарди.

Энди Сурайёни энг машаққатли, тахликали ҳаёт кутарди. Оналарининг бевақт ўлимига сабабчи бўлганидан акалари Сурайёни айблашарди. Айниқса, эридан ажралиб

келиб, бошимизга битган бало бўлади, деб ўйлаган янгаси:

— Эсизгина, қандай ойижонимиз бор эди. Энди давр сураман деганда синглингиз хазон қилди. Кун кўрмай кетган ойижоним, — деб сохта оҳ-воҳларди. — Ўзининг қадрини биллиб, номусини сақлаб юрганида топиларди битта эр. Ўша ёқдан қорнини қаппайтириб келмаганида ўзимизга яраша тенги чиқарди. Қилди-қилди ойижонимга қилди жабрни, — деб эрини кулоқларига қуярди.

Бу ўзи туғилиб ўсган ота маконидаги кичик келин ўта худбин, маҳмадона аёл эди. Дилбар опа ҳам ҳар замонда қизига нолиб қоларди.

— Катта келиним имон-инсофли. Уни бекорга ажратиб чиқардик. Асли кичик ўғлимнинг уйини бошқа қилиб қўйсақ бўларди. Мол бўлса экан бозордан бошқасини олиб келсак. Болалари бор иложим йўқ, — дегувчи эди. Янгасининг қовоқ солиб юриши, яхши гаплашмаслигини, ёқтирмаслигини айтганида акаси:

— Майли, нима ҳам қилардим, иложим қанча, онамиздан ўлиб ажралдик. Бунисини истасанг жавобини бериб юбораман. Болаларини боқиб ўтираверасан, — деб узиб олди. Бу сўздан кейин Сурайёнинг кўзи ярқ этиб очилди, мана бир йилдан буён тишини-тишига қўйиб чидаб келаётган эди. Энди яшашга, бу уйда қолишга чидаб бўлмайди. Катта янгаси Ойимхолни олдига бориб, бўлиб ўтган гапларни айтиб, кўнглини бўшатиб олди.

Бу аёл ўта мулоҳазали бўлиб, ҳар доим Сурайёни кўнглини кўтариб келарди.

— Бизникида яшасангиз бўлмайдимиз? Бирор тенгингиз чиқса бахтингизни топиб кетардингиз, — деб бирга яшашни таклиф қиларди.

— Йўқ, бунинг иложи йўқ. Ўзим ўсган ота-онамнинг уйи туриб бу ерга келсам, ана ёмонлигидан ота уйига сиғмай кетди, деб янгам ва бошқалар гап-сўз қилади. Қўяверинг, бир гап бўлар, — деганди.

Айниқса, кейинги кунлар оғир кечди. Кичик келин ошқора сиғдирмаётганди. Энди ҳеч қачон акасига шикоят қилолмайди. Келин Сурайёни мерос талашиб ота-оналари яшаган уйнинг ярмини олиб қўяди, деб кўрқарди. Бир кун арзимаган нарсадан жанжал чиқардида:

— Уйни бўлиб оламан, деб овора бўлманг. Менинг болам бор. Қонун мен томонда. Сиз бир марта чиқиб кетганиз, — деди бақириб. Сурайё кулоқларига ишонмади.

— Уйни бўлиш дедими. Ё тавба, мерос дейди-я, бу ҳақда, ҳатто ўйлаб ҳам кўрмабман. Қонунимизда меросдан қизлар ҳам ўз улушини олишарканда. Агар шундай бўлган тақдирда ҳам ҳеч қачон давогарлик қилмаган бўлардим. Э, шунга янгам жон талашиб уйнинг бир қисмини олиб қўяди, деб кўрқиб юрган эканда. Во дариғ, қисматни қаранг. Кечагина ота-онамнинг эркатойи бўлиб шу ҳовлида ўйнаб ўсмаганмидим. Бир куни келган келин туфайли ўз уйимга сиғмай қоламан, шу уй ва ҳовлилар бегона бўлади, деб ким ўйловди.

У оғир сўлиш олиб ичкарига кирди. Кичикроқ сумкага ҳужжатларини, айрим кийимларини солиб дарвозага чиқди. Бу вақтда ҳовлида ҳеч ким йўқ. Янгаси боласини ухлатиш билан овора эди.

У бир ҳўрсиниб, кўнглида сўнгги марта шу ҳовлига қараётгандай бир зум тўхтаб атрофга разм солди. Қуйилиб келаётган ёшини аранг тўхтатиб, бир ютиндида илдам юриб кетди.

Сурайё катта йўлгача ўзича режа тузиб олди. Агар Хоразмга бораётган автобус тўхтаса Хивага келин бўлиб тушган бўласининг уйига боради. Бухоронинг автобуси биринчи тўхтаса Олот туманида яшовчи курсдош дугонаси Фариданикига, агар Қаршининг автобуси тўхтаса Қамашда яшовчи курсдоши Маҳфиратникига боради. Қайси бири биринчи тўхтаса таваккал — Оллоҳ йўл очган бўлади. Ҳозир у жуда эзилган, уларнинг қайси бириникига борса ҳам икки-уч кун меҳмон бўлади. Шароитга қараб кейин бир гап қиларман, деб йўлга тушди.

У ўзини худди эртаклардаги қаҳрамонлардай қайси бир йўл тақдирим йўли экан, деб борарди. Бир соатлардан кейин Тошкент—Бухоро катта йўлига чиқди. Олдинма-кейин икки автобус тўхтамай ўтиб кетди. Биттаси Навоийга, иккинчиси Самарқандга борадиган экан. Бир оздан кейин узокдан автобус кўринди. Бекатдагиларга қўшилиб у ҳам қўл кўтарди. Автобус бир оз ўтиб тўхтади. Унинг ойнаси олдида Қарши деб ёзилган белги бор эди. Ундан бир қанча одамлар тушди. Ҳайдовчи юкхонасини очиб уларнинг нарсаларини олиб берди. Шундан кейин йўловчиларга қараб: «Фақат Қаршига борадиганларни оламан, йўлда тўхтамайман», деди Сурайё автобусга чиқиб жойлашиб олди. Ёнида кетаётган аёлга «яхшимисиз» деб қўйди.

У бир оздан кейин ён томондаги ўриндиққа қараб

титраб кетди. У ерда худди онасига ўхшаган аёл ўтирарди. Ён томондан қараганда бир томчи сувдек, фақат олд томондан сал бошқача кўринишда эди. Сурайё аёлга қараб кўзларидан дувиллаб ёш қуйилиб кетди. У ҳеч кимга сез-дирмасликка ҳаракат қилиб, рўмолчаси билан юзларини артган бўлди. Лекин уни йиғлаганини ёнидаги аёл сезиб олгурди.

— Синглим, нега йиғладингиз? — синчков тикилди аёл.

— Манави ёнимдаги аёл онамга жуда ўхшаб кетаркан. Кўнглим бузилиб кетди.

— Онангиз вафот этганми? — суҳбатни давом эттирди. Сурайё бош ирғаб «ҳа» ишорасини қилди.

— Жуда қизиқ бўлдида, бугун тушимда мен ҳам онамни кўргандим. Сиз чиқмасингиздан аввалроқ онамни эслаб йиглаб тургандим.

— Йигитларга мазза, ҳеч қачон ўлган яқинларини эслаб бизга ўхшаб йиглаб эзилиб юришмайди.

— Йўқ, ундай эмас. Улар ҳам эшлашади, лекин бизларга ўхшаб йиғлашолмайди. Йўл узоқ, ёнингдаги одам билан ҳамсуҳбат бўлиб кетмасанг вақт ўтмайди. Ҳозир ёнимда ўтирган аёл билан Тошкентдан бирга чиққандик. Бояги бекатга тушгунча бирор оғиз гапирмади. Бир-икки нарса-ни сўрагандим, бош силкиб қўя қолди. Яхши ҳам сиз чиқдингиз, бўлмаса зерикиб қолардим, — аёл гапдонгина экан.

Шу ерда суҳбат узилиб қолди. Бир оздан кейин у яна савол берди.

— Қаршига бораяпсизми?

— Йўқ, Қамашига бормоқчиман.

— У ерда кимингиз бор. Қашқадарёликка ўхшамайсиз.

— Ҳа, мен чинозликман. У ерда курсдош дугонам бор, шуларникига бораяпман. Негадир манзилини ўзгача айтди.

— Туғилган кунигами, ёки тўй қилаяптими?

Тавба, деб ўйлади Сурайё, бу қандай аёл ўзи. Савол бериб битта-битта ичингдаги бор гапни суғуриб олади-я. Лекин бир томондан сиқилиб турган пайтимда бир юрагимни бўшатиб олсам яхши бўлди, деб бир оз сукут сақлаб турдида ўзи ҳақида қисқача гапириб:

— Ана шунақа гаплар, мен боя айтганимдай нимага бораётганимни ҳам билмайман, — деди. Сурайёнинг кўзларида ёш кўринди.

— Неччига кирдингиз, исмингиз нима?

— Йигирма тўртдаман. Исмин Сурайё.

— Менинг исмин эса Зубайда. Деҳқонободликман.

Сурайё унга қараб бош ирғаб қўйди. Атроф кенг далалар. Ҳар ер, ҳар ерда нефть қазиб олувчи қурилмалар кўзга ташланади. Ана бир қанча қўй-қўзини ёйиб юрган чўпон. Тоза ҳавода, ям-яшил далаларда юришибди. Қандай жозибали кўриниш. Ўша чўпон бу манзарадан завқ олаяптимики, ёки туғилиб, кўз очиб кўрган далаларига кўникиб, ҳеч нарса ҳис қилмаяптимики. У шу ўй-хаёлда турган вақтда Зубайда унга қараб маҳлиё бўлиб турарди.

— Жуда ҳам кўркем аёл экан, — кўнглидан ўтказди.

— Тошкентда яқинларингиз борми, нимага боргандингиз? — савол берди Сурайё.

— Вой ҳайрият, сиз ҳам савол бераркансиз-а, — кулиб гапини давом этирди пединститутни тугатганман, икки йилдан бери ўқитувчилик қиламан. Дипломимни олишга келувдим. Мана олиб кетаяпман. Энди ўқишимни тугатдим, деганимга ажабланыпсизми? Мен аввал пед билим юртини тугатиб, бошланғич синфга ўқитувчи бўлдим. Кейинроқ қайнотам сиртдан ўқигин, деб рухсат берди. Яратганга шукур. Олийгоҳни ҳам сиртдан ўқиб тугатдим, лекин неча йилда, биласизми? Етти йилда. Ҳозир уч ўғлим бор, оғир-оёқ бўлиб ёки туғиб, ўқишларга қатнаша олмайд қолардим. «Гос»га қорнимдаги саккиз ойлик болам билан қатнашганман. Охирги имтиҳонни топшириб бўлганимдан кейин уч кун ўтиб туғруқхонага тушдим.

Аёл гапирар экан, у ҳаётидан мамнун ва бахтиёрлиги сезилиб турарди.

— Сурайё синглим, бир нарса эсимга тушди. Сиз бизникига юринг. Бир оз меҳмон бўлиб сал гамингиз кўтарилади. Бизнинг қишлоғимиз тоғ бағрида. Тоғ ҳавоси кайфиятингизни кўтаради.

— Э, қандай бўлади. Эрингиз, одамлар, йўқ, тўғри келмайди.

— Нега тўғри келмайди. Етти йиллик ўқиш давримда ҳар йили икки-уч марта Тошкентга келиб, бир ойлаб қолардим. Отасига тушунтираман. Бошқаларга етти йил шу синглимининг уйида турганман, ҳозир соғлиғи йўқ экан, қўймай олиб келавердим, дейман.

Зубайданинг чин кўнглидан, самимий таклифидан кейин ўйланиб қолган Сурайё:

— Қизиқ бўлди-ку. Билмасам, — деб елка қисди.

— Ҳеч қанақа қизиқ-пизиги йўқ. Шундай яхши қайнонам борки, ишонаверинг, ҳатто онамнинг ўрнини босиб, бор-йўқлигини билдирмайди, десам муболаға қилмайман.

Сурайё ихтиёрсиз бош ирғади.

— Вой айланай ўзимнинг синглимдан, — Зубайда шундай деб ихтиёрсиз унинг юзларидан ўпиб олди. Сурайё учун қаерга борса ҳам бари бир. Тинч, осойишта жой бўлса бўлди. У шуларни ўйлар экан, тақдирнинг ўйинига қараб туриб йиғлаб юборди. Автобус бир маромда гувиллаб борар, ён-атрофда ўтирганлар ухлаб кетишарди. Шу икки-уч соат ичида кимдир ором олиб ухлади, кимдир кўзларини юмиб ниманидир режалаштирди. Бу икки аёл суҳбати орасида бир инсоннинг қелажақ тақдири ҳал бўлиб бўлганди.

Иккиси бир бекатда тушиб, йўловчи “Москвич” машинасига ўтиришди. Бир соатлардан кейин қандайдир бекатга тушиб қолишди. Сурайё атрофга қараб:

— Бу ерда ҳеч қандай қишлоқ кўринмайди-ку, нега тушдик, — деди ҳайрон бўлиб.

— Ҳозир бир оз юрайлик, хув анови қирдан ўтгач, қишлоғимизни кўрасиз, — деди. Улар сўзсиз кетишар экан, эски бешик тахталари сочилиб ётган жойдан ўтаётганларида, булар нима? — деб сўраб қолди.

— Ҳа, бу эски қабристон. Илгари чақалоғи ўлса, қабри устига ирим қилиб бешикларини қўйиб кетишган. Ҳозир ҳам айрим жойларда бу сақланиб келмоқда.

Бу орада улар тепалик устига чиқиб улгуришган эди. Пастда ям-яшил дарахтларга бурканган қишлоқ ястаниб ётарди. Зубайдаларнинг уйига етиб келишганида кун иссиқ бўлишига қарамасдан қават-қават рўмол ўраган нуроний кампир қарши олди. У келинини ҳам, Сурайёни ҳам «Айланай чирогим, яхши келдингларми», деб кутиб олди. Худди эски қадрдонлардай Сурайёнинг юзларидан ўпти.

Зубайда ҳамсояларига ва яқинларига Сурайёни таништириб улгурди.

— Етти йил шу синглимнинг уйларида яшаб ўқидим, ота-оналари илгарироқ ўтиб кетишган эди. Охирги имтиҳонни топширишга борганимда тўйлари бўлувди. Кеча дипломимни олгани борсам ҳали бир йил ҳам турмуш

қуриб улгурмаган эри аварияда ҳалок бўлибди. Бир йилдан бери куёвига куйиб касал бўлиб қолибди. Мен, юринг бизникига, ҳаво алмаштириб соғлигингизни тиклаб оласиз, деб қўймай олиб келдим, — деб такрорларди. Сурайё икки-уч кунни зерикмай ўтказди.

Зубайданинг эри ферманинг молларини боқарди. Рус-там исмли бу йигит ўта меҳнаткаш, камгап, очиқкўнгил эди. Экрани кенг оқ-қора тасвирли телевизорлари фақат иккита йўналиш бўйича кўрсатарди. Зубайда сигир соғиш, кир ювиш, мактабга қатнаш билан овора. Қайнонаси Ойларбиби ҳам қимир-қимир тинчимади. Невараларга қараш ҳам кампирнинг зиммасида. Сурайё уч-тўрт кунни телевизор кўриш, китоблар ўқиш билан ўтказди. У бирор ишга қарашай деса “йўқ, меҳмонсиз”, деб уч кунгача ҳеч ишга қўл урдирмади. Кечаси Ойларбиби билан бир уйда ётишар экан, кампир қизиқ воқеаларни, қишлоқдаги янгиликларни гапириб берарди.

— Мана шу келинимнинг киндигини ўзим тош билан кесиб, момолик қилганман. Ўшандаёқ бошига рўмол ташлаб, бешиккерт қилиб қўйгандим. Яратганга шукр, ўзим келин қилиб олдим. Энди болаларини катта қилиб берайпман. Ўзингнинг болангни катта бўлганича боқасан, неварангни ўлганингча, дегани рост экан. Бу безориларни ширинлигини ҳеч баҳоси йўқ. Ўғлимдан ҳам шуларни яхши кўраман. Кечаси ҳам келинимга бермай ўзим қарагим келади. Ўғлим эса кун билан чарчаганингиз етади, кечаси ором олиб ухланг. Булар тунда уйқўнгизни бузади, деб ўзлари билан олиб ётишади, — деб мамнунлигини сездирди.

— Момо, — деди Сурайё, — шу ерликларнинг одатига кўра киндигини тош билан кесганман дедингизми?

— Ҳа, бизда илгари боласи турмай нобуд бўлаверса шундай одат бор эди.

— Шу ҳақда гапириб беринг, жуда қизиқ экан, — деди Сурайё.

— Рўзигул қудамнинг илгари тўртта боласи нобуд бўлганди. Кейинги боласини туғишида ўзим момолик қилдим. Ёзнинг иссиқ кунлари эди. Улар чайлага кўчиб чиқипганди. Мени чақиришди, борсам тўлғоқ тутаяпти. Бор-йўғи битта чайла, атрофда бошқа пана жой йўқ. Аксига олиб шу кунги уйларида қўшни қишлоқдаги азайимхон мулла меҳмон бўлиб келган эди. Куз охирлаганда улар қишлоққа

келишарди. Баҳорда кун исиши билан яна чайлага кўчиб чиқшарди. Шунда мен у аёлни маккапоё панасидаги қовун жўякнинг ичига олиб бордим. Бир нафасда осонгина кўзи ёрий қолди. Чақалоқ жўяк ичида биғиллаб йигларди. Деярли лой ичида ётарди. Мен ердан бир тошни олиб, қизчанинг киндигини тошнинг устига қўйдимда, бошқа тош билан уриб кесдим. Уни боғладимда устидан офтобда турган илиқ сувни қуйиб ва лойларини ювиб, эски кўйлакка ўраб чайлага олиб кирдим. Қарасам у ерда ўтирган Рўзибой мулла кетиб қолибди. Ҳайрон бўлдим. Нимага келдию, нимага кетиб қолди. Кейин билсам Рўзигул қудамни аввалги тўртта боласи ўлгач, эри билан ажралиш учун қорнидаги ҳомиласини тушираман, деб муллага борибди. У кишининг ниҳоятда нафаси ўткир эди.

— Ие, ўзи мулла бўла туриб ҳомилани туширишни гуноҳлигини билмасмикан, — гапга аралашди Сурайё.

— Қараб тур чироғим, ҳали гапимни тугатганим йўқ. Шуйтиб Рўзибой мулла аёлнинг дарди-ҳасратини обдон эшитибди.

— Жон бобожон, менга раҳмингиз келсин. Тўрт марта боламиз турмади. Жуда қийналиб кетдим. Хўжайним билан ажралишга аҳд қилганимда яна бўйимда борлигини сезиб қолдим. Оргиқ қийналишга сабрим қолмади, — деб ялинибди. Унинг сўзларини эшитган Рўзибой мулла:

— Сен эрингдан ва ҳомилангдан ажрамоқчимисан? — дебди.

— Бобожон ажраламан. Энди чидолмайман, — деб зорланибди.

— Майли, мен нонга бир дуо ёзиб бераман. Шуни таҳорат қилиб қиблага қараб, эй яратган Эгам шу нонга ёзилган дуо ҳурматидан мушкулимни осон қилгин деб егин, икки ой ичида ўзинг билмай қоласан тушиб кетади, дебди. Рўзигул мулланинг айтганини қилиб, нонни еб икки ой кутибди. Ҳомила бу вақтда олти ойлик бўлган экан. Шундан кейин у яна мулланинг олдида келибди.

— Ҳомилам тушиш ўрнига каттариб бораётти. Энди нима қиламан. Дўхтирга борсам бўларкан, — деб йиғлабди.

— Чироғим, менга айтчи, нонни еб Оллоҳга илтижо қилганимда жойнамоз ҳам ёзганмидинг? — деб сўрабди.

— Э, йўқ-а, жойнамоз ёзиш кераклигини билмагандим.

— Гапимни диққат билан эшит, яна бир дуо ёзиб

бераман, бу сафар жойнамоз устида илтижо қилиб егин, дебди. Фақат шу нонга ёзилган дуони ижобат айлагин, деб тилагин. Бошқа бирор сўз қўшмагин, деб тайинлабди. Унинг дуосидан умидвор бўлган Рўзигул айтганларини такрорлабди. Орадан яна икки ой ўтиб, бола саккиз ойга тўлиб, тўққизинчи ойнинг юзини кўрибди. Аёл ғамгин бўлиб “ёлғончи” муллани олдида бориб арз қилибди.

— Эй, бўтам, наҳотки мен дунё юзини кўрмаган гўдакни нобуд қилишимга, рўзгорларингни ажратиб юборишимга ишонган бўлсанг. Иншооллоҳ, фарзандинг соғсаломат туғилади. Шу қизингни тақдири, ҳаёти порлоқ бўлади. Оиланг бузилмайди, — деб сўзини тугатибди. Рўзибой мулла шу кун тўлғоқ тутиши ва фарзанд туғилишини сезиб атайин келган. Ўқиши керак бўлган дуоларни ўқиб, туғруқни енгил ўтказишга ҳиссасини қўшган. Чақалоқ ер юзига тушган ҳамоно туриб чиқиб кетган экан. Кўрмайсанми, ҳаттоки қиз туғилишини ҳам олдиндан башорат қилган экан. Шундан кейин қудам яна икки ўғил ва икки қиз кўрибди.

— Вой, шунчалар нафаси ўткир муллалар ҳам бўлар эканда. Ҳозир у киши қаерда? — ҳайратланиб сўради Сурайё.

— Оллоҳ раҳмат қилсин, беш йил бўлди бандалик қилганига. Раҳматлик юз ёшга яқинлашиб кетдилар, — деди ҳурмат билан.

— Сиз тош билан киндигини кесдим деяпсиз. Тошлар ювилганмиди?

— Йўқ, ерда ётган тош билан уриб кесганман. Ҳеч қандай касал бўлмай ҳар билаги устундай полвон қиз бўлди. Ўтган йили туғруқхонада туғилган кичкина неварамнинг қонига инфекция тушганмиш. Ойлаб касалхонада ётиб даволаниб чиқди. Билмадим, илгари тупроғимиз бутунлай зарар ва зиёнлардан холи бўлган эканда. Ҳозир туғруқхоналарда асбобларни қайнатишади, алламбалолар билан дорилайди. Шунда ҳам касаллик юқтиради-я, — деди кампир бир эснаб.

— Уйқунгиз келдими. Майли ухлайлик, — деди Сурайё. У анчагача уйқуси келмай кампирнинг айтган сўзларини эслаб ётди. Ҳозир айни саратон палласи бўлишига қарамай тоғ ён бағри бўлгани учун ҳам кечаси анча салқин. Кўрпа ёпиниб олишди.

Ойларбиби турмуш ўртоғи Қосим билан жуда яхши ҳаёт кечиришди. Уларнинг жанжаллашганини ҳеч қачон, ҳеч ким кўрмаган. Қосимбойнинг эшаги тахминан уйлари-га икки юз метрлар қолганда худди ўргатилгандай ҳанг-рар экан. Уни эшитган Ойларбиби шошиб чой ўчоққа олов ёқиб эшик олдида кутиб оларкан. Эшагини боғлаб қўлига сув қуйиб кўрпачага ўтқазаркан.

Шу уйга келин бўлиб узатилаётган кун икки онаси унга:

— Қизим, эр дегани ярим пир бўлади. У энди сенинг бош эганг. Унинг сўзи сен учун муқаддас. Эрга тик қараб гапирган аёлдан фаришта юз ўғирар эмиш. Агар жаннати бўлай десанг эринга гап қайтарма, — деб тушунтирган. Шунга амал қилган аёлнинг, ҳаёти тинч ва осуда ўтган. Тўладан келган юзларидан нур томиб турган фаришта сифат бу аёлни қишлоқ аҳли ҳам ҳурмат қилишарди.

У чолининг ўлимидан кейин ҳам уч ўғлини хор қилмай, молини боқиб, урчуғини йиғириб, олачасини тўқиб, ҳарқалай бир маҳал қора қозонини қайнатиб ўтган. Ойларбиби болалари жаҳлини чиқарган пайтида ҳам «Илоҳим уйинг донга тўлсин», дерди. Бу унинг қарғагани эди. Шу кун икки тушга яқин салобатли, қорачадан келган истарали йигит эшикдан кирган ҳамон Ойларбиби:

— Мунча ҳам соғинтирдинг болам. Нима бўлди? Нега бир ҳафтадан бери келмай қўйдинг, — кучоқ очиб кўриша кетди.

— Онажон, кеча буғдойни охиригача ўриб топширдик. Режамизни бир юзи ўн фоизга бажардим. Сизларга ажратган буғдойни бира тўла ун қилиб олиб келаман. Ҳали ҳам бир неча соатга келдим. Ерни шудгорлаб ўрнига экин экишимиз керак, сизни бир кўриб кетай, деб келдим.

— Айланай Ҳайитжон болам, қийнаймайсанми? Машинанг қаерда?

— Машинамни ташқарида қолдирдим. Тезда кетаман деб ичкарига киргизмадим.

Сурайё дарахт соясида ўтириб қандайдир китобни ўқирди. Лекин бу норғул йигитни ҳам назаридан қочирмасди. Ҳайитбой ҳам аёлга тез-тез қараб кўярди. Сурайё Ҳайитбой ҳақида Зубайдалан эшитган. Хотини вафот этиб, бир қиз билан қолган. Қизини эса қайнонаси йиғлаб:

— Ёлғиз қизимдан қолган ёдгорим, болам сен эртага уйлансанг фарзанд кўрасан. Менга қизимнинг ўрнига шу

гўдакни берсанг, ярамга малҳам бўлади, — деб ёлворгандан кейин бериб юборган. Қайнонаси ҳам қизини бирикки ойда олиб келиб Ҳайитбойга кўрсатиб кетарди. Сурайё аввал эшитган бўлса ҳам у ҳақда ўйламаганди. Унинг бунақа кўринишда деб ҳаёлига ҳам келтирмаганди.

— Агар олий маълумот олганда, бирорта хўжаликка раҳбар бўладиган кўриниши бор экан. Оддий кийимда, устлари чанг. Ҳозиргина буғдой топшириб келаяпти. Шунда ҳам ярқ этиб кўзга ташланади, агар бунинг қилаётган ишини Мансур қилганда, шундай кийиниб юрса, амманнинг бузоғига ўхшаб қолган бўларди, — деб ўйлади.

Эркак зотидан безиб, дили яраланган Сурайё Ҳайитбойга қараганда юраги жиз этиб кетганидан хавфсираб унга қайта қарамаслик учун китобини қўлига олиб дарахтларни оралаб нари кетди. Бир томонига райхон, иккинчи томонига хина экилган торгина йўлакдан юриб борар экан, қалбидаги ширин туйғудан энтикиб қўйди. У қанчадан қанча ўсимлик ва гуллар ичида негадир хина ўсимлигини, унинг ҳидини ҳам яхши кўрарди.

У райхоннинг ва хинанинг шохларидан синдириб олдида соя-салқин жойга ўтириб олди. Навбат билан уларни ҳидлаб, ширин ҳаёлларга берилди. Кейин йигитни ўйла-маслик учун деб китоб муталаа қилишга киришди.

Бир оздан кейин у бутун борлиқни унутиб, асар воқеалари ичра шўнғиб кетди. Шу пайт шип-шип этган товуш ҳаёлини бўлиб юборди. У китобдан кўзларини олиб товуш келаётган томонга зимдан назар ташлади. Сурайё сал аввал шу ерга келиб ўтирганида ширин ҳаёл суриб Ҳайитбойни бир нимани баҳона қилиб келишини жуда-жуда истаганди. У янгилишмаганди. Келаётган Ҳайитбой эди. У Сурайё ўйлаганидек тоғлик, қишлоқлик йигитлардан бир мунча дадил ва ўктам эди. У Сурайё билан кўришиб сўрашгач, бир оз бериоққа ўтириб:

— Ўҳ-ҳў, бу ернинг ҳавосининг салқинлигини. Зерик-маяпсизми? Тошкентдай шаҳардан бу ерга келиб туриш, қийланмаяпсизми? Янгам сиз ҳақингизда кеча бизникига бориб жуда яхши гапларни айтди. Агар истасангиз икковларингизни тоққа олиб чиқаман. Сизга ҳаёлингизга келтирмаган гўзал манзараларни, ажойиботларни кўрсатаман.

Сурайё унинг сўзларини тинглар экан, йигитнинг болаларча соддалигини сезд.

— Йўқ, мен бир-икки кундан кейин қайтиб кетмоқчиман.

— Сизни кеткизамизми? Йўқ бўлмаган гап. Бу юртининг сувини ичган одам ҳеч қасққа кетолмайди, — ҳазилга олди йигит.

— Қани юринг, онам тушлик овқатга айтиб кел, деб юборганди. Сал бўлмаса унугаёзибман, — гапни бурди Ҳайитбой.

— Э, қойил-е, Зубайда. Қайнинг билан иккимизни ўртамизда воситачилик қилишга ҳам улгурибсан-а, чаққон экансан, майли охири бахайр бўлсин, — деб ўйлаб борарди. Овқатланишар экан уларни кузатди. Тоғликларни кўпол овқатланишади, дейишарди. Бекор гап экан. Мана дастурхонга пичоқ, санчқи, қошиқлар қўйилган. Ҳаммаси, айниқса, Ҳайитбой ҳам рисоладагидай ейишарди. Тоғ ва тоғ атрофи қишлоқларда шаҳарга қараганда меҳнат жуда кўп бўлгани сабабли овқат ҳам бирмунча кўпроқ ейиларди. Шу сабаб бўлиб, баъзи гап-сўзлар тарқалган бўлса ажаб эмас.

Овқатланишаётган пайтда ҳам иккисини кўзи бир неча марта учрашишди. Сурайё ўзини оғир-вазмин, йигитга бепарводай тутарди. Ҳайитбой тушликдан кейин кетишга шошилди. У янгасига нималарнидир тайинлади.

— Болажоним, бир зум ҳам тиниминг йўқ. Бир оз ўтирсанг бўлмайдими? Офтобда куйиб кетибсан, — зорларди Ойларбиби.

— Онажон бир ҳафтада иккинчи экинни экиб бўлсам ёнингиздан кетмай ўтираман, — у гап орасида Сурайёга қараб қўйди.

— Болам қачонгача ёлғиз юрасан. Икки йил бўлай деб қолди. Энди рўзгорингни тиклаб олсанг бўлмайдими?

— Бўлади, онажон, насиб этса яқинда тиклаб оламан, — деб қўлини дуога очди.

— Тупроқ олсанг олтин бўлсин. Бошинг омон бўлсин. Яратган эгам бахтингни очсин, — деб онаси фотиҳа берди.

Шу куни кечга яқин дарвоза олдига оппоқ рангли волга машинаси келиб сигнал берди. Бу ердагилар унинг овозини танийди шекилли янгам келди, деб югуришиб дарвозани очишди. Ундан билаги-ю, бўйни, қўлларига олтин тақинчоқлар тақиб олган мағрур аёл тушди. У ҳов-

лига беписандлик билан назар ташлаб чорпоя устидаги кўрпачага ўтирди. Ойларбиби у аёлдан айланиб-ўргилар неварасининг соғлигини сўрарди.

— Момо, неварангизни уйлантирмоқчимиз. Эртадан кейин тўй, шунга айтиб келдим, — деди.

— Нима дединг, эртадан кейин тўй дейсанми? Болажонимдан қолган ёдгорим уйланадиган бўлдимми? — кампирнинг кўзларида ёш қалқди. — Лекин нега олдинроқ келмадинг? Кимнинг қизи, қачон унаштирдинглар? — Ойларбиби келинига қаради.

Аёл бир зум жим бўлиб қолди. Унинг авзойи бузилганди.

— Момо, ёлғиз бошим билан рўзгоримни ўтказиб, ўғлимни ўқитиб уйлантирмоқчи бўлсам. Сизларга оғирим тушмаса. Ёрдан сўрамасам. Сизлар хабар олиш ўрнига яна ўпкалайсиз-а, — чимирилди аёл.

— Болам, кейинги пайтларда икки марта бордим. Дарвозанг қулф экан. Ҳамсояларингдан сўрасам бир марта курортга кетган, деди. Иккинчи боришимда қасққа кетганини билмаймиз, дейишди. Уйдан сени топмасак, — аччиеланди кампир.

— Ўйнаб юрганам йўқ, соғлиғим бўлмагани учун даволанишга борганман. Бошқа вақт сизни қачон келишингизни билмайманку. Тирикчилик, бола ўқитиш уйлантириш ўзи бўлмайдику.

— Боламдан қолган мол-дунёни ётиб есанг, етмиш йилга етади. Нима камчилигинг бор.

— Болам, болам дейсиз. Битта болангиз эмас. Менинг ҳам хиссам катта бўлган. Унга отамдан қолган дунё ҳам қўшилган. Бўлмаса бизлар ҳам сизларга ўхшаб юардик. Учма-уч яшаб.

Уларнинг тортишуви жанжалга айланмаслиги учун Зубайда гапга аралашди.

— Қўйинг янгажон, бегонадан эмас, ўзининг қизидай бўлиб қолгани учун ҳам сиздан ўпкалаяптилар. Насиб этса эртага етиб борамиз. Қўлимиздан келганича хизмат қиламиз. Дастурхонга қаранг, чойингиз совиб қолди, — деб ўртадаги совуқчиликни кўтарди. Сурайё бу вақтда деразаси очик уйда ўтириб уларни кузатарди. Бир оздан кейин аёл ўрнидан турди. Машинасини ўт олдириб, совуққина хайрлашиб жўнаб кетди.

Шундан кейин Сурайё чиқиб, дастурхонни йиғиб олди. У секин-аста рўзгор ишларига ёрдамлаша бошлади. Кеч-қурун Зубайда Сурайёни ёнига чақирди.

— Бугун хўжайним келмайди. Бир иш билан кетган. Келинг, гаплашиб ётамиз. Вой синглим-ей, кундузи бир пастгина гурунглашиб ўтиришга вақт тополмайман. Кеч-қурун чарчаб ухлаб қоламан, — деди. Улар ёнма-ён жой солиб ётишар экан, Сурайё бояги аёл ҳақида сўраб қолди.

— Овсиним, исми Феруза. Э, бу ҳақда гапирсам ўзи бир дoston. Қайноғам Қаршида олийгоҳда ўқиб юрганида ўша ерлик бадавлат кишининг ёлғиз қизи билан танишиб қолади. Қайнонам бу вақтда чоли вафот этиб, уч ўғли билан зўр-базўр кун кўришган. Гапнинг қисқаси қайноғам ўша уйга ичкуёв бўлиб қолади. Овсиним жуда эрка, тантиқ бўлса ҳам бойлигига учган қайноғам чидаб яшай бошлайди. Қайнотаси куёвининг ҳурматини жойига қўйиб, унга ишониб, бор топган дунёсини уларнинг қўлига тутқизганди. У одамнинг аёли вафот этган бўлиб, қанд касаллиги билан оғриб келаётгани учун ҳам қайта уйланмаган. Бутун умиди шу қизи ва куёвида бўлган. У муҳтож бўлиб келганларга фоизга пул бериб бойиб кетганди. Вақти келиб, у киши бандалик қилгандан кейин қайноғам билан овсиним барча мол-дунёнинг эгаси бўлишган.

Бу вақтда қайноғам қайсидир қурилиш ташкилотида бошлиқ бўлиб ишларди. Улар битта ўғил кўришган. Овсиним бошқа тугмаган. Мен келин бўлиб тушганимда Рустам акам трактор ҳайдарди. Бир куни қишлоққа бурилишда икки бола йўлидан чиқиб қолади. Тракторни кўриб иккиси икки томонга қочади. Уларни босмайин деб рулни буради. Лекин бу вақтда биттасини уриб юборганди. Болани дарров касалхонга етказишади. Қамалиб кетмаслиги учун милицияга, боланинг ота-онасига катта пул бериш керак бўлди. Овсинимга, қайноғамга ёрдам сўраб бордик.

У киши овсинимдан ўтолмадим, ёки ўзи меҳрсизми, ҳарқалай ортиқча пулимиз йўқ, деди. Феруза: «Бир танишим бор, у фоизга пул беради. Ўртага тушиб олиб берайинми?» — деди.

Мен Рустам акамни қамалиб кетмасин деб рози бўлдим. Қайнонамга айтганидим. У киши «Майли ўзинг биласан», — деди.

Шундай қилиб, Феруза овсиним мени бир аёлникига

олиб борди. Йигирма фоизга келишиб, анча пул олдим. Овсиним ўзим кафолатман, деди. Мен илгари бундай ишларга аралашмаганим учун фоиз қoидасини билмасдим. Мен бир йилдан кейин қайтараман, дегандим. Улар ихтиёрингиз, йигирма фоиздан тўласангиз бўлди, деб тилхат ёздириб олди. Мен бир йилдан кейин пулнинг устига йигирма фоиз қўшиб беришим керак, деб ўйладим.

Рустам акам жавобгарликдан қутулиб, ҳамма иш жой-жойига тушганда орадан уч-тўрт ой ўтди. Бир куни пул берган аёл шиддат билан кириб келди. У юзингда кўзинг борми демай:

— Нега фоиз пулини вақтида олиб келмаяпсизлар? — деб тўполон кўтарди. Мен:

— Бир йилга олгандимку, энди тўрт ой бўлди, — дедим ҳайрон бўлиб.

— Фоизчи, ҳар ойда йигирма фоиз тўлашинг керак, — деди бақириб.

— Бу қанақаси, бундай келишмагандик-ку, майли пуллингизни эртага кейин етказиб бераман, — дедим.

— Қанча олиб келасизлар? — деди фоизчи аёл истехзо билан.

— Икки минг сўм олганман. Ҳозир қўлимда минг сўм бор бозорга икки сигиримизни олиб чиқамиз, минг сўмга етиб қолар, — дедим.

— Қарзингизни қанча бўлганини биласизми? Бир ойда тўрт юз сўмдан қўшилганда ҳозиргача фоизининг ўзи бир минг олти юз сўм бўлди. Жами уч минг олти юз сўм.

— Нима, нима дедингиз? Уч минг олти юз сўм бўлди дедингизми? — Рустам акам ўтирган жойида сакраб туриб кетди.

— Ҳа, уч минг олти юз қарзингиз бор, ҳисоблаб кўринг, — аёл бўш келмади.

— Ахир мен бир йилга йигирма фоиз дегандимку, — йиғлағудай бўлдим.

— Қаерда бор шундай қарз берадиган. Фоиз ойма-ой берилади. Мана ўзингиз қўл қўйиб берган тилхат.

Мен имзомни танидим. Бу ўша кунги қоғоз эди. Пулни бир йилдан кейин қайтараман. Ойига йигирма фоиз билан деб ёзилганди. Мен ўша пайтда ойига деган сўзига эътибор бермагандим. Рустам акам ҳам тилхатни ўқиб чиқди. Аёл дағдаға қилишга ўтди. Фоиз пули олиб қарз бўлгани-

миздан бошқаларнинг хабардор бўлишидан уйимиздагилар номус қиларди.

— Синглим, ўзи ишонганим икки ситир. Шунни сотиб берамиз. Лекин фоизини сабр қилиб турунг. Тўрт-бешта бузоқ бор қишгача боқайлик. Сотиб бераман, — деди илож топа олмай.

— Бўпти, душанба куни икки мингни етказинг. Қолганини кейинроқ берарсиз, — деди аёл. Қайнонам нима қилишини билмай бир бизга, бир ўша аёлга қараб жавдирар эди. Кенжамиз Ҳайитбойни уйлантирамиз деган тўрт бузоқ ҳам қўлдан кетаётгани учун йиғлаб юборди.

Икки сигирнинг пули бир минг бир юз сўм бўлди. Юз сўмни олиб қолиб уйдаги пулга қўшиб, икки минг қилиб олиб бордик. Унгача аёл янги тилхатни тайёрлаб қўйганди. «Ойига йигирма фоизли берган пулимиздан бир минг олти юз сўми қолди. Бугун иккинчи май. Қачон бўлса ҳам шу келишилган пулни фоизи билан қайтариб беради», деб ёзиб қўйган экан. Рустам ака тилхатнинг тагига «Қолган пулни октябрь ойида қайтариб бераман», деб ёзиб қўл қўйди. Октябрнинг охирида тўртта бузоқнинг нархи бир минг саккиз юз сўм бўлди. Биз бир минг олти юз сўмни олиб етиб бордик.

Нурхон фоизчи олдимизга яна дафтарини очиб қўйди.

— Хўш, иккинчи майда бир минг олти юз сўм бўлган. Олти ойда ҳар ой уч юз йигирма сўмдан жами бир минг тўққиз юз йигирма сўм бўлади. Аввалги бир минг олти юз сўмга қўшсак уч минг беш юз йигирма сўм бўлади. Хўжайиним қалтираб кетди.

— Қандай одамсизлар. Ахир олган пулимиз ҳаммаси бўлиб икки минг сўм бўлса. Ҳозиргача уч минг олти юз сўм берган бўлсам, яна нимага сўрайсизлар. Инсоф борми сизда? — деди

— Э, тўхтанг бақирманг, мана ёзган тилхатингиз. Ис-тасангиз ана судга беринг. Лекин сиз айтган инсофга кел-сак менинг инсоф халтам қачонлар тўлиб кетган. Менга унинг кераги йўқ, — аёлнинг юзи лоқайд ва тунд эди. У бизнинг соддалигимиздан, тажрибасизлигимиздан фой-даланган экан. Унинг «судга беринг» деган сўзни баланд овозда қатъий қилиб айтгани учун биз унинг сўзини суд тасдиқлайди, деб тушунибмиз. Рустам акам нима қила-миз, деб менга мўлтиради.

— Қўяверинг, ҳеч чорасини тополмасак отамга бора-

ман, ёрдам беришади, — дедим. Кўчага чиққач хўжайиним «акамизникига борамиз», деди.

Қайноғам бадавлат бўлгани билан овсинимдан ўтиб пул бера олишига кўзимиз етмаса ҳам сувга чўқаётган одам хасга ёпишади деганларидай, умидвор дунё, бир гап ташлаб кўрайлик, деб кириб бордик.

Ховлининг четида икки киши катта қўчқорни бўғиз-лаш билан овора. Эшболта қайноғам машинаси юкхонаси-дан бир неча қутилардаги нарсаларни олиб қўярди. У биз-ларни кўриб бир зум қараб турдида:

— Э келинлар, қалайдан йўқлаб келибсизлар, — деб кўриша кетди. Бизнинг келишимизни кутмаган овсиним шунчаки совуққина кўришиб, сўрашди. У ичкарига эмас, кўрпачалар тўшалган айвонга таклиф қилди.

Сўрашиб бўлгач, хўжайиним:

— Қўй сўяяпсизларми? Қарашиб юборайми? — деб кўзгалди. Шунда қайноғам ҳам, овсиним ҳам:

— Йўқ, йўқ. Қўявер, ўзлари эплашади. Бугун нозик меҳмон келиши керак эди. Шунга тайёргарлик кўраёпмиз, дейишди. Биз:

— Бир иш билан келгандик, дарров қайтиб кетмоқ-чимиз, — дедик. Шундан кейин хотиржам тортган қайно-ғам ўтириб:

— Нима гап? — деди. Мен овсинимга қараб:

— Фоизга пул берган таниш аёлингиз ортиқча пул талаб қилаётти, — деб бўлган воқеани айтиб берган эдим. Унинг қовоғи уюлди.

— Бировга холис хизмат қилиб кулфатдан қутқаз-санг-у, раҳмат дейиш ўрнига ўпка-гина қилишингиз ни-маси. Ҳозир ҳамма ҳам фоиз пул беради. Ким ҳам шунча-ки қарз берарди, — чимирилди.

— Майли, лекин инсоф билан қўйсин, фоизни кўпай-тириб юборибди, — гапга аралашди Рустам ака.

— Йигирма фоиздан ошириб айтдимиз? — синчков ти-килди.

— Йўқ, йигирма фоиздан оширмади. Лекин ой сайин ҳисоблаганда жуда кўпайиб кетар экан. Шунча фоиз олиш гуноҳку. Шу пуллар эгасига буюрармикан, — жаҳл қилдим.

— Ие, гуноҳ дейсизми? Қамалиб кетишидан, касал-хонада эрта ўлиб кетишидан қутқазиб, ялиниб келишга-ни учун келишилган пулни олгани гуноҳми? Савоб эмас-

ми, яхшиликка ёмонликми? — бобиллади овсиним.

— Майли кўйсин, лекин инсоф диёнат билан кўйсин. Олган пулимиз икки минг сўм эди. Ҳозиргача уч минг олти юз сўм бердик. Яна кўп минг пулни бўйнимизга илиб кўйишди, — деди Рустам акам.

— Қоидадан ташқарига чиққан бўлмаса керак. Ана шу-да, муҳтож бўлганда ялинишади. Иши битгач дағдаға қилишади, — деди.

Бизни пул масаласида келганимизни билгач, у олдимиздан кетмади. Кетмоқчи бўлайпмизу қайноғамни ёлғиз қолдирмаяпти. Охири Рустам акам:

— Ака, биз фоизга пул олиб ёмон тушдик. Қараб турсак кундан кунга қарзимиз ошиб кетаяпти. Шунга бир оз қарз бериб турсангиз, — деди

— Аҳмоқ одам фоизга пул олиб қарз бўлади. Мени ортиқча кўчада тушиб қолган пулим йўқ, — деди акаси қовоғини солиб.

— Ака, доктор билан милицияга ишингиз тушмасин. Мажбур бўлдим олишга. Ҳозир уйимизда, ҳатто егулик нарсамиз ҳам қолмаган. Ҳамма топганимизни фоиз тўлашга бердик. Молларимиз ҳам қулоғини ушлаб кетди.

— Нима, биз хазина топиб олганимиз йўқ-ку, биз ҳам пешана теримиз билан топганимизга яшаб юрибмиз, — қайноғамнинг ўрнига хотини жавоб берди.

Иккимиз ерга қараганимизча ноумид бўлиб йўлга тушдик. Ҳеч бўлмаса онаси учун кўйнинг гўштидан бир парча ҳам бериб юборишмади. Эртаси кун отамнинг олдига бориб, бошимизга тушган муҳтожликларни айтиб бердим. Отам икки акамни чақириб воқеани тушунтирди. Кейин билсам улар кейинги ҳафтада машина олишмоқчи бўлиб туришган экан. Кичик акам мени сўзларимни эшитиб:

— Синглим, эртага ўша аёлникига бирга борамиз. Улар сизларни соддалигингиздан фойдаланиб роса шилмоқчи бўлибди. Лекин молларингизни бекор сотибсизлар. Тоғлиқ қишлоқда яшаб мол қилмаслик мумкин эмас, — деди ўйла-ниб. Ўша кун отам ва акаларим маслаҳатлашибди. Акам Шодиёр билан эртаси кун Нурхонникига бордик. У биз-ни кўриб шошиб қолди. Акам тилхатни сўради.

— Нима қиласиз тилхатни? — деб малол келиб олиб чиқди. Акам хатни ўқиб йиртиб ташлади. Нурхон айёрлик қилиб:

— Нега тилхатни йиртасан? Судга бераман, — деб ба-қирди.

— Юринг, судга борамиз. Булар сиздан икки минг сўм олганмиди, — аёл “ҳа” ишорасини қилди. — Биринчи икки минг сўм бердимиз? Кейин бир минг олти юз олиб келдимиз? Қарзни тани берилгач фоиз ўсмайдику. Қаерда бор бундай қаллоблик. Юринг биз билан, борадиган жой-ингизга бораман, — деди акам ғазабланиб.

— Ҳозир боролмайман. Бетобман. Мен сизлар билан кейинчалик гаплашаман, — деб чинқирди Нурхон.

— Қачон десангиз манзилимни биласиз, бемалол суд-га беринг. Мен сиз билан ўша ерда гаплашаман, — бўш келмади акам ва қўлимдан ушлаганича судрагандай олиб чиқди ҳовлидан. Биз бир оз юргандан кейин қўлимдаги сумкачамни қолдириб кетганимни сезиб қолдим ва уни олиш учун орқамга қайтдим. Ҳовлида ҳеч ким йўқ эди. Мен сумкамни олаётим, Нурхонни ким биландир теле-фонда асабийлашиб гаплашиб турганини эшитиб қолдим.

— Феруза опа, мени тўғри тушунинг, акаси зақунчи-га ўхшайди. Йўқ, йўқ сизларнинг пулингиз эканлигини билишмайди. Ўзимнинг пулим, деб турибман. Кеча бир минг олти юз сўм келтиришганди. Майли сиз айтгандай олти юзини олиб қолиб минг сўмини ҳозир олиб бораман. Эшболта поччам уйда бўлмаса бир гурунглашиб келаман.

Мени дарров қайтиб чиқмаганимдан хавотирланган акам ҳовлига кирганди. Мен бармоғимни оғзимга қўйиб «жим» ишорасини қилдим. Нурхон гўшакни қўйиб, ме-нинг ҳамма гапларини эшитиб турганимни сезиб шошиб қолди.

— Ҳа, нимага қайтиб келдинглар. Гап пойлагани уял-майсанми? — деб жаврай кетди.

— Мен гап пойлагани келганим йўқ. Сумкамни уну-тиб қолдирибман. Шунини олиш учун қайтиб келиб, гапла-рингизга гувоҳ бўлдим. Пул Феруза овсинимники эканку.

— Йўқ, пул ўзимники эди, — деди уялмай.

— Ҳозиргина ҳамма гапларингизни эшитдим, — де-димда чиқиб кетдим. Мен акамга эшитганларимни айтиб бердим.

— Ака, кўп қийналганимизни бири — такси олай-лик, — дедим. Акам рози бўлди. Такси машинаси ҳайдов-чиси билан қайноғамнинг манзилига ва қайтиб бизнинг

уйимизгача олиб боришини келишдик. Биз етиб келганимизда булар ҳамма гапдан хабардор эди. Ҳовлидаги сўрида қайноғам қайфиятсиз ҳолда ўтирарди. Биз кўришиб бўлгач, овсинимни сўрадим. У киши ўзини ҳеч нарсадан хабарсиздай тутиб:

— Бир иш билан чиқиб кетган эди. Тинчликми? — деди. Мен қисқача қилиб воқеани тушунтирдим.

— Аввало, Ферузанинг пул берганидан хабарим йўқ. Қолаверса, яхшиликка ёмонлик қилиб нега норози бўлиб келдинглар, — деди бақрайиб.

— Биров орқали бердирмай, шу пулни ўзи берса ҳам бўлардику. Бегона эмасмизку, — дедим.

— Ферузанинг ҳам ортиқча пули йўқ. У ҳам бировдан олиб ҳолисона яхшилик қилган бўлса керак, — деди пинагини бузмай.

— Ё, пирай, — дедим ичимда наҳотки шу одам қайноғам бўлса, наҳотки Ойларбибидай имон-инсофли аёлнинг ўғли бўлса. Пул, давлат одамни шунчалар худбин қилиб юборар эканда, — деб ўйладим, бошқа ҳеч нарса демасдан чиқиб кетдик.

Мен қайноғам Эшболтани нега бунчалар лоқайд бўлиб қолганини кейинчалик билиб олдим.

Эшболта ичкүёв бўлгач, шаҳарнинг амалдорлари билан алоқаси яхши бўлган қайнотаси унга ҳар томонлама ҳомийлик қила бошлабди.

— Болам ўзингни қурилиш ишига ургин. У ўлмайдиган, бир умр керак бўладиган амал, — деб жуда катта қурилиш ташкилотига аввал кичик, кейинроқ кўтарилиб охири таниш-билиш ва пулнинг кучи билан шу ташкилотга бошлиқ бўлиб ишлай бошлабди.

Мойга мой томар, мошовага жаз ҳам йўқ, деганларидай, уларнинг бойлигига бойлик қўшилиб борди. Шундай кунларнинг бирида унинг орқасидан одам тушиб, қаёққадир оширилган бир неча “КаМАЗ”даги қурилиш молларини махсус одамлар орқали қўлга туширишибди. Шунда қайноғам уларга ялиниб, келишини чақирган.

— Майли, бир шарт билан ишни тўхтатамиз. Йигирма минг кўкидан берасиз. Агар рози бўлмасангиз ҳам ишдан кетасиз, камида беш-олти йил оласиз, — дейишибди.

Қайноғам рози бўлиб уйдаги жами пулини, тилласини ва бошқа нарсаларини йиғиб, ўн беш минг тайёрлаб-

ди. Қолган беш мингни сўраб бир неча таниш-билишиникига борибди. Улар у кишининг қўлга тушганини эшитиб барибир ишдан бўшатишади, деб пул беришмабди. Бу уйга келиб укалари ва онасига бўлган воқеани айтиб берибди. Бу вақтда укаларининг қўлида ҳеч нарсаси йўқ экан. Қайноғам онасига:

— Укангизнинг уйига бориб, пул олиб келинг, — дебди. Ойларбиби укасининг уйига пул сўраб борганида:

— Ортиқча пулим йўқ. Хабарингиз бор, учта ўғлимни икки йил ичида уйлантирдим. Ҳовли, уй олиб бердим. Бор пулимни тугатдим. Агар бошқа пулим бўлганда ҳеч ҳам аямасдим, — дебди.

Қайноғам қариндошларидан хафсаласи пир бўлиб уйга қайтгач, хотини:

— Ана айтгандимку сизнинг бирорга ҳам оқибатли қариндошларингиз йўқ деб. Қамалиб кетсангиз суюнишадди. Чунки сизни кўришолмайди, — деб узиб олибди.

Айтилган бир ҳафталик ваъдага бир кун қолганда қаттиқ сиқилиб ётиб қолибди. Шундан кейин овсиним ака-укаларидан қолган пулни олиб келибди. Шу-шу қайноғамнинг яқинларидан кўнгли қолиб кетган. Айниқса, овсиним:

— Қариндошларингиз тугул укаларингизу, онангиз ҳам сизга меҳрсиз. Ўзларида бўлмаса таниш-билиш, яқинларидан пул тўплаб келишса бўлардику. Сизни яккалаб қўйишган. Қамалиб кетасизми, ўласизми юраклари жиз этмайди ўшаларингизни, — деб имкони бўлса ҳар лаҳзада юзига солиб, унга бутунлай сингдириб юборган. Энди ўзича бирор кишига бирор сўм ҳам беролмайди. Чунки барча маблағ хотинининг қўлида.

Кейинчалик қанд касалиги чалинганини билгач, яна ҳам тошпорақ бўлиб қолган. Дўхтирлар бир нарсадан қаттиқ кўрқиб сиқилгансиз, шу сабабли қанд касалига йўлиққансиз, дейишган. Бунга эшитган овсиним:

— Ана, яқинларингиздан сизга келган совға. Ўшанда йигилишиб, меҳрибонлик ва ёрдам қилишганида бунча сиқилиб касал бўлмасдингиз, — шу каби сўзлар деярли тез-тез такрорланиб бориб ўз самарасини берди. Эшболта қариндошларига бефарқ, меҳрсиз бўлиб узоқлаша борди. Ферузадан рухсатсиз мустақил ҳеч кимга ёрдами тегмасди.

Акам шу кунни бизникида ётиб қолди. Хўжайиним би-

лан узоқ гурунглашди. Эрталаб қарасам икковлари ҳам ўринларида йўқ. Тушга яқин юк машинасида бир ёшлардан ошган ўнта бузоқ олиб келишди. Акам машина оламиниз деган пулига эрта тонгда бозордан бузоқ олиб берибди.

— Майли, келаси йил олармиз шу машинани. Бир йил буларни боқинглар. Ярим билан биздан қутуласизлар. Қолганини кўпайтирасизлар, — деди акам. Келаси йилгача подада юрган бузоқлар каттариб кетишди. Бизлардан хабар олгани келган акам молларни кўриб:

— Ҳозир сотманглар. Яна бир оз кутайлик, туғсин, кейин бир гап бўлар, — деб кетди. Айтганидай орадан беш-олти ой ўтиб, ўнтаси ҳам бузоқлади. Сигирларнинг олти-тасини бозорга олиб чиққан ҳўжайним кайфияти аёло бўлиб келди. Кўлидаги пули акам берган пулдан анча кўп эди. Гапнинг қисқаси бир ярим йил деганда ҳам акаларимга пулини бердик. Ҳам тўртта сигир уйимизда қолди. Тўрт йил ўтиб, молимизни сони йигирмадан ошди. Қайнимни ҳам уйлантирдик. «Москвич» машиналик ҳам бўлдик.

— Овсинингиз билан учрашдингизми? — дедим.

— Ҳа, тўй, маракада учрашиб турдик. Қайноғам уйимизга келиб турарди. Пул ҳақида на биз, на улар бирор оғиз сўз очмадик. Бир куни Эшболта қайноғамни бетоб бўлиб касалхонага тушганини эшитдик. Миясида шиш пайдо бўлибди. Саратон касали дейишди. Уч-тўрт ой ичида у киши бандалик қилди. Биз тез-тез бориб кўриб турдик. Таъзиясида бир-икки кун қолиб кетдик. Шундагина уйлари орқасида қурилаётган иморатни кўриб анграйиб қолибмиз. Ҳали тўла битмаган уйнинг ойнаси қўйилмаган. Деразасидан бир неча той пахта, бочка-бочка ёғлар, ҳаттоки совунгача яшиқларда тахланиб турарди.

Мен ҳайратдан ёқамни ушлаб тавба қилдим. Қайнимни уйлантиришда кўрпага солиш учун, куда томонга беришга пахта тополмай қийналганимизни қайноғам ҳам овсиним ҳам билган эдику. Катта-катта, тўрт-беш хонанинг ҳаммасида озиқ-овқат ва бошқа маҳсулотлар билан тўла қутилар тахланиб ётарди.

Қайноғам тўй-маракада бир-икки кунлаб туриб, бош бўларди. Кўшганим, деб арзимаган пул узатарди. Уларнинг ўғли биттагина эди. Овсиним биз билан очилиб гаплашмагани учун нимага бошқа фарзанд кўрмаганини бил-

мас эдик. У бизга паст назар билан қарарди. Қайноғам ўлгач, у яна ҳам ўзгариб кетди. У янги машина олди. Уни ўзи ҳайдай бошлади.

— Гурунглашамиз деб уйқудан қолдирдим. Эрталаб қиладиган ишнингиз кўп, — дедим ҳижолат бўлиб.

— Ҳечқиси йўқ. Эртага дам олиш куни бир мириқиб ухлаб оламан, — деди кулиб. Мен Зубайданинг сўзларини ўйлаб ухлаб қолибман. Эрталаб ёнимга қарасам Зубайда йўқ. Мириқиб ухлайман деган аёл эрталаб сигир соғиш, молларни подага қўшиш, сут қайнатиш ва бошқа юмушлар учун эрта тонгдан туриб кетган эди. Мен секин-аста бу ерга меҳр қўйиб, кўникиб кўлимдан келганича уй ишларига кўмаклаша бошладим. Овқатни ўзим пиширардим. Идиш товоқни ҳам ювиб кўярдим. Бир ҳафтадан кейин эрталаб нонушта пайтида Ҳайитбой келиб қолди. У яна ҳам қорайиб кетганди. У қайта экиладиган экинларни туғатиб, келганлигини тўлқинланиб гапирарди.

Ҳайитбой тоғ бағрига дам олишга янгаси ва Сурайёни таклиф қилиб келганди. Бу ҳақда аввал янга-қайин келишиб олишган эди. Ўтган кунларда тоққа чиқиб бир мириқиб дам олиб келиш ҳақида Зубайда қайнонасига, кейин Сурайёга айтганди. Сурайё бу таклифга на ҳа, на йўқ демай елка қисиб кўя қолганди. У ўзича ўйлаб қолди. Ҳўп десам ўлиб турган экан, енгил табиат аёл экан, дейишмасмикан. Лекин у ерда бир ўзим эмас, ёнимда Зубайда ҳам бўлади-ку, деган ўйда эди.

— Сурайё синглим, жуда зерикиб кетдингиз. Бир яйраб келайлик, — деб чин юракдан қайта таклиф қилгач, индамай бош силкиб кўя қолди. Зубайда машина юкхонасини очиб, нима бор-йўқлигини аниқлаб етишмаганини топиб сола бошлади.

— Рустам ака ҳам биз билан борадими? — савол берди Сурайё. Зубайда кулди. Ўзингиз ўйланг. Ҳайитбой укаси бўладику. У кишининг олдида қайним бир хўплам ҳам ичолмайди. Ундан ташқари, бу ерда сиз бор. Такдир насиб этса, балки келин бўлиб қоларсиз. Шунинг учун сизлар ўтирган жойда у киши ҳеч қачон бормади. Ўзининг ҳурматини билади, — деди.

Ярим соат чамаси юриб, қуюқ дарахтлар билан ўралган жойда тўхтадик. Мен бу манзарани бирор эртақда ўқисам ёки кинода кўрсам муболага қилибди, деб ишон-

масдим. Соя-салқин жойта палос тўшаб, кўрпачаларни ёзишди. Ажабо, тошлар орасидан кўз ёшларидай милтираб зилол сувлар оқарди. Улар томчи-томчи бўлиб бир-бирига қўшилиб ажаб товур ҳовучлаб оладиганга келар, яна беш ўн қадам нарида сув ҳажми янада кўпайиб борарди.

Дастурхон устига беш-олти килолар чамаси гўштни олиб қўйишди. Бир килоча думбани яримидан кўпроғини тўғраб, тошлардан тайёрланган қўлбола ўчоққа кичикроқ қозончани осиб, аввал уни чалароқ эритиб олишди. Жиззани олиб, устига майда тўғралган пиёз сепиб, дастурхонга тортишди. У ерда қушлар шунчалик кўп эдики, турли овозда сайрашларидан дил яйрарди. Унгача турли салатлар тайёрлашди.

Ҳайитбой халта ичидан битта ароқ олиб очмоқчи бўлганди Сурайё қаршилик қилди. Аслида Ойларбиби оила-сидагиларнинг ҳеч бири ичмасди. Тошкентлик аёл, балки ичар деб олиб келишган эди. Бу ерга келишдан мақсад ҳам бир-бирини яхшилаб ўрганиш, дилдан суҳбатлашиш эди.

— Очайлик, оз-оздан иштаҳа учун ичайлик, — қайта таклиф қилди Ҳайитбой. Ҳавони, табиатни қаранг, кайфиятни ҳам, иштаҳани ҳам карнай қилаяпти, — ҳазилга олди.

— Ичкилик шарт эмас, агар ўзингизни ичкингиз келмаса, — деди сал жиддий тарзда Сурайё. Зубайда эса гап қўшмай уларни кулимсираб кузатиб ўтирарди. Жаздан кейин думба ёғига ош қилишди. Орада бир оз айланиб келишди. Ҳайитбой кабоб учун гўштни тайёрлаб қўйди. Кун тиккага келганда Зубайда озгина дам олай, деб ухлаб қолди. Сурайё чарчаган бўлса ҳам Ҳайитбойнинг олдида ётишга ийманди.

Тош ўчоқ устида қайнаб турган чой идишдан чой дамлаб келишди.

— Оҳ, оҳ, бунинг исини қаранг. Турли доривор ўтларни ёқиб қайнатганимиз учун ҳам гиёҳларнинг ва тутуннинг иси жуда ҳам ёқимли бўлиб чойимизни хушхўр қилиб юборибди, — деди кулиб, мақтаб чойни қайтарар экан Ҳайитбой. Гурунглашиб иккиси чойхўрлик қилишди. Ҳайитбой ҳақида Зубайда қисқача айтиб ўтганди.

Олийгоҳнинг иккинчи босқичидан қандайдир сабабга кўра ташлаб кетганини эшитган. Лекин сабабини билгиси келгани учун ҳам:

— Ҳайитбой ака, нега олийгоҳни ташлаб келдингиз? — деди сал тортиниб.

— Ҳа, ўзим ҳам бу ҳақда айтиб бермоқчи эдим. Мен мактабда фақат аёло баҳоларда ўқиганман. Мақтаниш эмас-ку, лекин синфда эмас мактабда менга етадиган иқтидорли ўқувчи бўлмаса керак, деб ўйлардим. Олтин медалга икки киши давогар эдик. Менинг қўлим қисқалик қилди. Онам айтганидай ўша пайтда дастурхонимиз ярим метр эди. Бу дегани етишмовчилик деган маънони берарди. Шундай қилиб, дастурхони беш метрликлар илиб кетди. Мен олтин медалсиз ҳам Самарқанддаги қишлоқ хўжалиги олийгоҳининг агрономия бўлимига ҳеч қандай қийинчиликсиз имтиҳонлардан ўтдим.

Иккинчи босқичда ўқиб юрган вақтимиз эди. Кечаси ширин уйқуда ётган жойимда тасир -тусур қилиб хонага бир қанча талаба йигитлар кириб келишди. Уларнинг бири бошқа вилоят боласи билан жанжаллашиб қолибди. Уни ўша ерликлар ҳимоя қилишибди. Шу болани вилоятдошларим ёнини олибди. Шу сабаб бўлиб жанжал кучайиб кетибди. Охири йигитлар тарафма-тараф бўлиб кўчага чиқиб кетишибди. Шу сабабдан мени ҳам қашқаларёлик бўлганим учун чақириб келишган экан.

Воқеани чуқур ўрганмай туриб ур, ҳа ур, деб тўдага қўшилиб чиқдим. Олийгоҳдан икки кўча берида тўпланишгандаридан бир нечтаси бўғишиб, муштлашаётган эди. Биз ҳам ўша тўполонга қўшилиб улгурмай юзимга мушт тегди. Қоронғуда бир неча машинада милиция ходимлари етиб келишди. Болалар анор доналаридай ҳар томонга сочилиб қоча бошлашди. Улар ушлаганини махсус машиналарга тикинарди. Мен қочишга улгурмай икки формали йигит қўлимни қайириб машинага тикди.

Мен сўроқда жанжалга аралашганим йўқ, дедим. Елкасида юлдузчали бадқовоқ киши:

— Ҳа, аралашмаганинг юзингдан кўриниб турибди, — деди. Шундан кейин тўполонда юзимга тушган муштни эсладим. Қўлим билан юзимни силаган эдим бир томоним шишганини сездим. Юз суягимда оғриқ борлигини ҳам. Кейин билсак бошқа вилоят йигитларидан иккитаси жиддий жароҳат олишибди. Биттасини боши ёрилиб, иккинчисининг икки қовурғаси синган экан.

Ушлаб келтирилганларининг ҳеч қаерида белгиси бўлма-

ганлар тўсатдан ўша ердан ўтаётгандик, деб қутулиб кетишди. Учтамининг олиб қолишди. Қизини шундаки, бизнинг ҳеч биримиз жиддий шикастланмагандик. Жабрланганларнинг ота-оналари келиб бизларни судга топширмоқчи бўлишди. Агар иш шу тариқа кетса қамалиб кетишимизни англадик, унда ўқишдан ҳам ҳайдалишимиз аниқ бўлиб қолди. Лекин раҳбарият, айрим охириги босқич талабалар ишни бошқа томонга буришга эришибди.

Биз ва бошқалар узр сўрай бошладик. Ўша икки талабанинг ота-оналари бизни ўқишдан ҳайдалиб шаҳардан чиқиб кетмас экан, давомиздан қайтмаймиз, дейишибди. Хуллас, оилавий шароитимиз ва соғлигимизга кўра ўқишдан четлатиш ҳақида ариза ёздик. Бизга тинчгина кетинглар. Кейинчалик бир-икки йил ўтиб, яна ўқишга тикланишларингиз мумкин, дейишди. Шундай қилиб, ўқишдан ҳайдалиб, ишни бошладим.

Уйландим ва турмуш ташвишларига ўралиб қолдим. Ана шунақа гаплар. Мен бор-йўғи бир ярим йилгина талабаликнинг нонини едим. Қайтиб келиб, колхоз раисига учрадим. Олийгоҳни иккинчи босқич талабаси деган қоғозни топшириб, ўқишни оилавий шароитимга кўра давом эттиролмадим. Сиртқи бўлимга ўтказмоқчиман, деб айтишга мажбур бўлдим. Лекин чинданда сиртқи бўлимга ўтказиш ниятим бор эди.

Хўжаликнинг энг четидан, янги очилаётган ердан ажратиб беришди. У ер уйимиздан ўн беш километр чамаси олисда эди. Аввал қийналдим, лекин тиришқоқлигимни кўриб менга бригадирликни беришди. Шукр, хўжаликда илғорлардан бириман, режаларимизни ортиғи билан уддалаб келаямиз. Ҳозирча передавоймиз, — ҳазилга бурди сўзини.

Ҳайитбой кабобни тайёрлаб бўлганда Зубайда уйғонди. Овқатлангач, кўпам кечга қолмайлик, деб йўлга тушишди. Сурайё шу кеча деярли ухламади. У Ҳайитбойни ёқтириб қолганди. Йигит севаман деб айтмаса ҳам ҳаракатидан сезилиб турарди.

Сентябрь бошланиб, Зубайда ишга чиқиб кетди. Ҳадемай пахта йиғим-терими деб ўқишлар тўхтаб, оммавий сафарбарлик бошланди. Энди Сурайё уй ишларини деярли қўлига олганди. Шу кунгача икки-уч кунда бир келиб турган Ҳайитбой энди ҳафтада бир келадиган бўлди.

Бир томондан пахта терими, иккинчи томондан экинларга ишлов масаласи. Сурайё Ҳайитбойни кўргиси келар, келмай қолган кунлар зерикарли ўтарди. Зубайда билан ёлғиз қолди дегунча гап мавзуси айланиб Ҳайитбойга келарди. Уни гапиришдан янгаси чарчамасди.

Биринчи теримни тугатган кун Ҳайитбой хуш кайфиятда келди. Етмиш саккиз фоизга режамизни бажардик. Ҳали далада хосилнинг ярми турибди. Иккинчи терим тамом бўлмай режамизни уддалаймиз, деб гурурланди.

Ҳайитбой бу сафар ҳаётини, тақдирини узил-кесил хал қилиб олиш учун келганди. Манти қилиш учун ҳамир ёяётган Сурайёнинг олдига келиб:

— Синглим, кечирасизу, ёлғизлик эзиб юборди. Ишдан кейин уйга қайтсам уй ютиб юборай дейди. Жуда қийналиб кетдим. Тўғриси, жўраларим бир неча қизларни тавсия қилишган эди. Мен барчасига рад жавобини бериб келаяпман. Жамоамизда ҳам менга кўнгил берган қизлар бор. Уларнинг бирортасига тўғриси сизни кўрганамдан кейин кўнгил беролмадим. Сиз хафа бўлманг, дангал айтди деб. Агар истамасангиз гап орамизда қолсин, — деди дабдурустдан.

Сурайё эртами-кечми йигитдан шуни кутарди. Лекин у ўзини жиддий тутди. Уялиб нариги томонга юзини бурди. Бу оз бўлсада кўнгил борлигини ҳис қилган йигит:

— Мен янгамга қолган гапни айтиб кетаман, — деб сигир соғаётган Зубайда томон юрди. Улар ўн лақиқалар гаплашишди. Ҳайитбой машинасини юргизиб кетиб қолди. Овқатланишаётган пайтда Зубайда Сурайёга бот-бот қараб унинг юзидаги ўзгаришни уқиб олмоқчи бўларди.

Кечкурун идиш-товоқ ювиш билан машғул бўлганда Зубайда унинг олдида бориб бир оз ёрдамлашди.

— Бу ёққа юринг, гаплашиб олайлик, — деб ички уйга бошлади. Ҳамма гапдан хабари бор бўлган Ойларбиби ҳаяжон билан уларни кузатиб турарди. Зубайда Ҳайитбой айтган барча гапларни бир оз қўшиб бўлса ҳам айтиб берди.

— Шундай гап синглим, мана икки йилдан бери ёлғизликда яшаяпти. Ҳеч бир йигит шунча вақт уйланмай юрмайди. Ўртоқлари анча илғари уйлантирмоқчи бўлиб бир қизни кўрсатишган экан. Ўша кунлар сизни кўриб уйла-

нишни кечиктирибди. Энди яна ҳам ўзингиз биласиз. Агар рози бўлсангиз шу икки-уч кун ичида яқин қариндошлар билан кичкина йигин қилиб, никоҳ ўқитсак деяпти.

Сурайё ўйланиб қолди. У унсиз йиғларди.

— Ҳа, нимага йиғлаяпсиз? Кўнглингиз бўлмаса бу гаплар ташқарига чиқмайди. Иккинчи айтилмайди. Ўшандай менинг синглим сифатида юраверасиз, — деди шошиб. Сурайё бир оз сукут сақлади:

— Опажон, мен кўнглим йўқлиги учун эмас. Мусофир юртда ёлғизлигим, шундай кунда бирорта яқинларим йўқлигидан. Айниқса, ота-онам ҳаёт бўлганда бундай аҳволга тушмасмидим, — деб йиғлаяпман. Сиз қиёматли опам бўлдингиз қандай тўхтамга келсангиз мен розиман, — деди шошқатор ёшлар тўкиб.

— Синглим, биринчидан мусофир юрт деманг. Сизни акаларингиз излаб тополмай юрган бўлса керак. Истасангиз хабар бериб чақиртирамиз.

— Йўқ, кераги йўқ. Чақиришга ҳожат йўқ. Тақдирим сизнинг қўлингизда, мен розиман, — деди қатъий қилиб.

— Бўлмаса бутун сешанба. Эртадан кейин пайшанба, никоҳни шу кунга ўтказсак, нима дейсиз?

— Маъқул, билганингизни қилинг, — деб бошини ёс-тиққа ташлаб хўнграб юборди.

Сурайё менга ўзингизга ёққан қўйлагингизни беринг, — деди бошини силаб. У гап нимада эканлигини сезиб, енглари сал узун кўкрак бурмали қўйлагини олиб берди.

Пайшанба кунга қўй сўйиб, қозон осиди. Учта тикувчига берилган бешта қўйлак, рўмол, нимчалар ва бошқа кийимлар солинган катта бўғчани олиб киришди.

— Сурайё, айланиб кетай, пальтони кейинроқ шаҳарга олиб чиқиб, ўзингизга кийдириб олиб берар экан, — деди Зубайда. Мулла никоҳ ўқигани келгани ҳақида айтишиб кийинтиришди. Атлас қўйлакда озгина пардоз қилиб оппоқ рўмол ёпинган Сурайё эртаклардаги малак каби сулув эди.

Мулла ўтирган хонага олиб ўтишди. Шунда ҳовлидаги одамларнинг кўпчилигини кўриб:

— Бунча одам кўп, — секин шивирлади.

— Ҳали ҳам ҳамма қариндошларни айтганимиз йўқ. Барчасини чақирсак ҳовли, уйларга сиғмай кетади, — деди астагина Зубайда. Улар кирган хонада мулла, Ҳайитбой ва

икки киши ўтиришарди. Сурайё ўтираётганида рўмол тагидан юзи кўриниб кетди. Пардоз қилганиданми ёки рўмол аёл кишига гўзаллик бахш этадими ҳарқалай Ҳайитбой ширин энтикиб қўйди.

Ҳамма расм-русумлар тамом бўлгач, иккита енгил машинада Ҳайитбойларнинг уйига жўнаб кетишди. Янги ер очиб бригадир бўлдим, деганича бор экан. Ўша ерда бор-йўғи бешта уй бўлиб, улар ҳам кейинги икки-уч йил ичида қурилган эди.

Сурайёга ёққани уйлари ёнидан ариқ тўла сув оқиб ўтаркан. Тартибсиз бўлса ҳам ҳамма жойга дарахт экилган, айримлари ҳосилга кирган эди. Энг қизиғи бешта хонадоннинг бирортасида ҳам девор дарвозаси йўқ экан. У ерларга электр сими тортилиб, ҳали газ етиб келмаганди. Лекин катта кичик беш-олтита балонли газ ва плитаси бор эди. Рангли телевизор, видеомагнитофон ва бошқа хўжаликка зарур буюмлар бор эди.

Биринчи кунлар ҳовлига чиққан Сурайёни ваҳима босди. Чор-атроф бийдай дала. Шу беш уйдан бошқа бирор нарсаси кўринмасди.

— Уҳ, пешанам шўрмикан шунчалар, кўникиб кетолармиканман, — деб йиғлаб юборди. Уни кўрган Ҳайитбой:

— Жоним, нимага йиғлаяпсан, бирор нарсадан кўнглинг тўлмадими? — деди гап нимада эканлигини сезмай.

— Зерикарди жойлар экан.

— Ҳали беш-ўн кун турганингдан кейин ўрганиб, бу ерлар кўзингга оловдек кўриниб кетади. Ҳали мени айтди дейсан, — деди унинг кўнглини кўтармоқчи бўлиб. Тош тушган жойига оғир, деган мақол бор. Кўрпанг қайда бўлса кўнглинг шу ерда деганларидай секин-аста ўргана бошлади. Ичкарига кирди дегунча телевизор томоша қиларди. Турли фильм ва концертлар ёзилган кассеталарни қўйиб вақтини ўтказарди.

Кейинчалик ҳовлидаги ишлар, мол, товуқларга қараш. Сигир соғиш каби ишларни зиммасига ола бошлади. Биринчи хотини вафот этгандан бери сигирларини қўшни аёл соғиб ичар экан. Ҳайитбой эрталаб катта-кичик беш-олтита қора молни даласи томонга ҳайдаб кетар, кечкурун бирга олиб қайтарди. Ўттизга яқин товуқлар атрофда ёйилиб юрарди. Кечкурун ўзлари катакларига киргач, эшигини ёпиб қўярди. Товуқларга бир маҳал дон берилар

экан. Бошқа пайт атрофдаги ўсимликлар орасида ёйилиб юришаркан.

Сурайё қўшилари билан борди-келди қила бошлабди. Тут дарахтидай тез кўкариб соя берадигани бўлмаса керак. Ариқ бўйига экилган икки туп тут ажабтовур соя бериб ҳовлига кўрк бағишларди. Сурайё молхонадан тахланиб турган тахталардан бир нечтасини олиб чиқиб икки дарахт орасига ариқнинг устига кўприксимон қилиб жой тайёрлади. Ўша пайтда келиб қолган қўшниси Анорбой тахталарни териб текислашда ёрдамлашди. У атрофга сув сеппиб супурди. Устига палос, кўрпачалар ёзди. Бир чиройли жой бўлди.

Октябрь охирлаб қолгани билан ҳали кундузи иссиқнинг тафти баланд эди. Тагингдан бир ариқ сув оқиб турса-ю, устида сояда ёнбошлаб чой ичишнинг гашти бошқача бўларкан. Сурайё санади. Йигирма олтита товук ва бешта хўроз бўлиб, негадир бир кунда бор-йўғи беш-олтита тухум олади. Товуқларнинг ҳаммаси туғмаслигига ҳайрон эди.

Кечки пайт энди дастурхон атрофига ўтиришганида қўшниси катта челақда лиммо-лим қилиб оқ-сарик рангли тухум кўтариб келди.

— Ҳа, буни нимага кўтариб юрибсиз, қаердан олдингиз? — кулди Ҳайитбой. Чунки қўшилари бу йил юзга яқин жўжа олиб боқишаётганди. Улар ҳали тухум қилишига икки-уч ой бор эди.

— Бугун тушда ҳовлида сабзи тўғраб турсам товуқларингиз бизнинг ғўзапоя ғарамимизнинг орасига кириб кетди. Бир оздан кейин бири қақағлаб чиқиб бошқаси кирди. Шунга қизиқиб ўша ерга бориб қарасам, ғўзапоянинг орасида анча очик жойи бор экан. Бундай ўтинни сурсам ичи тўла тухум. Товуқларингизнинг кўпчилиги ўша ерга тухум қўйишга ўрганиб қолган экан. Уларни челақка сиққанича солиб келавердим, — деди.

Сурайё шундай ҳалол яхши қўшилари борлигига севиниб кетди.

— Опажон, беш-ўнтасини олиб қоламан. Қолганини болаларингизга олиб боринг. Сизга энди ҳалол бўлди, — деди.

— Ҳали у ерда яна бир оз тухум қолди. Ўшани олсам етади. Унингсиз ҳам ҳар доим тухумларингиздан бериб турибсизлар, раҳмат, — деди аёл.

— Яхши бўлди. Эрталаб онамни кўргани бормоқчи эдик. Уларга олиб борамиз, — деди Ҳайитбой. Улар эрта билан барвақт туриб Зубайдалар энди нонуштага ўтиришганларида етиб келишди. Бир челақ тухум олиб келишганини кўриб хурсанд бўлган Ойларбиби уларни узоқ дуо қилди.

Ҳайитбой бир соатлар чамаси ўтириб, туришга шошилди.

— Бунча тез тураяпсизлар, — ҳайрон бўлди онаси.

— Пахта режасини бажардик, хабарларинг бор. Энди ёгин-сочинга қолдирмай бир оз деҳқончилигимизни йигиб олайлик. Қишда насиб этса ўтираверамиз, — деди Ҳайитбой.

— Майли болам, ишингнинг баракасини берсин. Танжонинг соғ бўлсин, — деди Ойларбиби улар кузатишаётганида.

— Опажон, бизларникига ҳам бориб туринлар, соғиниб қолаяпман, — деди Сурайё Зубайдага. Ҳайитбой машинани ҳовлига қўйиб ўзи далага молларини ҳайдаб кетди. Сурайё уни кузатиб қолар экан шундай аҳил инок, оқибатли инсонлар билан тақдири қўшилганлигидан, осойишта тинч яшаётганидан «Яратганга шукур», деб қўйди. Қиш чилласига борганда Сурайё бошқоронғи бўлганда Хурсанд бўлиб кетган Ҳайитбой нимани кўнгли тусаса шуни етказиб турди.

Августнинг бошларида ўғиллик бўлишди. Унгача кундошининг онаси икки-уч марта қизини олиб келиб кетди. Сурайё кампирнинг кўнглига қараб, «онажон» деб, кетаётганида қўйлакли мато бериб ҳурмат билан кузатарди. Қизчаси ширингина бўлиб қолганди. У Ҳайитбойнинг бўйнига осилиб, отажон деб бижилларди.

Аёл зоти қизиқ яралган, ҳар қандай пайтда ҳам эри қадрласа, эътиборини қаратса, севса бошқа муаммоларни унутиб юборади. Кечга томон овқат тайёрлаб Ҳайитбой келаётган томонига қараб турарди. Анча узоқдан енгилчанг кўтарилиб, молларини ҳайдаб келаётган эри кўриши билан севиниб кетарди. Ёш боладай шошиб қоларди.

Молларни тинчитиб, ювинганича дастурхон ёзиб, овқатни ва чойни тайёрлайди.

— Чарчамадингми, зерикмадингми? — деб Ҳайитбой кулиб қўяди. Унинг меҳр билан шу боқишининг ўзидан Сурайёнинг кўнгли кўтарилиб яйраб кетади.

Бир куни қўшниси Содиқ туғилган кунига айтиб кетди. У сал оқсоқланиб юрар, хўжаликда кассир бўлиб ишларди. Ҳайитбой ва Сурайё совга кўтариб кириб боришганида ёнидаги қўшнилари ҳам чиқишган экан, зиёфат жуда яхши ўтди. Айниқса, Содиқ аскияга мойил йигит экан. Ҳар гапда бир қизиқ кулгили иборалар ишлатиб даврани киздирарди.

Сурайё уйларига қайтгач:

— Очиққўнгил киши экан. Оёғига нима қилган? — деб сўраб қолди.

— Э, бунинг тарихи узун. Ўтган йили уйларига меҳмон келиб, мени ҳам чақиришган эди. Борсам иккита формали йигитлар ўтиришган экан. Кейин билсам Содиқ саккиз йил милицияда ишлаган экан. Ўшанда меҳмон ўзи қолиб ўртоғи Содиқ ҳақида қизиқарли воқеаларни гапириб берганди.

— Айтиб беринг, нима ишлар қилган экан, — қизиқиб сўради Сурайё.

Содиқ ички ишлар бўлимида хизмат қилиб юрганида яраланиб, нафақага чиққан.

— Ким яралаган? Ахир у ички ишлар бўлимида хизмат қилган деяпсизку, — савол берди Сурайё.

— Ҳозир мен сенга унинг қандай яраланганлигини айтиб бераман. Бир қишлоқда яшаётган Соли исмли одам бор экан. У ўзи каби бир киши билан қуролланиб вақт-вақти билан талончиликка чиқиб турар экан. У шу қишлоқда яшовчи бир кишининг данғиллама уйларини сотгани ҳақида эшитди.

— Уйини катта пулга сотибди. Яқинда бошқа жойга кўчиб кетар эмиш, — деб шеригини чақириб келди. Улар кечаси ўша уйга кириб пул излашаётган пайтда уй эгалари уйғониб қолишади. Шошиб қолиб иккаласи эр-хотинларга ташланиб пичоқлаб ташлашади. Жиноят изларини беркитиш учун мурдаларни қонли кўрпаларга ўраб, учтўрт километр нарида жойлашган қўлга ташлаш учун машина юкхонасига ва ичига жойлаштиришади.

Улар катта йўлга чиқиб, энди буриламани деганда бир гуруҳ ДАН ва милиция ходимларига дуч келишади. Улар шу кеча содир бўлган бир жиноятни очиш учун чиқишган эди. Соли машинасини сал берига тўхтатиб, ўзи уларнинг ёнига борди.

— Биз Тошкентга гўшт олиб кетаётган эдик. Рухсат берсангизлар, — деб уларнинг биттасини қўлига пул қистиради. Пул олган ходимни олдига келган Содиқ пулни нимага ва қанча берди, нега олдинг? — деб сўради. Пул юз минг сўм эди.

— Ўҳ-хў, ўзи енгил машинадаги гўшт бўлса, унга ҳар тўхтатган ходимга юз минглаб қистирса. Унда гўштининг нархи тилла қатори бўлмайими? Улар бу гўштдан қанча фойда қиларди. Йўқ, бу ерда бошқа гап бор, — деб Солининг машинасини олдини тўсиб чиқибди.

Ишни бу тариқа ўзгаришини кутмаган Соли тезликни камайтирмай ўтиб кетмоқчи бўлиб Содиқни уриб юборади. У ердагилардан икки-учтаси Солини кува бошлабди. Бошқаси Содиқни касалхонага олиб кетишибди. Содиқнинг оёқлари майдаланиб кетгани сабабли шифокорлар аранг, кесмасдан сақлаб қолишибди. Шундан кейин у оқсаб босадиган бўлиб қолибди.

Ана шунақа гаплар. Оллоҳга шукурки қўшнилариимизни ҳаммаси яхши одамлар. Баҳордан бошлаб ҳар йили йигирма-ўттиз оилага атрофимиздан уй қуриш учун ер беришар экан. Ҳали қараб тургин, келажакда бу ерлар обод қишлоққа айланади, — деди мамнун бўлиб.

Қишнинг изғиринли кунлари иссиққина уйда телевизор кўриб, овқатланиб ўтиришганида:

— Ҳайитбой ака, ўша ўқиётган жойингиздаги жанжалга қанча вақт бўлди? — деб сўраб қолди Сурайё.

— Уч йилча бўлиб қолди, нега сўраяпсан?

— Энди бориб ўқишингизни қайта тиклаб олсангиз бўлмайими? Сизда бир хўжаликка, ҳатто туманга раҳбарлик қилиш қобилиятингиз, ташкилотчилигингиз бор. Назаримда келажакда сиздан яхши раҳбар чиқади, — деди ҳазиломуз Сурайё.

— Тўғриси мен бу ҳақда ўйламай қўйгандим.

Ишим яхши, бригадирман. Ҳосилимиз, даромадимиз нолийдиган эмас. Ишим тинч, кичкина жамоа. Меҳнатга ўрганганман. Раҳбарликка кўтарилиб, ишёқмас бўлиб қолишни истамайман.

— Ҳа, ҳали раҳбарларнинг ҳаётини тинч, ишёқмас одамлар деб ўйлайсизми? Мана сиз ўн беш-йигирма одамга бошлиқсиз. Шуларнинг ташвишини қилиб юрасиз. Ҳатто уйда ҳам фалончи касал бўлибди, шаҳарга олиб боришим

керак, фалончи уришиб қолишибди, яраштиришим керак, деб қайғуриб юрасиз. Лекин ҳарқалай тинч ётиб ухлайсиз. Раҳбарларгачи, уларнинг ҳаётлари фақат ўй-фикрда. Ҳатто уйқусида ҳам халоватлари бўлмайди. Чунки елкасида катта, салмоқли масъулияти бор.

— Ўххў, кўп нарсанинг фарқига борар экансан. Сенда ҳам раҳбарлик қобилиятини кўриб турибман, — деб Ҳайитбой Сурайёнинг кўнглини кўтариб қўйди.

— Менинг отам йигирма йилдан кўпроқ туманга раҳбарлик қилган. Эсимда, ярим кечада ҳам ниманидир режалаштириб, хонасини тутунга тўлдириб, сигарета чекиб ўтирганини бир неча марта кўрганман.

— Нима дединг, отанг райком бўлганми? — ҳайрон бўлиб сўради Ҳайитбой. Сурайё бир ҳўрсиниб «ҳа» ишорасини қилди.

— Нега шу пайтгача бу ҳақида айтмадинг. Негача оиланг тўғрисида гапирмайсан? — ажабланди Ҳайитбой.

— Мавриди келганда билиб оларсиз. Ҳарқалай жинотчи, қочқинчи эмасман, — ҳазилга олди Сурайё.

— Сиз бошқа гапни қўйинг, ҳозир бекорчилик, иложи бўлса эртадан бошлаб ўқишингизни тиклаб олиш ҳаракатини бошланг, — деди жиддий.

Ҳайитбой Сурайёнинг олий маълумотли ипакчи агрономлиги учун кейинчалик мендан хафа бўлмасин деб ишлашни таклиф қилди.

— Сурайё, колхозда сенбоп иш бор экан. Хоҳласанг ишлашинг мумкин, — деди синчков тикилиб.

— Йўқ, менинг бахтим оилам, яъни сиз, фарзандларим, Сиз ишласангиз бўлди. Мен ишламоқчи эмасман, — деди қатъий қилиб.

Орадан уч йил ўтиб, олийгоҳнинг тўртинчи босқичига ўтган пайтда ҳар йили режасини ошириб бажаргани учун, ҳўжаликнинг юксалишида унумли ҳиссаси борлигини назарга олиб Ҳайитбойни орден билан тақдирлашди. Бу вақтда қизчаси Барноҳон уч ёшга етиб қолганди. Ёр-дўстлари барчасини бир қилиб «Ювмайсанми», деб туриб олишди. Шундан кейин ўзларига ҳам кийим-кечак олиб зиёфатга ул-бул харид қилиш учун Қарши бозорига боришибди. Боласини йўл-йўлакай оналарига қолдиришибди. Улар бозор айланишибди. Дўконларга кириб, керакли нарсаларини олишибди. Ойларбибига ва Зубайда янгасига ҳам совға

олишни унутишмабди. Улар овқатланиш учун ошхонага кириб овқат буюришганида ён томондаги столда ўтирган бир аёл ва бир эркак уларни кўрсатиб нимадир дейишди. Сурайё уларга кўз қирини ташлаб қаердадир кўргандай бўлди.

— Вой, булар бизнинг кўчамизда яшайдиган магазинчиларку, — бирдан ҳаёлига келди. — Улар ҳам мени таниб қолишди. Энди кўришмасликнинг иложи йўқ, — деб ўйлаб турганида у аёл ўрнидан туриб Сурайё томон юра бошлади.

Иккиси кучоқлашиб кўришдилар.

— Сурайё синглим, бор экансанку. Акаларинг сени излаб жинни бўлаёзди. Сени йўқолиб қолган деб, қидирувга ҳам хабар берилган. Турмушинг қалай? Соғлигинг яхшими, нега қаерда яшашингни яшириб келаяпсан? Қочқинчи эмассанку, — кетма-кет савол берарди аёл.

Официант овқатни келтирганда икки столни бириктиришни буюришди. Шундан кейин тўрталаси бирга ўтириб суҳбатини давом эттиришди. Кичик янгаси қишда оёғи тойиб йиқилиб ногирон бўлиб қолгани-ю, ким вафот этди, ким турмушга чиқди. Ҳеч нарса қолдирмай айтиб беришди.

— Хўш, ўзларингиз бу ерда нима қилиб юрибсизлар? — деди ҳаяжонланиб ўтирган Сурайё.

— Қайнисинглим шу шаҳарга келин бўлиб тушганди. Кеча туғилган куни баҳона кўргани келгандик. Бутун шаҳарни томоша қилдик. Бозорларни айландик. Энди овқатлангани кириб сизларни кўриб қолдик. Синглим айт-чи, нимага хабарсиз бўлиб кетдинг. Катта янганг сен кетиб қолгандан кейин уйларингга келиб, Тошпўлат акангга янгангни қилмишини гапириб жанжал қилибди. Сен туфайли чиқиб кетган, сен кун бермагансан, деб роса уришибди. Акаларинг сени соғиниб адойи тамом бўлишган. Ҳайрият сени топдик, — дебди севиниб.

— Мана шу киши ҳўжайиним, бир ўғлимиз бор. Ҳаётим тинч. Деҳқонободда илғор бригадир бўлиб ишлайдилар, — ҳазил аралаш сўзлади Сурайё. Улар бир оз суҳбатлашиб ўтириб, кейин хайрлашиб жўнаб кетишибди. Уйларига боргач, Тошпўлатнинг олдига бориб суюнчи олишибди. Бу хабардан севиниб кетган йигит Сурайёнинг манзилини сўради.

— А, манзилими, қарангга ҳаяжонланганимиздан аниқ манзилини сўраш ёдимиздан чиқибди. Лекин синглингиз гап орасида Деҳқонобод дегандай бўлувди.

— У, бу катта туман бўлса топишимиз мушкулку. Қийинчилик билан бўлса ҳам топиб оламиз. Ҳарқалай туманини эслаб қолибсиз. Шунга ҳам раҳмат.

— Э, шошманг, бу йил қандайдир орден олишган экан. Илғор бригадир, деганди.

— Ҳа, энди топиш бир мунча осон бўлади. Битта тумандан бир йилда нари борса тўрт-бешта киши орден олиши мумкин, — деди кайфияти кўтарилиб Тошпўлат.

Шу куни акасиникига бориб хушxabарни етказди. Бир неча кундан кейин акасининг машинасида Деҳқонобод қайдасан деб йўлга тушишди. Улар туман ижроия кўмитасига келиб, у ердаги масъул кишилар билан учрашишди. Ўзлари ўйлаганларидай орденли бригадирни топиш осон бўлди. Улар Ҳайитбой ишлаётган хўжалик идорасига келиб, раис билан учрашишди. Раис уларнинг манзилини аниқлаб берди. Тошпўлатлар қишлоқчага етиб келишгач, девор кўтараётган йигитлардан Ҳайитбойнинг уйини сўради.

— Ҳув анови охирги уй, — деди кўли лойили йигит. Чанг кўчадан асфальт ётқизилган йўлга чиқиб, кўрсатилган уй тўғрисида йўлнинг четига машиналарини тўхтатишиб, аниқ шу Сурайёмикан деб ҳовлию, уйни кузата бошлашибди. Улар машина капотини очиб қаеринидир қовлашиб туришарди. Бир оздан кейин сочини ювиб, бошига катта сочиғни ўраб олган аёл кўринди.

— Бўлди, шу Сурайё, — деди Тошпўлат ҳовлиқиб.

— Тузукроқ қарадингми, катта аёлга ўхшайди, — деди акаси.

— Ака, мен уни бошига сочиқни ўрашидан танидим. У аввал ҳам шундай ўрарди. Қолаверса, қишлоқда яшовчи аёл-қизлар бошларини ювса эскироқ рўмол билан ёки сочиқни бошқача ўрашади, — деди.

Сурайё ҳовлидан уйга кираётиб кўчада турган йигитларнинг биттаси кўзига таниш кўриниб, юраги жиз этиб кетди. Тошпўлат дадил юриб ҳовлига кирди. Сурайё деразадан қараб акасини таниди. Тошпўлатнинг кўзларидан ёш қуйиларди. Сурайё ўзини акасининг қучоғига отди. Унинг орқасидан катта акаси бағрига босди.

Ён-атрофдан қараб турганлар уларнинг йиғлашиб кўришаётганини кўришиб етиб келишди. Ака-укалар билан сўрашиб ичкарига таклиф қилишди. Сурайё кўшнисига Ҳайитбойга хабар қилишни илтимос қилган эди. У велосипедига миниб далага кетди. Молларини бир болага қолдирган Ҳайитбой хабарчи йигитнинг велосипедига бир тўқлини ортиб юборди. Ҳайитбой яёв етиб келганича кўшниси Содиқ тўқлини бўғизлаб бўлганди.

Сурайё кейинги пайтда ўтмиши ҳақида бир оғиз ҳам ёлғон кўшмай ҳаммасини айтиб берганди. Сурайё кетганидан кейин катта акаси Тўлқиннинг иш лавозими кўтарилиб, туман ижроия кўмитаси раисининг биринчи ўринбосари бўлиб ишлаётган эди. Тошпўлат ҳамон мактабда дарс берар экан.

Ҳайитбой меҳмонлар билан кўришиб, сўрашиб бир чойнак чой ичилгунча, кўйнинг думбасига жигарини қовуриб олиб киришибди. Ҳайитбой иккинчи овқат тайёр бўлгунча машинасида онасини ва янгасини олиб келди. Кечроқ етиб келган Рустам кетаётганида уйларига бир пиёла чойга боришларини илтимос қилибди.

— Биз синглимизни тополмай жуда қийналдик. Уч кун бурун маҳалламиздаги бир аёл Сурайёни кўрганини айтиб келди. Шундан кейин излаб йўлга тушдик. Кеча ва бугун иккимиз ҳам ишдан қолдик. Оллоҳ насиб этса сизлар боринглар, бизлар келайлик. Синглимизнинг ҳаётини кўриб кўнглимиз тўлди. Янгасининг бир оз нодонлигидан хафа бўлиб, бизга ҳам айтмай кетиб қолганди. Майли ўтган ишга ўкинмайлик, борди-келди қилайлик. Биттагина синглимиз. Соғиниб, тополмай йигит бошимиз билан иккаламиз ҳам жуда қийналдик. Бағримизда эрқаланиб ўсганди. Яратганга шукр, бағримиз тўлди, — дейишди акалари.

Улар қудаларини уйларига меҳмонга таклиф қилиб, жўнаб кетишибди.

* * *

Ғўзаларни чеканка қилишаётган вақтда кечаси Ҳайитбой қандайдир ён дафтарчани очиб қаради:

— Сурайё, эртага Орифнинг туғилган куни экан. Бир бориб келмаймизми, — деб қолди. Сурайё унга жавобан қалласини ликиллашиб қўя қолди.

Шундан кейин у бир нимани эслагандай:

— Сурайё, илгари ҳам шу мавзуда гаплашганмиз. Энди бир қарорга келгандирсан. Ахир ўқишингни сўнгги йили қолганку. Увол бўлмасин шунча йил меҳнат қилиб ўқигансан. Ўқишингни давом эттириб диплом олсанг, бир куни керак бўлиб қолар.

— Йўқ, чин кўнгилдан айтаяпман. Ўқимайман. Кўплар аёл кишининг бахтини маълумотда, амалда деб билишади. Мен учун оила муқаддас. Сиздек ўктам умр йўлдошим, кучоғимда ўғлим, диёнатли қайнонам бор. Рўзгорим тинч, ҳурматим жойида. Яна нима керак. Қўйинг, бу ҳақида бошқа гаплашмайлик, — деди Сурайё кўзлари жикка ёшга тўлганди.

— Майлику-я, кейинчалик бир вақт келиб мени ўқитмагансизлар демасанг бўлди, — деди унинг кўзларига қараб.

— Йўқ, йиғлаганимга этибор берманг. Онам ёдимга тушди, — деди кўзларини артиб.

— Бўлмаса эрталаб тайёрланиб тургин, даладан бир-ров хабар олиб тезда қайтаман. Орифларникига бориб келамиз.

Сурайё оқкўнгил, ажойиб бу икки ёшни унингсиз ҳам кўргиси келиб юрганди. У дарров ухлай олмади. Бир йил аввал ҳам бориб келишган. Улар ҳам бир-икки келиб кетишган. У Орифларнинг уйига биринчи боришини эс-лади. Уларнинг қандай оила қуришганини Ҳайитбой га-пириб берганди.

Ориф ўрта мактабни тугатиб, Самарқанддаги бухгал-терлар тайёрлаш билим юртига ўқишга киради. У Ойлар-бибининг она авлодидан. Шунинг учун Ҳайитбой Ориф-ни тоға деб атарди. Улар талабалик йиллари ҳам бир неча марта учрашиб, бирга ўтиришган. Ориф ўзи билан бир бўлимда ўқиётган Шоҳиста исмли қизни ёқтириб қолади. Қиз ҳам йигитга кўнгил қўяди. Шоҳиста Жиззақ вилояти-даги туманлардан бирида яшайди.

Улар ўзаро келишиб, аҳди-паймон қилишади. Лекин қизнинг аммаси бешикдалигидаёқ бошига рўмол ташлаб:

— Бу қиз энди бизники бўлди, — деган эди.

Шу сабабли гоҳ-гоҳ уйларида аммаси ва ўғли ҳақида гап сўз бўлиб турар, Шоҳистани уларнинг келини бўли-шини эслатиб қўйишарди. Аммаси Бодом хола бошқа қиш-лоқда турса ҳам қиз тўққизинчи синфда ўқиётган пай-тидан серқатнов бўлиб қолганди. Шоҳиста аммасининг ўғли

Парфини тўй-марака баҳона бир неча марта кўрган. Лекин негадир ёқтирмаганди.

Шу сабабли у онасига бир неча бор-бекор унаштир-гансизлар барибир унга тегмайман, — деб айтганди.

— Ҳай-ҳай қизим, нима деяпсан. Амманг бўлади-я. Қариндошларни айириб, юзига оёқ қўймоқчимисан. Пар-фини бошқалардан қаери кам. Қурилиш техникумида ўқияпти. Кеча кўзим тушиб эди, бир келишган йигит бўлибди, — деганди.

Ўнинчи синфни битираётганида тўй қиламиз, деб қолишганди.

— Йўқ, мен болалигимдан ҳисобчи бўламан, деб ҳавас қилганман. Нима бўлибди, бир ярим йилда ўқиб келаман, — деб туриб олибди.

Қизининг райидан ўтолмаган отаси Санақул синглис-ни олдига бориб:

— Бодомгул синглим, қизим бухгалтер бўламан, ўқий-ман деб тиқилинч қилаяпти. Бор-йўғи бир ярим йил экан. Ўқиса ўқий қолсин, — дебди яхши гапириб. Буни эшит-ган сингlisi пов этиб ёниб кетибди.

— Нима дедингиз, ўқишга, ўқимайди. Барибир эртага болалик бўлса ҳаммаси қолиб кетади. Ана қизим, беш йилликни битириб келин бўлиб атиги беш ойгина ишла-ди. Учта болали бўлиб энди ошган хамирдек бўлиб ўти-рибди. Парфининг ўқигани етар. Битта ўғлим, битта кели-ним. Менинг бошқа фарзандим йўқку, бунисини ишла-тиб, иккинчисини хизматимда олиб қолсам, — деб бо-биллабди.

— Парфини ўқишини тугашига қанча қолди? — деди Санақул.

— Бир йилга яқин, — чимирилди аёл.

— Ўғлинг ўқишни тугатмаган бўлса нега тўй қиламиз дейсан? — жаҳл қилди.

— Нима бўлибди, ҳа демай бир ярим ойга таътилга чиқишади. Шу орада тўй қиламиз. Тўйдан кейин ўғлим қолган ўқишини ўқийверади.

— Йўқ, тўхта. Қизишма, ундай бўлса эпит, Парфи бир йил ўқиса Шоҳиста ҳам бир йил ўқисин. Қизим қол-ган олти ойини жуда бўлмаса сиртқиға ўтказди.

— Э, унақа қисқа ўқишнинг сиртқиси бўлмас экан, қизим айтганди.

— Ҳа, олти ой дегани бир гап бўлар. Қизимга айтаман. Шу ўқишнинг бир йиллиги ҳам бор экан. Ўқишини тугатиб келса менга фойдаси йўқ. Бойбичча қайнона бўлиб, ўғлингни ва келинингни шилиб топганини мазза қилиб еб ўтирасан, — гапни хазилга олди Санакул.

Хуллас анча ғиди-бидидан сўнг Бодомгул рози бўлмасликка чора тополмади. Шундан кейин Шоҳиста Самарқандга ўқишга кетди. Ўқишлари биттунча ҳам қиз бир неча марта:

Мени тинч қўйинглар, аввал ҳам айтганман: барибир Парфига тегмайман, — деб огоҳлантирганди. Аммо унинг сўзларини қиз боланинг шунчаки инжиқлиги деб тушунишди.

Ўқиши тугашига оз қолганда Шоҳиста янгасига кўнглини ёрди.

— Янгажон, сиз буларга мен йўғимда тушунтиринг, барибир унга тегмайман. Менинг яхши кўрганим бор, — деди дангал.

— Вой мен ўлайда қолай. Ҳой қиз, нима деяпсиз. Сиз унаштирилгансизку. Бу фикрингизга на акангиз, на бошқалар қўшилади. Қолаверса, Қашқаларёдай узоқ жойга ҳеч қачон қиз беришмайди, — деди хавфсираб.

— Беришмаса ўзларидан кўрсин, қочиб кетаман, — деди кўнглидагини очиқ айтиб.

— Вой шўрим, тавба денг-а. Авлодингизда қочиб кетган қиз йўғ-а. Отангизни, акангизни юзини ерга қаратманг. Ўйлаб иш қилинг.

— Ўйладим. Ўзим билан ўқиётган йигитни яхши кўраман. Мен кетганимдан кейин ётиғи билан айтинг, — илтижоли боқди Шоҳиста. — Хўп қиз бола, хўп. Яна ҳам ўйлаб кўринг, — деб қолди.

Бу пайтда ўқишининг тугашига икки ойлар қолди.

Шоҳиста жўнаб кетгач, уйларида катта жанжал бўлди. Санакул аёлига:

— Сен ўстирган, сен таълим берган қиз, — деб қийновга олди.

— Мен унга бошқани яхши кўр деб ўргатмаганманку, — деб ўзини оқламоқчи бўлганида Санакул:

— Мен аввал бошдан қарши эдим. Лекин сен товук мияни сўзига кириб юргандим. Ана оқибати, қочиб кетса нима бўлади. Ҳам синглимдан айриламан, ҳам халқ ичида

бош кўтаролмайман, — деб аёлини урмоқчи бўлиб қўл кўтарганда ўғиллари ўртага тушиб ажратиб олишди.

У ёқда Орифларнинг уйида ҳам озми-кўпми кўнгли хираликлари авж ола бошлаган эди. Орифнинг отаси бир неча йил илгари етти болани аёлига қолдириб вафот этганди. Мушфиқ аёл ёлғиз ҳолда етти болани оқ ювиб, оқ тараб ўстирди. Уч қизини қутлуг жойига кўндирди. Ўғилларининг каттаси бўлган Орифни ўқишга не қийинчилик билан юборган эди. Отаси ўлганда бир сигири қолганди. Шунинг боқиб кўпайтириб, тўй-маракаларга ишлатиб туришарди.

— Жон болам, узоқ юртдан келин олишга чамам йўқ. Бу осон эмас, — деб оёқ тираб туриб олди. Чорасиз қолган Ориф яқин қариндошлари билан маслаҳатлашди. Уларнинг айримлари:

— Ҳеч парво қилма. Қараб турмаймиз, — дейишди. Айниқса, катта опаси сахийлик қилиб:

— Битта новвос қўшганим бўлсин. Йигит моли ер остида эрта бир кун ишлаб қайтариб берарсан, — деб қолди.

Шоҳистани берган манзили бўйича Орифнинг тоғаси ва амакиси совчи бўлиб боришди. Санакул икки ўт орасида қолди. Совчиларни қайтариб юборса қизи қочиб кетаман, деганди. Улар ҳам ўзаро келишиб, кейинги келишидан фотиҳа беришдан бошқа илож қилишолмади. Ўзига буни ҳақорат билган Парфи ўртоқлари ва яқинлари билан маслаҳатлашди. Охири:

— Нима бўлса бўлди, олиб қочаман. Дўстим айтганидек аммамнинг бузоғи бўлиб қолмайман. Агар бўйсунмаса кейинчалик жавобини бериб юбораман, — деган қарорга келди. Парфи бир мунча тўкис оилада ўсганди. У Шоҳистани олиб қочиш учун анча ҳаракат қилди. Лекин ёлғиз учратишни ҳеч иложи бўлмади.

Охири Шоҳистанинг дугонаси Саодатни қўлга олди. Унга унча мунча совға-саломлар бериб, айтганларига кўндирди. Қиздан Шоҳистани тўй либоси харид қилиш учун туман марказига келишини билиб олган Парфи ўртоғининг машинасида кузатиб туришди. Ўзига ёққан қўйлакни олган Шоҳиста ҳеч нарсадан хабарсиз йўловчи машинага қўл кўтарди. Парфи машинанинг орқа ўриндиғига ёнбошлаб олганди. Тезликни пасайтириб келаётганларга

худди шу керак эди. Қиз орқа эшикни очиб ўриндиққа ўтирмоқчи бўлди. Шоҳиста ўзини ўнглаб улгурмай Парфи уни кучоғига олди. Дод солишга уринган қизнинг оғзини ёпганича қаёққадир олиб кетишди. Бирор соатлардан кейин кўм-кўк дарахтзорда машинани тўхтатишди. Шоҳиста кўрқувдан дағ-дағ титраб, қаршилиқ қилавериб бир соат ичида холдан тойган эди.

У атрофга термулди. Унча баланд бўлмаган тоғлик жой эканлигини сизди. Бу яқин атрофда на уй, на одам кўринарди.

— Норжигит дўстим, эртага эрталаб келавер. Фақат қўнғироқ қилиб огоҳлантиришни унутма, — деди. Унинг юзида на хурсандчилик ва на кўрқув ҳолати кўринмасди. Норжигит юкхонадан икки тугунда алланарсаларни қўйдида жўнаб кетди. Машинага осилган Шоҳистани биллагидан қаттиқ қисиб олиб қолди. Машина жўнаб кетгач, Шоҳиста уввос тортиб йиғлаб юборди.

Уларнинг ҳовлисида тумонат одам, тўй авжида. Лекин Шоҳистани дарров келаман деб кетганича кеч бўлаётган бўлсада келмаётганидан уйидагилари хавотирда эди.

Норжигит тўйхонага қўнғироқ қилди. Негадир ҳеч ким гўшакни кўтармади. Демак, телефон ишламаяпти, нима қилиш керак, боши қотди. Шундан кейин бир варақ қоғозга “Отажон хавотирланманг, мен Парфи билан кетдим”, деб ёзиб, тўй бўлаётган кўчадан берида тўхтадида, ўн-ўн икки ёшли бир болани тўхтатиб:

— Буёққа келгин-а укажон, — деди. Бола ҳайрон бўлиб яқинлашди.

— Ким тўй қилаяпти, биласанми? — деди.

— Санакул бобоникидаги тўйни айтаяпсизми, — деди бола елкасини қисиб.

— Ҳа, ҳа шуни айтаяпман. Мана бу хатни бир одам мендан Санакул акага беринг, деб юборганди. Мен у кишини танимайман. Шунинг учун шу хатни ҳеч кимга кўрсатмай ўзига бергин, — деб қоғоз билан бирга пул ҳам узатди. Ундан хурсанд бўлган бола:

— Ҳозир етказаман, — деганича югуриб кетди.

Норжигит болани тўйхонага кириб кетганини кўргач, дарҳол бу ердан жўнаб кетди.

Хатни олган Санакул телба бўлаёзди. Хотинини, ўглини чақириб воқеани айтди. Улар довдираб қолишди.

— Энди нима қиламиз, вой шўрим, — деб йиғлаётган аёлига хўмрайиб қарадида, жонингдан умидинг бўлса овозингни ўчир. Ёриб ташлайман, — деди титраб.

— Амманг тўйга келгани йўқ. Сен тез хабар олчи, Шоҳистани уйига олиб бордимикан, — деди ўглига. Ярим соатдан кейин қайтиб келган ўглининг ранги бўздай оқарганди. У қалтираб титрарди. У отасига калласини сараксарақ қилди. Бу орада куёв келди, куёв келди, деган шодон қийқириқлар эшитилди. Улар бу сўзларни эшитиб бир қалқиб тушишди.

Санакул хаёлига келган фикрдан қувват олиб қудалар келган томонга юрди. Тўйхонадагилар уларни махсус уйга олиб киришди. Санакул улар билан кўришгач, ўглини чақириб бир нима деди. У хўп деганича дарров бурилиб кетди. Йигирма дақиқалардан кейин чоғроққина уйда Ориф куёв билан Санакул юзма-юз суҳбатлашарди.

— Шундай ўғлим, ҳали бу хабарни ҳеч ким билмайди. Бўлар иш бўлди. Уни зўрлаб олиб қочишган. Энди оҳ-воҳдан фойда йўқ сени бир маслаҳатга чақирдим, — деди ўзини босиб.

Орифнинг кулоғи шангиллар, унинг қандай маслаҳат беришини қизиги йўқ эди. Унинг бу ҳолатини тушунган Санакул:

— Ўғлим, хаёлингни бир жойга йиггин. Бир фикр бор, сен шунга нима дейсан, — деди. Орифнинг кулоқ солишдан ўзга иложи қолмади. Бу гапдан ҳали ҳеч ким хабарсиз. Шоҳистадан бир ёш кичик Шоҳида деган қизим бор. Истасанг кўришинг мумкин. Ҳеч ким сезмасин, ёпиғлиқ қозон ёпиғлигича қолсин. Шу қизимни олиб кет. Кейин бошқалар билса ҳам майли. Лекин ҳозир шарманда бўлмайлик, — деди илтижоли боқиб. Йигит ўзини кўлга олди. Энди гиди-бидидан фойда йўқ, фақат кулгига қолади.

— Ҳа, кўрсатинг, — амирона сўзлади йигит.

— Ҳозир ярим соатда олиб келаман, — деганича чиқиб кетди. Тўй эски русумда бўлаётганди. Чунки ён қўшиникида яқинда таъзия бўлиб, шу сабабли карнай-сурнай, санъаткорларсиз ўткизишаётган эди. Санакул ўзини тутиб ташқарига чиқди. Келиб-кешиб турганлар билан у бунга гаплашган бўлиб хотинини ички хонага чақирди.

— Тезда Шаҳодатни чақириб кел, — деди. Ҳеч нарсига

тушунмаган хавотирда турган онаизор кичик қизини аста чақириб келди.

— Ота, опам қасққа кетган кўринмаяпти? — деди ҳеч нарсадан хабарсиз қиз.

— Қизим шарманда бўлди. Опанг Парфи билан қочиб кетибди. Овозингни чиқарма. Энди бор умидим сендан. Сен ҳам сўзимни қайтарсанг менинг ўлганим, — Санакулнинг кўзидан дув ёш оқди.

Эркак киши ҳеч қачон йиғламаса керак деб ўйлаган қизи шошиб қолди.

— Отажон, мендан нима истайсиз, — деди мўлтираб.

— Агарда рози бўлсанг сени опангнинг ўрнига узатиб юборамиз. Ҳозирча ҳеч кимга билдирмаймиз. Майли бошқа кун билишса ҳам бир гап бўлар, — деди умидвор боқиб.

— Отангни тириклайин гўрга тикмайлик. Биласанку қон босимининг юқорилигини. Бир нарса бўлса, шўримиз қурийди, — гапга қўшилди онаси. Қиз нима дейишини билмай жавдираб бир отасига, бир онасига қараб турарди. Кутилмаган хабардан юраги гурсиллаб урарди.

— Индамаяптику отаси, рози бўлгани шу-да, — деди кўрқа писа онаси.

Санакул ўрнидан туриб қизининг пешанасидан ўпиб:

— Она қизим, у дунё, бу дунё сендан розиман. Тупроқ олсанг олтин бўлсин. Илоҳим пешонанг ой бахтли бўлсин, — дедида аёлига пичирлаб ниманидир айтди.

— Ҳа, келинни хабари бор, хўп айтганингиздай бўлади, — деди шошиб.

Бир оздан кейин оқ рўмол ёпинган, сочлари узун қизни Орифнинг олдида олиб киришди. Қизнинг сочлари ўтирганда кўрпача устида тахланиб турарди. Унинг юзи рўмол тагидан деярли кўринмасди. Ориф учун ҳозир бари бир эди. Нима бўлса ҳам шу ердан қизни олиб кетса бўлди.

Ёқмаса кейинроқ ҳайдаб юбораверадди. Лекин ҳозир сир очилса унга бардош беролмаслигини, аччиқ устида бирор қор-қол юз бериб қўйишини ўйлаб:

— Бўлди, тез тайёргарликни кўриб, бизни жўнатиңлар. Бу ердан тезроқ кетайлик, — дедида чиқиб кетди.

Шундан кейин келган машиналар тайёрланиб, келинини олиб йўлга тушишди. Тўй эгаларининг совуққон-

лиги ва эрта азонлаб йўлга чиқиши керак бўлгани ҳолда тез кетишганига ҳайрон бўлишганда Ориф астагина:

— Бир кекса момолари оғирлашиб қолибди, шунга тезда жўнаб кетишга тўғри келиб қолди, — деб баҳона қилди бирга келганларга.

Келинни олиб кетишгач, тўйхонада шивир-шивир бошланганди.

Икки кун ўтиб, бу сир ҳаммага ошқора бўлди. Лекин Норжигитдан янгиликни эшитган синглиси:

— Акажон, худо шоҳид, олиб қочмоқчи бўлганлигини сезган бўлсам. Ҳарқалай йигит киши ҳамиятига теккан бўлса керак, шу ишни қилибди. Нима бўлганда ҳам ўз жигарингиз. Қолаверса, унаштирилган. Ўзининг жуфти ҳалоли. Катта тўй қиламиз. Обруйингизни оширсак оширамизу тушурмаймиз, — деб кўнглини кўтарди.

Бодомгулнинг эри ўғлининг ишидан бир оз хабари бор эди.

— Иложини топсам олиб қочаман, — деб айтиб қўйган ҳам эди. Ўғлини фикридан қайтаролмагач:

— Ўзинг биласан, — деб қўйганди. Норжигитдан янгиликни эшитгач, Бодомгул акасиникига, Шодмон эса тўй ҳаракатига тушиб кетишди.

Эрталаб Парфиларни олиб кетгани келган Норжигит ҳамма гапни айтиб берди. Қовоғлари йиғидан шишиб кетган Шоҳиста кўрпача устида ерга қараганича ўтирар, Ориф унга нималарнидир уқтирарди. Аммаси ҳамма ишни рисоладагидек ўтказди.

Бир кунгина Норжигитни уйида турган Шоҳистани эртаси кунни ота уйига олиб келишди. Янгаси уни ўзининг уйига олиб кирди. Онаизор титраб-қақшаб ўзини қизига отди. Она-бола йиғлашиб олишди. Шу пайт карнай-сурнай, қарс-бадабанг овозлар эшитилди. Қизни куёв-жўралар қуршовида келган Парфи безатилган машинада уйларига олиб кетди...

Бир ота-онанинг фарзанди бўлиб, бир оилада тарбия топиб ўсишган бўлса ҳам, феъл-атворда ҳам бошқа-бошқа қизлар эди. Шоҳиста калта сочли сарв қоматли бўлса, Шоҳида тўлароқ, узун сочли эди. Шоҳиста анча зийрак бўлгани ҳолда, Шоҳида жуда содда, ҳўкиз туғибди, деса ишонадиган, оққўнғил қиз эди.

Тўйдан кейин ёқмаса жўнатиб юбораман, деган ўйда

бўлган Орифга қизнинг соддалиги, меҳнаткашлиги ёқиб қолди. Айниқса, ҳеч нарсадан хабарсиз қайнона келинининг меҳнатида кўнгли тўлиб, ҳар куни дастурхон устида дуо қиларди. Кейинчалик опасининг ўрнига синглиси келин бўлиб келганини эшитиб ажабланишди, кулишиб олишди. Секин-аста ҳамма нарса ўз жойига тушиб кетди. Тўй-маракаларга Шоҳидани отасиникига фақат қайнонаси олиб келарди.

— Нега куёв келмади? — деган сўз ҳеч кимдан чиқмасди.

Қандай бўларкан деган хавотирда юрган Санакул қизининг очилиб-сочилиб қайнона билан келгани учун Яратганга шукроналар айтарди.

— Қўлимга тулса ўлдираман, — деб тўй куни аччиқланган, кейинчалик «юзинг курсин» деб тескари қараган Санакул секин аста кўникди. Парфи билан қизини оёйишта ҳаётини кўриб, ғаразғўйлик кўтарилиб борди.

Бора-бора тоға-жиан, қайнона-куёв топишиб, бордикелди қила бошлади.

— Оғзимдаги ошимни нега бировга олдирад эканман. Олиб қочсам ўзимга тегишли қизни олиб қочганман, — деб ҳазиллашиб кўярди.

Шоҳиста ҳам тақдирга тан бериб қолганди. Ўшанда машинасида олиб кетгани келган Ҳайитбой кейинчалик бўлиб ўтган воқеани эшитиб мириқиб кулганди.

Оилага иккинчи келин келиши муносабати билан Орифлар алоҳида уй олиб чиқишига тўғри келди. Қишлоқдан бир километр узоқликдаги янги ердан одамларга уй қуришга ер беришини эшитиб, Ориф биринчи бўлиб ўша жойдан ер олди. Ҳашар қилиб, икки хонали уй қуриб, кўчиб кетди. Уйнинг деворлари сувоғдан чиққан, ҳали оқланмаган эди. Шифтларида ёғоч устидан босилган шохшаббалар орасидан қотиб қолган лойлар кўриниб турарди.

Ориф билан Шаҳодат икки ёшли қизи билан шундай уйга кўчиб келишганди.

Атроф бийдай дала. Шундай кунларни бирида Ҳайитбой билан Сурайё янги уйга чиқиши ва туғилган кунини эслашиб келиб қолишди.

Ҳайитбойларни кириб келаётганини кўрган аёл севиhib кетди. Хамирли қўл билан қандай кўришишни билмай тўхтаб қолди.

Сурайё уни кучоқлаб юзидан ўпди. Ҳайитбой эса билагидан ушлаб кўришди. У хамирни ўраб, кўлини ювгани ташқарига чиқди.

Уйнинг поли қилинмаган. Токчада коса, пиёлалар тегиб қўйилганди.

Тахмонда озгина кўрпа-тўшак йиғилганди. Уйлари қуёшга тескари бўлгани учунми ташқарида иссиқ олов бўлиб қуйдираяпти. Уй ичи эса бир мунча салқин.

Бир оздан кейин аёл кўлида дастурхон билан кириб келди. У энгашиб дастурхон ёзаётганида устидан гуп этиб тутун иси келди. Сурайё аёлни кузатар экан, унинг болаларча соддалиги, хурсандчилиги сезилиб турарди.

— Мана ўзимиз алоҳида уй қуриб чиқдик. Яқинда чироқ олиб келамиз, шу ердан бошқаларга ҳам уй қуришга ер берамиз, дебди. Яқинда дадамиз, «у эрини дадамиз дерди», батареяли радио олиб келди. Куну тун янгиликлар, концерт эшитиб зерикмайман. Радиони кулогини бураб баланд қиламанда, ишларимни қилавераман. Ҳозир қизим ухлаб ётгани учун ўчириб қўйгандим, — деди тез-тез гапириб.

— Ориф қачон келади? — деди Ҳайитбой.

— Дадамиз ҳар куни тушликка етиб келади. Шу денг айтиш эсимдан чиқибди. У киши ўзининг ишини қўйиб бригадир бўлиб олдилар. Бир ой бўлди. Велосипед сотиб олдилар. Энди қийналмасдан ишга бориб келаяптилар, — аёлнинг кўзлари шодликдан чақнади.

У суви қочган нон билан парварда келтириб қўйди.

— Бир пастда хамирим тайёр бўлади. Иссиқ нон ёпанман, — деди хижолат бўлиб.

Чой ичилгач, аёл хамирини ясашга чиқиб кетди. Унга гача бозордан коса, товоқ олишганини ҳам айтиб ўтди.

Мен ташқарига чиқдим. Уйдан олтмиш-етмиш метрлар чамаси нарида зовур бўлиб қамишлар ўсиб ётарди. Уй атрофида бирорта дарахт, ёки соя жой йўқ эди. Атроф зерикарли сукунат.

— Айтмоқчи, ўнта жўжа сотиб олдик, — аёлнинг овози эшитилди.

Сурайё сал нарида ёйилиб юрган жўжаларни кўрди. Иссиқ эрталабдан ўз ҳукмини ўтказган. Юзингизга гуп этиб иссиқ урилади. Шаҳодат чирсилатиб тандирга ўт ёқар, ёнидаги ўчоқ устида қозон биқирлаб қайнаб турарди.

— Келганимиздан аввал дадаси ҳовлимизга ва томорқамизга роса кўчат экувдилар. Билмадик, ери шўрлик қилдими, қуриб қолди. Лекин агроном ўртоғи ярим метр ернинг бетини олиб ташлаб гўнг солиб эксанг тутиб кетади, деб айтувдилар. Насиб бўлса баҳорда ҳамма жойга кўчат экмोकчимиз.

— Кечаси чивин чиқмайдими ёки камми? — сўзга аралашди Сурайё.

— Зовур яқинлигиданми билмадим жуда чивин кўп. Кеч бўлди дегунча гужгон ўйнайди. Қоронғи тушмай ҳовлига пашшахона тутиб оламиз. Кечки овқатни ҳам шунинг ичида еймиз.

Сурайё ўйланиб қолди.

— Бу қандай аёл ўзи, Орифнинг пешанаси беш қарич экан. Агар бу ерларга шаҳардан бирорта аёлни олиб келиб қўйса борми, ўзини энг бахтсиз ҳисоблаб нолишни бошларди. Шаҳодатчи, буларнинг ҳаммасини бахт деб ҳисоблайди. Тўғри унинг фикрича эри, боласи бор. Соғлиғи яхши. Қозони қайнаб турибди. Келажакда ундай қиламиз, бундай қиламиз, деб оғзидан бол томади-я барака топкурнинг.

Жизиллаб турган иссиқда дам қозонга олов ёқар, дам тандирдаги ёпилган нонларни узиб оларди. Иссиқ нон ёпилиб, овқат тайёр бўлганда Ориф велосипедига икки сумкани ортиб келиб қолди.

Ҳайитбойлар ош-сувдан кейин қайтмоқчи бўлишди. Ориф:

— Кечки салқинда бир мазза қилиб, мириқиб ўтирамиз. Эрта тонгда кетасизлар, — деб туриб олди.

— Сиз менга ҳам тоға, ҳам яхши дўстимсиз. Мана сизни кўргимиз келиб кўрдик. Бир оз ишимиз бор эди. Бошқа бир кун келармиз. Ўзларингиз борингизлар, — деб хайрлашиб жўнаб кетишган эди. Бир йил ўтиб, уларнинг ўзлари келиб кетишди. Мана яна бир йил ўтиб энди боришяпти. Ориф ёз чилласида туғилган. Бу вақтда иссиқ забтига олган бўлади.

Улар уйлари битказиб олишибди. Бу сафар ҳам Шаҳодатнинг ўзи кутиб олди. Кўришиб сўрашгач:

— Опажон, ўғилли бўлди, — деди шоша-пиша бешикнинг бош томонини очиб, ухлаб ётган болани кўрсатди. Қайнонам меҳмон бўлиб келгандилар, — Қизим у

кишига эргашиб йиғлаган эди, олиб кетдилар. Мана кўриб турибсизлар, чироқ ҳам етиб келди. Уйимизни ҳам тўғрилаб олди, — аёл тез-тез гапириб, шодлигини биз билан баҳам кўрарди. Энди телевизор олмоқчимиз. Илгарироқ олардик. Қайнонам бетоб бўлиб қолдилар, у кишини даволатдик. Кенжа қайнимни уйланишига ёрдам қилдик. Тўй ўтиб олса, насиб қилса кейин топганимизни уйимизга қиламиз, — Шаҳодат гап орасида дастурхонни тузаб ташлади.

— Дадамиз сизларни келади, деб кеча бозорга боргандилар, — деди.

Шу пайт терлаб, кўйлаги сув бўлиб кетган Ориф кириб келиб қолди. Бир пиёла чой ичсангиз ҳам шунақа одамлар билан ичсангиз қўй гўштини егандан аёло бўларкан. Эр-хотиннинг бир-бирига мос тушгани ҳам яхши эди. Бир оздан кейин ташқарига чиқиб атрофга разм солдим. Сал нарида икки-уч кишига уй қуриш учун жой ажратилгани қум-тош ва гиштлар уюмидан сезилиб турарди. Ҳайитбойнинг кўрсатмасига, агроном ўртоғининг ўргатишига асосан экилган кўчатлардан йигирма чоғли нимжонгина бўлсада кўкариб турарди.

— Олтмишга яқин турли кўчатлар эккандик. Шукр, йигирматчаси тутиб кетди. Бошқа ерлар унақа эмас. Фақат шу жойларда шўр бор экан. Насиб бўлса келаси йили кўчатларимиз ҳосилга кириб соясида ўтира бошлаймиз. Ҳар йили экаверсак атрофимиз боғ-чорвоқ бўлиб кетади. Қўшнilarимиз уйлари битириб кўчиб келишса яна ҳам зерикмасдик. Эсингиздами ўнта жўжамиз бор эди. Ана кўриб турибсиз, ҳозир элликдан ортиқ товуғим бор.

Ҳалиям бунданда кўпаярди. Қайнонамга уч-тўрт кунда етказиб турамиз.

Шаҳодат лаганга сузилган қовурдоқни кўтарганича Сурайё билан ичкарига кирди. Аввалги келганларида Шаҳодатнинг қулоғида қизил кўзли сирғаси бор эди. Ҳозир эса у кўринмасди.

— Сирғангиз қани, нега тақмаяпсиз? — сўради Сурайё.

Уни ўрнига Ориф жавоб берди.

— Овсинининг қулоғига тақиб қўйди, бойбичча, — деди бир оз норози оҳангда.

— Кўяверинг, сирға овқат эмаску, биз ейишимиз ке-

рак десак. Унинг қулоғида турди нима менинг қулоғимда турди нима, — у гап орасида бизга юзланди, — ўйлаб кўринг. Яқинда овсинимни туғилган кунига бордим денг, аммаси боқиб узатган экан. Кўнгли ярим аёл. Ҳарқалай мени ота-онам бор. Қарасам кўзида филт-филт ёш. Кўнглим бузилиб кетди. Шартта қулоғимдан олиб, унга тақиб қўйдим. Унинг хурсандчилигини кўрсангиз эди. Ўзим тақ-қандай бўлдим. Яқинда ўғлимни кўргани келувди, қулоғида бирам ярашиб турибдики. Кўриб севиниб кетдим.

Сурайё у аёлга қараб ўйланиб қолди.

Аёл офтобда қорайган бўлса ҳам тетик ва соғлом эди. У нолишни ношукурчиликни билмасди. У келажақда яна ҳам яхшироқ яшаймиз деб интилар, орзу қиларди. Айтадиларку интилганга толе ёр деб. Улар ҳаётларидан мамнун, бахтиёр эдилар.

* * *

Сурайё иккинчи ҳомиласини анча оғир кўтарди. Бош қоронгиси ҳам қийин ўтди. Ҳайитбой аёлининг кўнглига қараб нимага кўнгли кетса ўшани олиб келишга ҳаракат қиларди. Ой кун яқинлашганда қайнонаси келиб қолди. Шундан Сурайё туғруқхонага тушиб, то чилласи чиқ-қунча парвона бўлди. Улар қизларига Маъмура деб исм қўйишди.

— Қизим, янги бўшанган аёл ўзини яхши тарбия қилиши керак, — деб бир ойгача ҳеч нарсага қўл урдирмади. Онасидек меҳр кўрсатди. — Қизим, ҳали чилланг чиқаверсин, иш дегани олдинда. Ҳозирча сабр қил, — деди. Сурайё бу меҳрибонликдан мамнун бўлиб, қайнонасини қучиб олди.

* * *

Сурайё чиқиб кетганидан кейин Моҳинабону тўй тараддудига тушиб кетди.

У Сурайё яшаган уйни исириглаб чиқди. Ўзининг таъбири билан айтганда мирқуруқ қудасию, келинидан ажралиб, кирови келининг ярашиқлик, бойваччалардан бўлса деб қилган орзусига етишадиганидан ўзида йўқ шод эди.

— Шу денг, ҳовлисида фаввора, уйларининг жиҳозини гапирмаса ҳам бўлади. Қуда бўлмиш казо-казолардан экан. Аёл қудамнинг қўлларию, бўйнида олтинни қўяве-

ринг, олмослар тақиб олган. Уйларига қадам боссам ерга тўшалган гиламнинг пати шундай момикки, юрсангиз пар тўшакни босгандай бўласиз, — деб қўшни хотинларга мақтанди.

— Қудангиз қаерда ишлар экан? — савол бериб гапидан тўхтатди бошқа аёл.

— Вилоятда матлубот жамиятининг раиси, — у ҳар сўзига урғу бериб гапирарди. — Дарвозасини кўриб ҳайратда қолдим. Қайсидир музейми, ёдгорликмией, хуллас жуда буюк жойларга ишлатилган ўймакорлик билан тайёрланган экан. Тағимизга солган кўрпачалари асл духобадан. Ялтиллаб турибди. Дастурхонлариям крахмалланган. Бирорта простой идиш кўрмадим. ҳаммаси хрусталний.... Шу пайт бир неча аёл кириб келди-ю, сўзлари бўлиниб, тўхтаб қолди. Бўлмаса қудасини соатлаб мақтаб адо қила олмасди.

Уй кўришга борган аёллар ҳам Гулчиройнинг ҳовли-сидан, қудаларидан кўнгли тўлиб қайтди.

Дугоналарига қудасининг мол дунёсини, уй-жойини, уларнинг сахийлигини мақтаб чарчамасди. Аёллар эса Моҳинабонунинг гийбатини қилишарди.

— Сахий, дейди. Жуда зўр одамлар экан, дейди. Бир марта меҳмон бўлиб уларнинг қандайлигини дарров била қолибдида. Барибир Сурайё келини яхши эди. Эндиги бойвучча келини сенга нима ҳунар кўрсатади ҳали, — деб орқасидан тош отишарди.

Тўй кун келиннинг икки машинада келган сепини кўриб:

— Мана, кирови келининг, қуданг шундай бўлса, — деб мағрурланди.

— Айниқса, тўйдан кейинги кунлар кўлию бўйни, бармоқлари қўша-қўша кўз қамаштирувчи олтин тақинчоқларга тўла, қимматбаҳо кийимлар кийиб эгилиб салом берган келинига қараб:

— Тенгларимнинг ичида яна ҳам ўзиб кетдим. Уйларимиз тугул мансабимиз ҳам тўғри келаркан, — деб кибрланди. Чалларга борганда қудаси қизи билан бир қаторда Моҳинабонуга ҳам бир жуфт тилла билакузук совға қилди. Катта меҳмонхонада йигирмадан ортиқ аёллар ичида билакузукни қўлига қўша қилиб тақар экан, атрофида ўтирганларга гердаийб қўйди.

— Мана, буни куда, мана буни келин десангиз бўлади. Энди келинга ёлчийдиган бўлдики. Улар вақти келиб ўғлингизга ҳам ёрдами тегади, — деди эрига хурсанд бўлиб.

— Охиринг бахайр бўлсин. Бунча суюнма, уларнинг олдинги икки қизлари бир-икки йил деганда ажралиб келиб, биттадан бола билан алоҳида уй олдириб яшаётган экан, — деди Орзубек.

— Ҳа, нима бўлибди. Кўчада қолгани йўқ-ку. Анаву мирқурукларга ўхшаганлар билан яшагандан кўра ёлғиз ўтгани яхши эмасми, — деди кулиб турса ҳам ичидан зил кетиб.

— Ўзинг биласан. Менга барибир, кимнинг қизи бўлса ҳам ўғлим билан тинч яшаса бўлди-да, — деди бепарво оҳангда Орзубек.

— Нега барибир бўлар экан. Бунақа мебелларни ҳеч кимнинг уйида кўрмаганман. Асл четнинг моллари. Битта ўзингизга неча қават сарпо қилганини кўрдингиз-ку. Ўғлингизни-ку қўяверинг, бир неча йилга етадиган кийим-бош қилишган.

— О-ла, бунча ҳовлиқмасанг. Ахир сенинг ўзинг ҳам қудаларинга бир неча қаватдан сарпо, қанчадан-қанча тилла тақинчоқлар олган эдинг-ку. Мақтаганингда сал тушиброқ гапир. Мол-дунё бу омонат. Улар одамга бахт беролмайди.

— Нега омонат. Нега бахт беролмас экан. Бошқаларга ўхшаб учма-уч яшасак бахт бўлармиди, — бўш келмади Моҳинабону.

— Орзубек бу аёлга тушунтириш беҳуда эканлигини сезиб, бир зум қараб турдида, бошини чайқаб чиқиб кетди. Моҳинабону мебелларга тўла айвонда икки қўшни хотин билан чақ-чақлашиб ўтирар экан, хизматкор аёл косаларга қуйилган шўрвани улар олдиға қўйиб кетди.

Шу пайтда ичкаридан енгсиз катта қўйлақда елкасига сумка осиб олган Гулчирой чиқиб келади.

— Ойижон, уйимизга кетаяпман. Бутун катта опамнинг туғилган кунини, — деди, бепарво оҳангда.

— Ҳай, ҳай қизим чиллалексиз, бир ҳафталик келинсиз. Бир ўзингиз кўчага бунақа кийимда чиқманг-а. Ҳадемай Мансур ишдан келади.

Машинасида олиб боради, — деди норози оҳангда бир оғиз сўрамасдан кийиниб чиққани учун малол келиб.

— Ие, ойижон, кўчага ҳам атлас қўйлақ лозимда чиқмайман-ку, — чимирилди келин.

— Лозим киймасангиз ҳам, сал узунроқ, енглик қўйлақ кийиб олинг. Бу келинчакликнинг салтанати қизим, — деди Моҳинабону аёллар олдида изза бўлиб. Гулчирой тўхтаб қолди. Иккиланди. Қайта уйға кирдида, сал тўқисроқ кийимда чиқди.

— Келинжон, туғилган кунини, тўйини бир ўзингиз боришингиз янги келинчакка тўғри келмайди-ку. Бир ўзингиз борсангиз қудамлар хафа бўлишмайдимми?

— Бизникилар гийбатчи, эскича фикрдаги одамлар эмас. Бизлар современин яшаймиз. Мансур ака биладилар. У киши ишдан тўғри ўша ёққа борадилар, — дедида чиқиб кетди.

Бундай бўлишини кутмаган қайнона хотинлар олдида изза бўлиб қолди.

— Ҳой Моҳинабону, келинингиз асов кўринади. Сал сийпалаб эгиб олмасангиз бўлмайди. Бир оғиз сўрамасдан тайёр бўлиб чиқиб, кейин айтишини қаранг-а, — деди аёллардан бири.

— Кеча опамнинг туғилган кунини, шунга бориб келайин деганди. Лекин бугун сўрамаганди. Ҳали ёшда. Кеча сўрадим-ку деб ўйлаганда, — ёлғондан ялтоқланди. Аммо кечгача хуноби ошиб турган Моҳинабону эри ишдан келгач дардини тўкиб солди.

— Аёллар олдида ерга кириб кетмадим. Сўроқсиз калта қўйлақда елкасига сумкасини осиб опасининг туғилган кунига бораётганида зўрға бошқа қўйлагини кийдирдим. Чиллалек келин бўлса бу нима деган гап, — деди йиғлағудек бўлиб.

— Нима бўлибди. Ўзинг пиширган ош. Энди мазза қилиб ичавер. Аввалгининг иззасини кейинги берсин жазосини, деган. Шундай бўлиши табиий хол. Ҳали бу ҳол-васи. Энди чидаб яшайсан. Бундан кейин келин ҳақида менга гиди-биди қилма, — кескин гапирди Орзубек.

Моҳинабону нима деярини билмай ўйланиб қолди.

— Бекор айтибман, бу ўша зоти пастни яхши кўрарди-ку. Бу келинни унча хуш кўрмайди. Буни очиқ айтмаган бўлса ҳам ҳаракатларидан сезилиб турибди. Лекин шундай қолдирмайман. Ўғлим келсин айтиб бераман. Хотинини қандай тутишини ўргатаман. Бўлмаса ўғлим хотинининг

қулига айланиб қоладиганга ўхшайди, — деб ўйлади.

Кечаси алламаҳалда қайтишган ёшларни қайнона дарвозани очиб кутиб олди.

— Ойижон яхши ўтирибсизми, — деди мулойим оҳангда Гулчирой. Аммо ундан спиртли ичимлик анқиб турарди. Қайнонасини тергагини айтиб чақимчиликни бошлаган Гулчиройнинг сўзларини тинглаган Мансур:

— Ойим тўғри айтибди. Одатимиз бўйича сўрашингиз керак эди, — унинг гапи чала қолди.

— Нега ойингизни ёнини оласиз. Аёллар олдиди опамнинг туғилган кунига бораяпман деб айтдим-ку, индамай чиқиб кетганим йўқ-ку, — деб норози бўлиб гапирди келин.

Мансур унинг сўзларини тинглар экан: «Буним секин йўлга солишим керак экан. Майли кейинроқ ўргатиб оларман», деб ўйлаган эди. «Жоним, ўзингиз биласиз, янги келинсиз. Ҳарна қилса ҳам қайнонангиз бўлади. Сизни жуда яхши кўради. Тергаса қизидай кўриб тергаган», деб уни шаштидан қайтариб келганди.

— Ароқ ичиб олганмисан дейман. Ичиб рулда ўтирганинг нимаси, — жаҳл қилди онаси Мансурга.

— Ойижон биласизку, мен ҳеч қачон ичиб машина ҳайдамаганман. Ҳозир ҳар кўчада ДАН ходимлари туради. Ўзингиз айтганингиздек менга тинчлик керак, — деб уйлари томон бурилиб кетди.

Мансурни ичган вақтида рулга ўтирмаслигини билса ҳам қизим сенга айтаман қабилида сўзлаган эди Моҳинабону.

Эрталаб ширчай ичишаётган пайтида дастурхон ёнига Мансур билан Гулчирой келиб ўтиришди. Унгача келинини эрталаб туриб ҳовлиларни супурмаётганини айтиб, Орзубекка шикоят қилиб турганди.

— Уйдагилар ўргатишмаганми дейман, салом беришни билмайди. Ҳовлини тозалаш келиннинг вазифаси-ку, — дийдиёси очилди Моҳинабонунинг.

Кечқурун анчагина спиртли ичимлик ичган Гулчиройнинг иштаҳаси йўқлиги учун ширчайни ичмади.

— Ичсангизчи, нимага ичмаяпсиз, — сўради Мансур. Моҳинабону аввал эътибор бермаганми ўғлининг сизлаб гапиришига ғашли келиб:

— Хотинини сизлаб гапириш нимаси. Иккинчи сизла-

ганингни эшитмай, — сал зардали гапирди онаси.

Гулчирой буним кутмаган шекилли:

— Ойижон, сизлаш ҳурмат белгиси. Дадам ҳам ойимни сизлаб гапирадилар, — деди қовоқ уюб.

— У сизнинг уйингиз, бу бизнинг уй. Ҳар оиланинг ўз қонун-қондаси бор, — чимирилди қайнона. Бу гапдан кейин келин кўлидаги пиёласини тақ этқизиб қўйдида аразлаб туриб кетди.

— Оббо, яна ғалвани бошладингизми? Унисини ёмон дегандингиз. Буниси ҳам ёмон эканми? — данғал айтди ўғли.

— Ҳой-ҳой нима дединг. Бу гапни айтишга тилинг қандай борди. Ҳозирдан хотин қули бўлиб қолибсанку. Бурнингдан ип ўтказиб олганми дейман.

Ўғил онасига бир муддат қараб турдида, ярим қолган ширчайни бор қосани нари суриб ўрнидан турди. Орзубек аёлининг ҳаракатларини жимгина кузатиб нонушта қиларди. Унинг на хурсандчилигини ва хафалигини билиб бўлмасди. У биринчи кунларданоқ Гулчирой билан Сурайёни солиштириб бўлганди. Сурайё парво қилмасди. Гулчирой эрталабдан ўзига оро берарди. Сурайё икки ойлигида ҳам қайнонасининг кўзига қараб эмас, ерга боқиб сўзларди. Бу эса бетингта бақрайиб бемалол гапираверарди.

Келинчакнинг юзида ҳаёси бўлса, қайнонадан имкони бўлса то чилласи чиққунча ибоб билан юзини яшириб юрса. Бир дастурхонга ўтирмаса. Бу унинг дилидаги орзуси эди. Кейинги кун эрталабки нонушта пайтида келин кўринмади. Мансурнинг қовоғи уюлган. Кайфияти йўқ кўринарди.

— Ҳа, нима бўлди? Ойимтиланг кўринмайди. Кечадан бери уйдан чиқмайди, — норози бўлиб гапирди Моҳинабону.

— Ойи, қўяверинг, менга ҳам гапирмаяпти. Сиқилиб кетдим.

Мансур сўзини тамомламай туриб ичкаридан кичкина сумка ушлаган Гулчирой кўринди. У кийиниб олганди. У дастурхон ёнидан ўтар экан:

— Мазам бўлмаяпти, уйимизга бориб келмоқчиман, — деб ўтиб кета бошлади.

— Касал бўлсангиз айтинг, дўхтир чақирайлик. Индамай йўлга тушиб кетаверасизми, — чирсиллади қайнона.

— Нима, касал бўлиш мумкин эмасми? Кеннойим дўхтирлар, шунга учрашмоқчиман, — у сўзини тутатунча дарвозага яқинлашиб қолган эди.

Моҳинабонунинг фиғони фалакка чиқиб, ўлига бақира бошлади.

— Хотинингни бошинга чиқариб олибсан. Бунча лалайган бўлмасанг, — деди зарда билан.

— Йўқ ойи, буни йўлга солиб бўлмайди. Бошқача тарбия олган. Бу Сурайё эмас, — Мансур онасининг мажбурияти асосида Сурайёга азоб бергани, лекин ҳамон кўнглининг бир четидан унга нисбатан бир оз илиқлик борлигини сездириб қўйганди.

Унинг бу гапидан Моҳинабону бўзариб кетди. Мансур пиёласидаги чойни ичиб, нонга қўл ҳам текизмай туриб кетди. Аёл бир нарсасангизчи, — дегандай эрига қаради. Орзубек ҳар доимгидек бепарво кузатар, унинг ҳаёлидан нималар кечаётганини билолмасди.

Гулчирой шу кетганича бир ҳафта ўтса ҳам келавермади.

— Бориб олиб келсангчи, индамасак қишлоб қоладими дейман, — тўнғиллади Моҳинабону.

— Бормайман, ўзи келса майли. Келмаса ундан ҳам яхши, — дангал айтди Мансур.

— Нима дединг? Келмагани яхши дедингми? Бу қанақаси, ким айтади сенларни янги келин-куёв деб.

— Сиз ўша кунни сенлаб гапир деганингиздан бери алоҳида хонада ётиб юривди. Ўзининг айтишича уйларида кўнглироқ қилиб анча шикоят қилганмиш. Онаси кел уйга, ўзим улар билан гаплашиб қўяман, деганмиш. Сизлаб гапирсам сиздан балога қоламан. Сенласам, аразлаб кетаман, дейди. Ўртада менга қийин бўлаяпти. Унинг кўнглига қараб яшашим керак экан. Уйларида онасининг сўзи қонун экан. У мендан ҳам шуни талаб қилаяпти, — Мансур зарда қилиб туриб кетди.

Онаси нима дейишни билмай индаёлмади қолди. Орзубек жимгина овқатланар, хафа бўлиш ўрнига юзида ним табассум зоҳир эди. Аёл унга қараб яна ҳам жаҳли чиқди.

— Қанақа эркаксиз. Қанақа қайнотасиз. Сиз ҳам қараб турмай бир нима десангизчи, — деди тутоқиб.

Орзубек унинг гапларини бепарво тинглаб, пиёладаги чойни ичиб ўрнидан турди. Кийиниш учун ётоқхонага

кириб кетди. Моҳинабонуга ҳаммадан ҳам эрининг ўзини тутиши алам қилганди. У қизариб, бўзариб додлаб юбораёзди. Бир оз кутиб турдида Орзубекнинг орқасидан ичкарига кирди. У баланд тошойна олдида кийиниб бўйинбоғ боғлаш билан овора. У жуда хотиржам эди. Бундай қараганда “баттар бўлинглар”, дегандай турарди.

Аслида ҳам шундай эди.

— Ўғлингиз бормаса. Бугун ишдан вақтлроқ келинг, қудамизникига бориб келамиз, — деди аёл.

— Ўзинг боравер. Мен бормайман, — Орзубек шундай деб чиқиб кетди.

Моҳинабону ўйланиб қолди. Эрим ҳам, ўғлим ҳам боришмайди. Бирорта танишларини машинасида борсам келинимни аразлаб кетганини билиб гап-сўз бўлади. Сўраганларга келинимни дўхтирга кўрсатиб даволатаяман, деб юрибман. Шунинг учун яхшиси бирорта такси машинаси ёллаб қудамизникига бориб кела қолайин, деб йўлга тушди. Қудасининг эшиги ёнида машинани тўхтатиб туриб икки соатча кутишини тайинлади.

Гулчиройнинг онаси Зулхумор баланд қилиб қурилган айвонда баҳмал кўрпача, болишлар устида ястаниб телевизорда қандайдир кино томоша қиларди. Ёнидаги ховуз ўртасида чиройли фаввора отилиб турарди.

— Келинг, яхши юрибсизми, — совуққина кўришди.

Унинг бундай кўришишидан ичидан зил кетган Моҳинабону билмасликга олиб, уёқ-буёқдан суҳбатлашиб ўтирди. Бу вақтда ошхона томондан чиққан аёл дастурхон ёзиб турли ноз-неъматларга тўлдириб ташлади. Нақшинкор лаганда тандир кабоб қўйиб кетди. Зулхумор бу билан:

— Кўриб қўй мен сендан зиёдман, — деб ўзини кўрсатиб қўйди.

— Қудажон, келиним кўринмайдими? — мулойим оҳангда сўради Моҳинабону.

— Қизим шўрлик ҳар томондан сиқувга олиниб соғлигини йўқотаёзиди, — чимирилди Зулхумор.

— Ҳай, ҳай ундай деманг қуда, нима қилиб сиқувга олибмиз.

— Фақатгина бир сизлаб гапиргани учун куёв билан иккисининг орасига совуқчилик солибсиз. Бир ҳафтадан кўпроқ бошқа-бошқа хонада ётишибди. У ҳам аввалги аёли

ҳақида гапириб, у ундай эди, бундай қиларди, деб хафа қилибди. Хотин қўйган йигитга гулдай қизимни берганим етмагандай ҳар томондан эзиш — бу нима деган гап, — бўш келмади қуда.

— Энди бизнинг уйда хотин кишини сенлаб гапириш одат бўлган. Хотинини яхши кўрса сенлайдида, — ўзини оқламоқчи бўлди.

— Йўқ, сизлаб гапириш ҳам ҳурмат, ҳам қадр. Унинг нимаси ёмон. Мана бир умр хўжайиним мени сизлаб келган. Ўғлим ҳам келинимни сизлайди. Бу маданият белгиси эмасми?

Моҳинабону энди бир нима деёлмай қолди.

— Келиним қани, кўринмайдими? — гапни бурди аёл.

— Гулчиройни юраги сиқилиб ўтирганди. Оқтошда яшайдиган синглим бир оз дам олиб келгин деб уйларига олиб кетди.

Моҳинабону ичидан эзилиб кетса ҳам ўзини тутиб мурасага ўтди. Шундан кейин дастурхонга қаранг, олинг, олинг бошланди. Ярим соатлар уёқ-буёқдан суҳбатлашиб.

— Энди борайин, ўғлим билан хўжайиним машиналарида ишга кетгани учун такси ёллаб келгандим. Ташқарида кутиб турибди, — дедида кетишга чоғланди.

Зулҳумор ўзини киборларча тутиб қудасини кузатди. Зўрдан зўр чиқса оёғи питир-питир деганларидай. Ўзини ҳокима ҳисоблагандай Моҳинабону Зулҳумор олдида олдий аёлга айланди. Энди менинг келишишимдан ўзга илож йўқ. Агар Дилбар билан қизи шу тахлитда бўлгандами, еб ташлардим, деб аламини ичига ютиб уйларига қайтди.

Кечкурун эри билан ўғли олдида дийдиёсини бошлади. Бўлиб ўтган гапларни тўкиб солди. Гап мавзуси Оқтошга келганда Мансур:

— Нима дедингиз, Оқтошга кетган дедингизми? Холасиникига кетибди. Қачон кетган экан? — шошиб сўради.

— Билмадим. Ҳарқалай ўша ёққа кетганини билдим холос, — деди бир ўғлига бир эрига қараб. Орзубек ҳар доимгидек ўзини бепарво тутар. Гўё ҳеч нарса эшитмаётгандек эди. Бу сафар Моҳинабону ўзини тута олмади. Эрига бақира бошлади.

— Бу уйга отамисиз ўзи кимсиз, қачонлардан буён шунча гапирсам ҳам миқ этмайсиз. Юрагимни қон-зардоб

қилиб юбордингизку, — деди йиғлагудек бўлиб.

Унга жавобан Орзубек аёлига лоқайдларча бир қараб қўйдида дастурхонга фотиҳа қилиб ўрнидан турди.

— Ўғлим, улар ҳар нимага бунча катта кетишади. Бизлардан нимаси ортиқ ўшаларнинг. Ҳа айтганча, бизнинг ҳовлимиздан ортиқча жойи ўша ҳовузи бўлса керак. Бугундан бошлаб уларникидан каттароқ, чиройлироқ қилиб қурасан. Ҳаражати қанча бўлса, — у Орзубекни ичкарига кириб кетганини кўриб овозини пастлатди, — йиғиб қўйган пулим бор, етмаса қўшаман, — деди.

Мансур онасининг сўзини тинглаб бир оз ўйланиб турдида, хўп дегандай бошини силкиб машинаси томон юрди. У ҳозир бирор бир нарса ҳақида ўйлайдиган ҳолатда эмасди. Чунки Оқтошдаги холасининг қайнисини Гулчиройни оламан, севаман, деб юрганини эшитган. Унинг эшитишича улар тўйгача бир неча марта тоғларда учрашишган. Гулчиройнинг ҳам унда кўнгли бўлган. Лекин такаббур онаси оддий ишчи бўлиб ишлаётган, учма уч яшовчи бундай йигитни асло куёв қилмаслигини айтгач, ёшлар илож топишолмай қолишган экан. Тўйлари куни столнинг келин-куёвга яқин жойига ўтириб олган хушсурат йигит, ичиб олиб Гулчиройдан кўзини узмай ўтирганини куёвжўра пайқаб Мансурга айтганди. Шунда у йигитга Гулчиройни ҳам термулиб ўтирганини сезиб қолганди. Тўйдан кейин ҳамма гапдан воқиб бўлгач, “Эй ўтган ишлар учун нима ишим бор. Никоҳимдан кейин учрашмаса бўлдида”, деб ўзини чалғитганди.

Демак, Оқтошга шу йигит билан учрашувга кетган. Шундай гумонлар туни билан Мансурга тинчлик бермади. У ишхонасига келиб, бошлиқдан тишим жуда қаттиқ оғриятти, деб жавоб олиб Оқтошга жўнаб кетди. Мансур тўйлари гача Гулчирой билан бир марта холасиникида бўлишган, дам олиш учун тоққа чиқиб кетишган эди.

Моҳинабону келиб кетгач, Зулҳумор ҳар эҳтимолга қарши синглисига кўнғироқ қилиб, Мансурни бориб қолишини Гулчиройга етказмоқчи бўлди.

Лекин уни дугонаси билан чиқиб кетганини айтгач, ичидан зил кетиб ўйланиб қолди. Мансурни яхши кутиб олган холаси:

— Гулчиройни мазаси бўлмай боши оғриб, уйдан чиқмай ётган эди. Боягина бир дугонаси билан чиқиб

кетди. Келиб қолишар, — деди хавотирланиб.

— Майли мен ҳам бир айланиб келай, унгача келиб қолар, — деб холасини ўтиринг, чой ичинг деганига қарамай чиқиб кетди.

Мансур тўйгача Гулчирой билан Оқтошга дам олишга борганида қиз уни ажойиб оромгоҳга олиб борганди. Ҳамма жой кўм-кўк майса гуллар. Дов-дарахтларга ўралган хушманзара жой эди. Мансур машинасини ўша томонга ҳайдади. У машинасини сал пастроқда қолдириб, ўзи яёв юқорига ўрлади. Лекин Гулчиройлар дам олишиб ўтирган жойдан машина қўйилган ер шундоққина кўриниб турарди.

— Мансур акам келаяпти, энди нима қиламиз? — деди Гулчирой титраб.

— Бизлар кўринмаймиз. Сизлар икки дугона ўтиргандай бўласизлар, — деб икки йигит баъзи нарсаларни олиб кафенинг орқасига ўтиб кетди.

Қизлар тезгина дастурхонни тартибга солиб, ҳеч нарса билмагандай ўтиришарди. Мансурни кўрган дугонаси:

— Э, келинг-келинг Мансур ака, — деб мулозамат қила бошлади.

Гулчирой ҳам кўришиб дастурхонга таклиф қилди. Мансур ўзини вазмин тутиб Гулчиройни соғинганию, излаб келганини айтди.

Уйдан кеча чиқиб кетишганини билган деб ўйлаган Хуморой дугонаси:

— Кеча дугонамнинг олдига борсам кўрпа-тўшак қилиб ётган экан. Зерикиб ўтирмагин деб холасидан сўраб уйимизга олиб келдим. Бизникида ётиб бугун бир айланиб келайлик деб бу ерга келдик, — деди ялтоқланиб.

— Ҳм, бу ерга неча киши бўлиб келдиларинг?

— Иккимиз келдик. Бошқанинг нима кераги бор.

— Иккингиз коньяк ичиб, сигарета чекиб дам олаётган экансизларда, — жон жойидан ушлади Мансур. Шундагина дастурхондаги қулдонни олишни унутганини кўриб қолди.

— Турмушимиз бузилиб кетганидан кейин сиқилиб, ҳар замонда битта-иккита чекиб тураман, — деди Хумора гапни чалғитиб.

Мансур ўтирган жойдан машинасини кўриниб турганини сезгач яна шубҳаси ошди.

— Холангиз сиз билан ҳозиргина чиқиб кетди деганди. Сиз кеча кетувдик, деяпсиз. Қайси бирингизнинг сўзингизга ишонай. Қайси бирингизни гапингиз тўғри?

Бу гапдан кейин Хумора нима дейишини билмай чайналиб қолди.

Гулчирой уларнинг суҳбатини жимгина тинглар экан, гап мавзуси чигаллашиб кетганини сезиб, нима қиларини билмай қолди. Мансур жаҳл билан туриб Гулчиройнинг қўлидан тутиб, судрагандай пастга қараб юрди. Хумора ўтирган жойида қимирламай қолди.

Мансур машинасини учуриб ҳайдаб келар экан, иккиси ҳам жимгина, гап-сўзсиз кетишарди. Гулчирой кўнглида “Нима қилиб қўйдим, энди нима қиламан” деб, Мансур эса «Наҳотки хотинимга ит теккан бўлса, нима қилишим керак», деб ўйлаб борарди. Мансур Гулчиройнинг уйи томонга машинаси бурганда ҳадиксираган Гулчирой Мансурга бир қараб қўйди. Улар олдинма-кетин ҳовлига кириб боришганда Зулхумор синглизини билан телефонда гаплашиб туришарди. Унинг дугонаси билан ҳозиргина чиқиб кетувди деб айтдим деганини, Мансурни уларни излаб кетганини эшитиб, нима бўларкин деган хавотирда ўтирган экан. Куёвининг рангига қараб хавотирлансада, билмасликка олиб, яхши келдинларми, деб кутиб олди.

— Мана қизингиз. Икки кунлаб тоғда ким билан қолиб кетганини билмайман, — деб бўлиб ўтган воқеани айтиб берди.

Зулхумор Гулчиройга қараган эди:

— Ойи, бир кун олдин Хумора уйларига олиб кетувди. Тоққа чиқишдан олдин холамнинг олдига бирров кириб ўтдик. Холам шу учун ҳозиргина кетганди, — дебди. Хумора бир кун олдин холамдан сўраб мени олиб кетганини айтди. Мансур ака холанг билан икковларинг икки хил гап айтдинлар, деб мендан шубҳаланаптилар, — деди ўзини оқлаб.

Хуллас, шунча тортишувлардан кейин қайнонаси яхши гапириб, қизини куёви билан жўнатиб юборди. Мансур бир неча кунгача ўзига келолмай шубҳа-гумон юрагини кемира бошлади. Тўртинчи кун бир шиша ароқ ва бир шиша коньяк олди. Турли гўштли таомлар ва газак учун сабзавот олди.

Кечкурун ётоқхонага киргач:

— Гулчирой, мен жуда сиқилиб кетдим. Гумон қийнаб юборди. Бундай шубҳаларим бекорчи эканлигини биллиб, бутун бир кўнгилхушлик қилайлик деб ўйладим, — деди мақсадини яшириб.

Иккаласи майдалаб ича бошлади. Аввалгидек шумликини ишлатиб, билдирмай коньякка ароқ қўшиб ичирди. Роса маст бўлиб қолгач, алдаб сўрай бошлади.

— Жоним, сени яхши кўраман. Лекин тўғриси айт Баротни яхши кўрасанми, тоғда у билан бирга бўлдингларми? — деди аста шивирлаб.

Гулчирой унча-мунчани фарқига борадиган ҳолатда эмасди. Шу сабабли Мансурнинг яна қайтариб сўраганда “Ҳа, яхши кўраман, бирга бўлганман”, деб юборди. Унинг гапларини ёнидаги магнитофон ёзиб оларди. Кейинги кун ўзининг овозини эшитган Гулчиройнинг ранги оқариб кетди.

— Мансур ака, мен Баротни ёмон кўраман, яхши кўрганимда ўшанга теккан бўлардим-ку. Мен мастлик билан нима деганимни билмайман, — деди бир оз қўрқиб.

Шундан кейин Гулчирой кўзига кўтир эчкидай кўринар, кундан кунга ундан кўнгли совиб борарди. Хотини ота уйида бўлса ҳам назарида пайт пойлаб Барот билан учрашадигандай ҳис қиларди. Қўйиб юборай деса Моҳинабону:

— Ҳай-ҳай болам, шундай келинни ҳайлаб учинчи марта онаси ўпмаган қиз олмоқчимисан. Эндигиси сени оёғи билан кўрсатади, — деди афсус билан бош чайқаб.

Моҳинабону ўлига фавворали ҳовуз қилайлик, деб бир неча бор айтди. Аммо Мансурнинг юрагига на ҳовуз на бошқа орзу-ҳавас ёқмасди. Кейинги айтишида Мансур ҳеч қандай ҳовуз қилмаслигини узил-кесил айтди.

Мансур икки ўт орасида қолди. Секин-аста ичкиликка ружу қўйди. Бу орада Гулчирой қизлик бўлди.

— Шу қиз наҳотки меники бўлса, қаеридир Баротга ўхшайдими, — деб Мансур кўнглида қоралик билан қизига қарамасди. Ширингина қилиқ чиқарганига қарамай қўлига бирор марта олмасди.

Унинг бойваччани ўғли эканлигини яхши билган гиёҳванд, қиморбоз ўртоқлари ўзларининг давраларига тортишди. Икки мартаба атайлаб ютқазилди.

Мансур саҳарга яқин чўнтаклари пулга тўлиб қайтди. Гулчирой ҳою ҳавасга берилган аёл бўлсада бу пулларни қайси йўл билан топганини ва унинг охири сароблигини билгани учун ҳам эрини бу йўлдан қайтармоқчи бўлди.

— Эй, чумчуқмия хотин. Шукр қилмайсанми. Шунча пулни кўриб менга қуллук қилишинг керак, — деб керилиб қўйди.

Унга гап уқтириш бефойдалигини билган келин қайнонасига дардини тўкиб солди.

— Йўқ, мен бундай пулдан ҳазар қиламан. Тўғри ишлаб пул топинг йигит бўлсангиз.

— Ҳа, мен сен айтган йигит бўлмай қолдимми? Баротдек бўлолмаёйманми? Биласанми? Хоҳласам бу пулларга ўн етти яшарлигини олишим мумкин, — гердайдди Мансур.

— Ҳой қизим, нега боламини қиморбоз дейсиз. Тўғри, баъзан ичиб келаяпти, лекин уни ҳақорат қилманг, — жеркиб ташлади.

— Ўзингиз биласиз. Кириб кўринг, бир кучоқ пул олиб келган, — деди кўзига ёш олиб.

Моҳинабону уйга кирганида Мансур қаттиқ уйкуда эди. Уни зўрға уйғотиб сўраганида:

— Нима, ҳа деб тергайверасизми? Тинч кўясизларми, йўқми? Бир ўртоғимга берган қарзимни олиб келдим. Нега ваҳима қилаяпсизлар, — у бақириб тушунтирдида нариги томонга ағдарилиб уйкуга кетди.

— Ана эшитдингизку, қарзини олиб келибдику. Нега ўғлимни мунча лойга белаёсиз, — чимирилди қайнона.

Вазиятни тушунтиролмаган Гулчирой чуқур уҳ тортиб қўйди.

Қиморбозлар кейинги учрашувда озроқ ютқазилди. Текин оқиб келаётган пулни кўрган Мансур ўзини жуда қобилиятли эканман, деб ўйлади.

Кейинчалик секин-аста унинг бор пулини ютиб ола бошлади. Ора-чора ютиб олган пулига қараб кейинги сафар яна ҳам кўпроқ ютиб оламан, деб ўйлаб ўйинхонага югурарди.

Гулчирой қайнонаси билан келишолмасди. Лекин на чора яшашга мажбур. Орзубек аёлининг шикоятларига:

— Ўзларинг пиширган ош. Айланиб-ўргилиб ичаверинглар. Сурайёнинг уволи сизларни бу дунё тугул у дунё-

да ҳам тинч қўймайди, — деб бир сўзни такрорларди.

Орзубекни анча вақтдан бери қон босими безовта қилар эди оилада бўлаётган қўнгилсизликларга у ўзини ҳам бир мунча айбдор деб биларди. Айниқса, синглиси Комилянинг таширифидан кейин ўзини яна ҳам гуноҳкор ҳис қилди.

— Акажон, янгам туфайли уйингизга яйраб келиб кетолмайман. Майли мен келмасам ҳам ҳечқиси йўқ. Лекин сизчи, сизга нима бўлди. Нега оилада сизнинг ўрнингиз билинмайди. Аввалги келинингиз Сурайё жуда яхши эди. Шуни сақлаб қололмадингиз. Янгамнинг қилмишларига лоқайд қараб турдингиз, бунчалик кеккайтириб юбормангда, нима қилса ҳам маъқуллайверасизми? Сурайёни ҳайдаб олган келинингиздан Оллоҳим қайтараяпти. Сал зардали бўлинг. Бунча ҳокималикни янгамга топириб қўйманг, — деб юрагидагини тўкиб солди.

Синглиси кетгандан кейин Орзубек хаёлга чўмди.

— Комиля тўғри айтди. Оилада эркаклик ўрним борми ўзи. Мен фақат пул топиб келувчи робот бўлиб қолганга ўхшайман. Сурайё келинимнинг борлигида ўз ўрнимни билиб қаттиқ туришим керак эди. Ўзинг биласан деб ҳамма ихтиёрни хотинимга бериб қўйдим. Ота-онамга тузукроқ қарамагани етмагандай ёлғиз синглим ҳам, шу уйга бемалол келиб кетолмабди. Фурбатга тоқатим йўқ деб аёлим нима қилса маъқуллаб кетаверибман. Бу инсофсиз, гердайган аёл бундан фойдаланиб келган. Нега бунчалик эрк бердим. Нега ўз тинчимни ўйлаб мулоҳаза юритмадим. Мана оқибати. Уйимиздаги нохушликка мен айбдорман... Орзубек шу ўй-хаёлда турганида хонага аёли кириб келди.

— Синглингиз Комилани бунча димоғи кўтарилиб кетибди. Менинг ёнимда ўтирмай, сизнинг олдингизга кирганича чиқайин демади-я. Олдиларингизга кирсам гапдан тўхтаб қолдинглар. Нима менинг ғийбатимни қилдингларми? — бобиллади аёл.

— Ҳаммани ўзингга ўхшаган гапчи деб ўйладингми? Ака-сингил бўлиб бир неча йил ичида бир озгина дилдан суҳбатлашдик. Бошқа вақт гаплашишга фурсатим бўлмаган, — жаҳл қилди Орзубек.

— Нима дедингиз, мен ҳали ғийбатчи бўлдимми. Гулдай умримни сизга бағишлаб ўтказган бўлсам...

Унинг сўзи охирига етмай:

— Ўчир овозингни, бас қил, жонимга тегиб кетдингку, — деди Орзубек аччиқланган ҳолатда.

* * *

Моҳинабону бир куни эрталаб Орзубекга бутун кечқурун кудамизникига бориб келайлик. Туғилган кунлари экан, деб қолди.

— Ҳозир юрагимга қил ҳам сиғмайди, — унинг овози қандайдир бошқача чиқди.

— Нега, нима бўлди. Тинчликми?

— Кеча ишдан бўшашга ариза ёздим.

— Нима дедингиз, вой шўрим ариза дейсизми? Энди нима қиламиз? — айқаш-уйқаш саволлар берарди.

— Нима бўлибди шунча йил ишладим. Энди ёшларга ўрнимизни бўшатишга тўғри келаяпти. Ишдан бўшаш фожиа эмаску. Пастроқ иш беришаяпти, — деди қандайдир бепарво охангда.

— Бунча бамайлихотир гапираяпсиз. Ҳеч нарса бўлмагандай, — аёлнинг ранги оқариб кетганди.

— Осмон узилиб ерга тушибдими. Пастроқ ишда ишлаганлар очидан ўлаяптими, — деди ўзини хотиржам тутиб.

Орзубек ўзини қанча хотиржам тутмасин анчадан бери юқоридаги шефи билан келишмай қолгани, ўрнига бошқа одам тайёрланаётганини эшитгани таъсир қилиб, анча тинчлиги бузилганди, уйқусида ҳаловат йўқ эди. Бойликка ўч, келин можаралари билан овора Моҳинабону эридаги бу ўзгаришни сезмас, ухлаёлмай чиқаётган тунларини пайқамасди.

Орзубек ишга кетаётиб эшик олдида етганда деворга суяниб ўтириб қолди.

— Ҳой дадаси, сизга нима бўлди. Ўзингизни тутинг, қўрқитманг, — аёлнинг ваҳимаси ошган эди.

— Юрагим бир силкиниб олди. Ўтиб кетди. Лекин қандайдир лоҳас бўлиб қолдим, — деди.

— Юрагингиз яхши эдику, қон босимингизни юқорилигини билардим.

— Кейинги пайтлар юрагим ҳам безовта қилаяпти. Яқинда ишхонамда ҳам шундай бир силкиниб, кечгача ўзимга келолмай ётгандим. Сени хавотирга солмай деб айтмагандим, — деди хорғин овозда.

Анча вақтдан бери оиладаги гиди-бидилар, ёлғиз ўғилнинг ичкиликка, ундан гиёҳвандликка берилгани Орзубекка жуда ёмон таъсир кўрсатди. У Мансурни бу йўлдан қайтаришга жуда кўп уринди. Даволатди, ўрганган кўнгилми, давradoшлари таъсирими, яна шу йўлга кирарди. Ота ўғлига насиҳат қилмоқчи бўлганида:

— Кўяверинг, жуда қаттиқ сиқилганман. Келинингизни оилада қандайлигини яхши биласиз. Ҳаммасига чидаб, кўникиб келардим. Лекин у хиёнаткор бўлиб чиқди. Аразлаб кетганида бир неча кунлаб аввалги жазмани билан бирга бўлган. Ҳатто қизимни ҳам ўзимники деб ўйламайман. Бирор жойи бизга ўхшамайди, — деди дангалига.

— Ҳой бола, нималар деб валақлаяпсан. Нима деганинг бу аҳмоқ, — деди гаплари устига кириб қолган Моҳинабону.

— Ўша эшитганингиз. Келинингиз бузилиб кетган. Кўнглим қолган. Ҳозирча яшаб турибди. Кетадими, қоладими менга барибир.

— Бекор айтибсан, келинга тухмат қилаяпсан, — деди ҳеч нарсадан хабарсиз онаси.

— Мен сизларга ҳеч нима айтмай келаётган эдим. Ормизда жарлик пайдо бўлган, — деди Мансур қатъий қилиб.

— Вой ўлай. Наҳотки, ундай дема болам. Неварамни яхши кўраман. Ҳозир ўхшамаса ҳам кейинроқ ўхшаб кетади.

Ўғли лоқайд қўлини силкиб чиқиб кетди.

Кейинги кун Мансур яна пул билан келди. Гулчирой қайнонасидан тузукроқ фикр ололмай қайнотасига айтишга мажбур бўлди.

Орзубек ўғли ётган хонага кирди. У бу хонага ҳеч қачон кирмасди. Мансур қаттиқ уйқуда. Гижимланган даста-даста пуллар сочилиб ётарди.

Ота вазиятни тушунди.

— Қизим, қачондан бери шу иш билан шуғулланаяпти.

— Анча бўлди, ойимга айтганман, эътибор бермадилар.

— Нима деяпсан, ҳой юзсиз, шарманда, нега дадангга айтдинг, — шангиллади кириб келган Моҳинабону. Орзубек унга шундай вазоҳат билан қарадики, умрида биринчи марта эрини бу ҳолатда кўрган аёл довдираб жим бўлиб қолди.

— Нега шу пайтгача мендан яшириб келдинг. Анча бўлибдику бу йўлга кирганига, — хотинига юзланди.

— Аввал ўзимнинг пулим деганига ишонгандим. Кейин насиҳат қилиб қайтариб оламан дегандим, — деди ҳаяжонланиб.

— Қайтариб олмоқчимисан, энди-я. Энди кеч бўлди. Сен ифлос, болангнинг бошини единг. Мана қара, — ўғлининг билагини кўрсатди. У ерда игнанинг изи шундоққина билиниб турарди.

— Нега бошини единг, дейсиз. Нима қилибман. Укол олган бўлса бирор ери оғригандир, — бўшашиб жавоб қайтарди. Мансур бу вақтда тепасида бўлаётган можаралардан хабарсиз ҳолда ётарди.

Орзубек аёлига гап тушунтиришни ортиқчалигини билиб, бир зум қараб турдида чиқиб кетди.

Шу кунни Орзубекни ишхонасидан касалхонага тушгани ҳақида хабар келди. Уйдагилар етиб келишганида шифокорлар барча ҳаракатларининг бекор кетганини, сақлаб қолишолмаганларини айтишди.

Қиморбозларга қўшилиб гиёҳвандликка берилиб ишлаб турган вазифасидан айрилган Мансур аёлига бепарво бўлиб қолди. Машинасидан ва бор-будидан айрилди. Гулчирой қизини олиб отасиникига кетди. Навбатдаги ўйинда Мансур катта қарзга ботади. Уйларида қўлга илинадиган, пул бўладиган ҳеч нарса қолмаганди.

Уч кунгача шунча пулни топиб беролмагач, Мансурни икки йигит машиналарида оғзини беркитиб аллақасергадир олиб кетишди. У ерда юзига ниқоб тутиб олган иккита барзанги турарди. Улар Мансурнинг қўлини орқасига боғлаб кўз олдида пичоқ қайрашади. Сўйиб ташлайди, деб ўйлаган Мансур жон ҳолатда питирлай бошлайди. Ерга юз тубан ётқизиб оғзидаги латтани олишади.

— Қани, калима келтир, — дейишибди. У эса:

— Жон акалар қўйиб юборинглар, шу бугуноқ уйимизни сотишга қўяман, — деб юборди.

— Йўқ, сен бизни яна алдаб кетмоқчимисан.

— Агар алдасам ҳар нарса бўлай. Яна ушлаб билганларингни қилинглар, — дейди жон ҳолатда.

Қиморбозларга унинг ўлиги эмас, пули керак эди. Аслида уни сўймоқчи ҳам эмасди. Уни шунчаки кўрқитмоқчи бўлишганди.

— Агар бирортага хабар берсанг ернинг остидан бўлса ҳам топиб, уй ичинг билан қириб ташлаймиз, — деб кўрқитишади.

— То харидор чиққунича қараб туринглар. Ҳозироқ “уй сотилади” деб ёзиб қўяман, — деди қалтираб.

— Уйингни қанчага баҳолайсан? — сўради бошқа бир киши.

— Онам йигирма беш кўкидан кам эмас деганди.

— Ҳе, онангни... ҳозир энг замонавий уйлар ҳам шунча турмайди.

Уйингни нархи жуда борса ўн беш минг. Қарзинг эса ўн минг. Энди қулоқ сол, мана сенга беш минг кўкидан. Уйингни эртага мана шу фамилияга ўтказиб берасан. Район марказидаги тўрт қаватли домдан икки хонали уйни икки мингга олса бўлади. Ўшандан уй олингларда, ўн кун ичида ҳовлини бўшатинглар, — деди.

Ўлимдан қутулганига шукр қилган Мансур ранги бўздай бўлиб уйларига қайтди.

— Уйимизни сотмайман, — деган онасига бўлган воқеани айтиб юрагини ёриб юбораёзди. У икки кун ичида уйларини бошқа кишига расмийлаштириб берди.

Улар туман марказидан уч хонали квартирани олиб кўчиб ўтишди.

Мансур анча вақтгача ишга киролмади. У маст ҳолатда кўчаларда ётиб қоларди. Тирикчилик учун илож тополмаган Моҳинабону уйлари яқинидаги атторлик дўконида сотувчилик қила бошлади.

Гиёҳвандликка берилиб, игнага ўтган Мансур Моҳинабонудан савдо пулларини талаб қила бошлади. Бир куни дўконнинг калитини ўғирлаб барча нарсаларни ҳамтовоқлари билан бирга қоп ва сумкаларга жойлаб олиб кетишади. Эртаси куни бўм-бўш дўконга кирган аёл дарҳол милицияга қўнғироқ қилади. Қўшни дўконларга қоровуллик қилаётган киши кечқурун Мансурни дўкон атрофида юрганини айтгандан кейин суриштириш бошланди. Ўғрилиқни Мансурнинг ўзи қилганини аниқладилар.

Ўғлининг қамалиб кетишига кўзи етган онаси таниш милиционерларнинг оёқларига йиқилиб кечиришларини, ишни очмасликларини сўради.

Кун кўриш, тирикчилик қийинлашгани сабабли,

Моҳинабону яхна ичимликлар дўкони ёнида писта сота бошлади.

* * *

Ҳайитбой олийгоҳни битирган йили хўжаликка раҳбар бўлди.

Иккинчи фарзандини туққанидан кейин, Сурайё яна ҳам очилиб, лобар бўлиб кетганди.

Улар бир-икки кун акалариникига, қариндош-уруғлариникига бориб айланиб келмоқчи бўлишди. Уларнинг машинаси туман марказига яқинлашар экан, ўғилчаси сув ичаман деб инжиқлик қилиб қолди. Ҳайитбой машинасини йўл четидаги яхна ичимликлар дўкони олдига тўхтатди.

Ҳайитбой ўғлини етаклаб дўконга кириб кетди. Ойнаси очиқ машинада ўтирган Сурайё сал нарида писта сотиб ўтирган аёл билан ниманидир талашиб турган эркакни кўрди. Лабига сигарета қистириб олган бу одамнинг кийимлари исқирт, шимининг ён томони хўл ва лой. Аёл унинг қўлидан ниманидир тортиб олди. Эркак бир силтаб уни олишга ҳаракат қилган эди тоғорага уюб қўйилган писта ва четларида турган турли номдаги сигаретлар сочилиб кетди. У одам олмақчи бўлган нарсасини қўлга киритди шекилли гандираклаб шундоққина машинанинг ёнидан ўта бошлади.

Сурайё титраб кетди. Ўзидан бадбўй ҳид таратиб ўтаётган бу кимса Мансур эди.

Ҳайитбой дўкондан алланималар олиб чиқиб дарахт соясида турган стол устига қўйдида, Сурайёни чақирди.

— Ўғлингни музқаймоқ егиси келибди. Шу баҳона ўзимиз ҳам бир еб олайлик, — кулди йигит.

— Ўғлингизни эмас, ўзингизни егингиз келаётган бўлса керак. Сизни музқаймоқни яхши кўришингизни биламанку, — ҳазиллашди Сурайё.

Улар курсиларга жойлашиб ўтиргач, олдига фартук боғлаб олган чаққонгина қиз ликопчаларда музқаймоқ келтириб қўйди. Қизчаси Сурайёнинг тиззасида ўтирган бўлсада, даласига қараб талпинар, инжиқланарди.

— Сен мени ёмон дейсан. Мана қизимизни кўргин, сенда ўтиришни истамай менга интилаяпти. Демак, сендан кўра мен яхши эканман, — деди кулиб қизини қўли-

га олар экан. Улардан кўзини узмай қузатиб турган аёл Сурайёни таниди. Сурайё уни машинада ўтирган пайтидаёқ таниган, билмасликка олиб ўтирганди.

Писта сотувчи аёл тоғорасини ва ўтирган пастаккина курсисини олиб жўнаб қолди. У Сурайёни кўрмади деб ўйлаганди. Сурайё ҳам унга қаради. Аёл ўтиб кетар экан, уларга бир қараб олди. Кўзлар тўқнашди.

Унниқиб кетган кўйлақда, эски калиш кийиб олган, юзлари қат-қат ажинли бу аёл Моҳинабону эди.

ФАРЗАНД ДОҒИ

Аслида, инсон умрининг энг гўзал онлари — ёшлик, талабалик йиллари эса ёшликнинг жавоҳиридир.

Дорилфунуннинг сўнгги босқичида таълим олаётган пайтимизда Ҳурматой дугонам акасининг уйланиш тўйига таклиф қилди. Автобусдан туман марказида тушгач, дугонам соатига қарадию, хайрият, улгурибмиз, деб қўйди. Кейин билсам, бу ердан қишлоқ оралаб юрадиган битта автобус бўлиб, эрталаб ва тушдан кейин икки маҳал қатнар экан. Агар шунга улгура олмасак, такси ёллашга тўғри келаркан. Табиийки, қир-дала оралаб узоқ қишлоқларга енгил машинани кира қилиш қимматга тушади. Бир оздан сўнг ўн чоғли одам билан эски, чоққина автобусда йўлга чиқдик. Йигирма дақиқалар чамаси юрганимиздан кейин, атрофдаги манзаралар ўзгара бошлади. Ахён-ахёнда уйлар учраб қолади, чор-атроф эса поёнсиз қир-адирлар, кўм-кўк майсалар киши кайфиятини кўтариб, ўзга оламга кириб қолгандай бўласан. Айниқса, шовқин-суронли, ўзгача ҳавоси билан бу ерлардан фарқ қиладиган шаҳардан келаётган одамга таърифлаб бўлмас даражада гўзал кўринади, ҳавосини симириб ичтинг келади. Кўзёшидек сузиб оқаётган кўм-кўк жилғалар, юракларда ажиб ҳис уйғотади. Атрофдаги манзарадан шундай таъсирландимки, ёш қизчалардай сакраб-сакраб ўйнагим, кўм-кўк майсалар устида юмалагим, овозимни борича ашулалар айтгим келарди. Ҳайдовчига, ярим соатга тўхтатинг, бир мириқиб яйрайин, дейишдан ўзимни зўрга тутиб турардим. Ён-веримга қарадим, биров мудраган, кимдир ўз хаёли билан овора, гўзаллик билан ҳеч ким қизиқмасди. Тўғри-

да, булар кўравериб кўникиб кетган, қолаверса, балки ижодкор бўлганим учун ҳам бошқача таъсир қилгандир. Узоқдан бир тўп қорамтир дарахт кўзга ташланди.

— Ана шу кўринган жой бизнинг қишлоқ, — деди дугонам Ҳурматой.

— У ерда уй кўринмайди-ку, ҳаммаси дарахт-ку, — дедим ҳайрон бўлиб.

Ҳурматой кулиб юборди.

— Борсанг, кўрасан уйларни!

Беш-ўн дақиқалар чамаси вақт ўтиб манзилимизга етиб келдик. Қишлоқ каттагина бўлиб, уйлари кўп бўлса ҳам узоқдан баланд ўсган қалин дарахтлар орасида кўзга ташланмай, фақат бир тўда дарахтнинг ўзи кўринаркан, холос. На девор, на дарвозаси бор ҳовлига киргач, уйдагилар билан кўришиб танишгач, уларнинг меҳнаткаш, меҳмондўст, яхши одамлар эканлигини ҳис қилдим.

Эртаси куни тўй бўлди. Жуда катта қозонга ош дамланди. У ер-бу ерда янгича тўй урф бўлаётганига қарамай, қудаларнинг уйи яқин бўлса керак, келинни отга миндириб олиб келишди. Куёв келинни бир силтаб тортиди, лекин келин отнинг жilовини ушлаб турган укасини кучоқлаб олгани учун ҳам бирдан кўтариб ололмади. Атрофни қийқириқ, қий-чув, кулги босди. Хижолат бўлган куёв иккинчи бор бир ҳаракат билан келинни кўтариб олди-да, пўстак устига қўйди. Кейин билсам, келин қўйда йовош бўлсин, деб пўстак устига тушираркан. Ўртада гуриллаб ёнаётган олов атрофидан келин-куёвни уч марта айлантеришаркан, ихтиёрсиз келинчакни кузатдим, гарчи кун иссиқ бўлса ҳам калиш-маҳси кийган, оқ шойи кўйлақда, катта оқ рўмол ёпинган. Кўйлагидан ҳам узун, пилик солиб майдалаб ўрилган сочлари маҳсисига ўралашар, енглари учидан хина қўйилган бармоқлари кўриниб турарди. Келинчакни уйга киргизишгач, ош тортилди. Шу пайт тўйхонага баланд бўйли, қоши-кўзи қора, элик ёшлардаги аёл кириб келди. Тўйхонадагилар аёлни айвон остига солинган дастурхон ёнига бошлаб келишди. Дарров лаганда ош келтиришди. Аёл ошни ҳеч кимга қарамай, бир ўзи ўтириб еди-да, қандай келган бўлса шундай, ҳеч кимга гапирмай чиқиб кетди. Мен Ҳурматойдан бу аёл ким, нега ҳеч кимга гапирмади, аёлларга аралашмади, деб сўрадим. У, кейин айтаман, деб қўйди.

Эртаси куни шаҳарга қайтар эканмиз, автобус тўхтаб ўтадиган жойнинг кунботар тарафида 20—25 метрлар чамаси баландликда жойлашган қабристонга кўзим тушди. У ернинг қабристон эканлигини янги тупроқ уйилган, ҳали ўт ўсиб чиқишга улгурмаган битта қабрдан билиб олдим. Агар ҳамма ёқни тизза бўйи майса қоплаган, бир текисда кўм-кўк бўлиб барқ уриб ётарди. Қабристоннинг пастроқ томонида, йўлга яқин жойда қўлини пешанасига соябон қилиб, узоқ-узоқларга термулиб ўтирган аёлни кўрдим. Бу — кечаги тўйхонада ош еб, чиқиб кетган аёл эди.

— Бечора ўн етти йилдан бери ўгли Хайрулланнинг йўлига қарайди, — деди Ҳурматой аёлга ғамгин боқиб.

Бу орада автобус келиб, бошқалар қатори ўриндиқдан жой олди.

Яна ўқиш, имтиҳонларга тайёргарлик, бўлиб, ўша аёл ҳақида сўраш ёдимдан кўтарилибди.

Ўқишни тугатиб ҳаммамиз ҳар томонга кетдик. Тўйимиздан бир йил ўтиб, Сирдарёга кўчиб келдик. Келинчақлик ташвишлари, қувончлари, фарзанд тарбияси билан бўлиб, бир-биримизни йўқлаб боролмадик ва йиллар давомида узилишиб кетдик.

Орадан йиллар ўтиб, нафақага ҳам чиқдим. 90-йиллар эди. Мен турмуш ўртоғим билан пойтахтимиздаги “Ботаника” сихатгоҳига дам олишга бордим. Маъданли сув ичиш учун махсус хонага кириб, сув ичаётсам, менга тикилиб турган аёлга кўзим тушди. У ёнидаги кишига мени кўрсатиб, бир нима деди. Унга кўзим тушди-ю, юрагим шиб этиб кетди.

Наҳотки, бу ўша Ҳурматой бўлса? Жуда-жуда ўхшашпти. Лекин хийла ўзгарган, тўлишган, кексайган. Мен ҳам унга қарадим, кўзларимиз тўқнашди. Беихтиёр иккимиз ҳам бир-биримизга қараб юрдик. “Ҳурматой, сенми-сан, наҳотки?!” Овозим титраб кетди. Бир-биримизни бағримизга босдик. Кўзларимизда ёшлар ҳалқаланди.

Сихатгоҳдаги кейинги кунлар қандай ўтганини билмайман. Талабалик йилларини эслаб, гаплашиб тўймаймиз. Эртага кетамиз, деган куни то саҳаргача ухламабмиз. Шунда нимагадир ёдимга ўша қабристон четида ўтирган аёл келди-ю у ҳақида гапириб беришни сўрадим.

— Унинг вафот этганига йигирма йилдан ошди. Уни

сен охирги марта кўрган жойга дафн этишган.

Ўша аёл ҳақида батафсилроқ сўзлаб беришини илтимос қилдим.

— 1920 йилларда кўпчилик ночор кун кечирарди. Қишлоғимизда Нуриддин ҳожи исмли бой бўлиб, йил ўн икки ой уйларида мардикорлар, чорикорлар хизмат қиларди. Улар қўра-қўра молларга, экинларга қарашарди. Айтишларича, Ҳожи бир неча хотинларидан ўғил кўрган, лекин бирортаси турмаган. Фақат чиройда тенгсиз Холпошша исмли қизигина яшаб қолган экан. Бор умиди, орзуси шу қизи бўлиб, унинг айтгани-айтган, дегани-деган экан. Холпошша уйларида хизмат қилиб юрган Нодир исмли йигитга кўнгил қўйибди. Нодир серфарзанд, камбағал оиланинг энг кичиги экан. Муҳаббат қалбига ҳукмронлик қилган Холпошша ўзгариб қолибди. Неча-неча ерлардан келган совчиларни қайтарибди. Оғир-вазмин, камгап ва ўйчан бўлиб қолибди. Унинг бу ўзгаришини кўриб Ҳожи ўзида йўқ қувонибди. Қизимиз ақлли, одобли бўлиб боляпти, деб ўйлабди. Нодир билан Холпошша холи жойларда бир неча марта учрашиб, бир-бирларига тўйишмабди. Уларнинг хуфий севгиси секин-аста қанот ёйиб, бойнинг қулоғига етибди. Ҳожи шу куннинг ўзидаёқ Нодирни қувиб юборибди. Қизининг атрофига қўриқчилар қўйибди. Лекин севишганлар барибир учрашувга йўл топишибди, охирги чора қочиш дейишибди: бўлмаса, отаси қизини бир бойваччага беришини билишаркан. Нодир онасини сирдан воқиф этибди. Онаси олис қишлоқдаги сингисиникига қочиб кетишларини, у ер бежавотир эканлигини айтибди. Ёшлар туни билан йўл босиб, тонгга яқин манзилга келишибди. Холаси воқеани англаб, хавотирга тушибди. Чунки бой буларни топиб олса, қиёмат-қойим бўлишини биларди. Холаси болалари билан маслаҳатлашиб, ўтинхонани ёшларга бўшатиб берибди. У ерни обдон тозалаб, гиламлар тўшабди. Керакли нарсаларни киргизиб, эшик олдида бир неча боғ ўтин босиб қўйишибди. Агар бирор киши эшикни очса, ўтинларга қўзи тушар, ҳеч ким унинг орқасида одам борлигини билмас ва кўрмасди. Улар шу зайлда кундузи одамлардан панада ўтириб, кечасига ташқарига чиқишарди.

Бой эса қизини ким билан қочганини билиб, Нодирнинг оиласига не-не зулмлар қилмабди, қизимни топиб

бермасанг, ҳаммангни ўлдириб юбораман, деб кўрқитибди. Онаси эса уларни кўрганим йўқ, деб йиғлаб тураверибди. Ҳожи чор атрофга одам юбориб, Нодирларга қариндошлиги бўлган барча жойларни ғалвир қилиб ташлабди. Нодирлар яширинган ҳовлига келиб дағдаға қилишибди, кўни-қўшнилardan сўрашибди, улар ўтирган ўтинхонани ҳам очиб кўришибди. У ерда ўтиндан бошқа нарса йўқлигини кўриб, бу ердан ҳам кетишибди.

Шу зайдда бир неча ой ўтибди. Охири бой тақдирга тан берибди, ёлғиз қизини соғиниб, Нодирнинг онасини чақиртирибди: “Майли, қизимни ҳам, куёвимни ҳам гуноҳидан ўтдим. Уларни тирик кўрсам, бас. Келишсин, тўйларини қилиб бераман, ҳеч қачон ёмонлик қилмайман”, деб онт ичибди. Шундан кейин онаси Нодир билан Холпошшани уйларига олиб келибди. Бой сўзида туриб, қишлоққа тўй берибди. Нодир камбағал бўлса ҳам, ориятли, меҳнаткаш экан, ичкўёв бўлишга рози бўлмабди. Қишлоқ четига уй солиб, алоҳида яшай бошлабди. Ёшлар бир-бирларини шунчалик севишар эканки, икки фарзандлик бўлгунларича ҳам худди энди учрашган ошиқ-маъшуклардек кўзларига тикилиб тўйишмас, ниҳоятда аҳил ва иноқ, бахтиёр яшашаркан.

Кунларнинг бирида Нодир узоқ йиллардан бери нураб ётган эски оғилни бузиб, ўрнига янгисини қурмоқчи бўлибди. Деворни йиқитиб, ўрнини текисламоқчи бўлиб турганда, бирданига оёғига бир нима санчилгандай жиз этибди. Оёғини бир нима чаққанлигини сезибди-ю ўтлоқда учиб юрган ари бўлса керак, деб унчалик аҳамият бермабди. Лекин оғриқ кучайиб, оёғи кўкара бошлагач, кўнгли айниб, боши айлангандан кейингина ишини тўхтатиб, уйга кирибди. Холпошша эрининг аҳволини кўриб: “Вой шўрим, сизга нима қилди?” деб йиғлаб, тўшак солиб берибди-да, югурганича қайнонасига, табибга хабар берибди. Табиб келиб, Нодирнинг оёғини кўрибди-ю, лабини тишлаб жим қолибди. Бу орада иситмаси кўтарилибди. Нодирни кўргани Ҳожи ҳам етиб келибди. Улар табибга нима гап деб илтижоли боқишибди, табиб бошини чайқабди. Ташқарига чиқиб, уни жуда ҳам заҳарли қора қурт чаққанлигини, заҳар қонга ўтиб, бутун танани қоплаганлигини, энди ҳеч қандай муолажа, дори-дармон фойдасиз эканлигини айтибди. Агар қурт чаққан заҳоти келга-

нимда эди, ёки ўзи ўша ерни кесиб, заҳарни сиқиб чиқарганда эди, фойдаси бўларди, энди кеч бўлди, тақдирга тан беришдан ўзга чора йўқ, дебди-да, чиқиб кетибди. Арслондай бақувват йигитнинг тақдирини кичкинагина қурт ҳал қилибди. Холпошша дод солиб, юзини юлибди. Онасининг фарёди барчани ларзага келтирибди...

Орадан бир неча йил ўтибди. Холпошша яна ҳам очилиб, ҳуснига ҳусн қўшилибди. Атрофдан яна совчилар кела бошлабди. Холпошша эса, менга эрнинг кераги йўқ, икки паҳлавон ўғлим бор. Энди мен қолган умримни Нодиримни ёди билан яшайман, деб жавоб қайтарибди.

Аксига олиб Холпошшанинг отасини шўролар қулоқ қилишибди. Бир кечада вагонга жойлаб, аллақерга олиб кетишибди. Холпошшага эса камбағалнинг беваси деб тегишмабди. Бадавлат отасидан айрилган Холпошша яна ғамга ботибди. Унинг гўзаллигига қойил қолиб, кечаларни бедор ўтказётган колхоз раиси Шербой бир кун уларникига келиб, эшигини тақиллатибди. Узун сочлари тақимини ўпиб турган шаҳто кўзли, оппоқ юзли Холпошшо эшикни очибди-ю, раиснинг мақсадини тушунибди. Илгари ҳам бир неча марта тўқнаш келганда, раиснинг ҳаёсиз сўзларига рад жавобини бергани ёдига тушиб, яхши гап бунга фойдасиз эканлигини билиб, уйга кириб, ўткир тигли ханжарни олиб чиқади ва кўксига қадади: “Агар бир қадам боссанг ёки яна гапирсанг, шу ханжарни кўксимга суқиб ўламан”, деб кўрқитади. Аёлнинг мард ва вафодорлигига тан берган Шербой узр сўраб, иккинчи марта келмасликка сўз бериб чиқиб кетади. Шу кун Холпошша қайноғаси Эрийигитнинг олдига бориб, воқеани айтади. Ёлғиз яшашга кўрқаётганини сўзлаб, иложи бўлса, бирга турайлик, уйимизнинг хоналари кўп, дейди. Қайнонасининг вафотидан кейин қайноғаси укасини уйлантирмоқчи бўлиб юрганлиги, лекин келин туширишга уйнинг торлиги, уй солишга кўлининг қисқалик қилаётганини биларди. Қайноғаси ва овсини бу таклифдан бошлари кўкка етиб, хурсанд бўлишди. Энди улар катта оила бўлиб, бирга яшай бошлашибди. Овсини оқкўнгил, очиқ чехрали аёл бўлиб, иккаласи опа-сингилдек аҳил, иноқ ҳаёт кечиришибди. Фарзандлари Лутфулла ва Хайруллар ўсиб ўлғайибди.

Холпошшо уларнинг камолини кўриб, бир қувонса,

ҳадемай оталарининг ўрнини босади, деб икки севинарди. Қишлоқ аҳли аёлни вафодор ва покизалиги учун жуда ҳурмат қилишар, бирор имонли аёл ҳақида сўз кетса, дарҳол Холпошшани мисол қилишарди. Шундай кунларнинг бирида уруш бошланибди, деган гап пайдо бўлди. Ҳадемай қишлоқ йигитлари битта-битта фронтга йўл олишди. Навбат Лутфуллага келганда Холпошша дод, фарёд қилди, фойдаси бўлмади. Уни қўшни йигитларга қўшиб, олиб кетишди. Холпошшо фарзандини ойнаб кутди. Биттагина хат келармикан деб, хат ташувчининг йўлига интизор боқди. Ниҳоят, хат келди, лекин у Лутфулладан эмас, унинг мардларча жанг қилиб, ҳалок бўлганлиги ёзилган қора хат эди. Холпошшонинг дарди-дунёси қора бўлиб, аза очди, дод солиб, фарёд чекди. Кўпга келган тўй, деб секин ўзини қўлга олди. Бор меҳрини Хайруллага бериб, умид кўзларини унга тикди.

Даҳшатли уруш тезгина тугай қолмади. Қишлоқдан урушга жўнаганларни йиғлаб кузатиб, қора хат келганда бирга ҳам чекиб юрган кезларда, ҳарбий комиссарликдан Хайруллани ҳам олиб кетишга одам келди. Холпошшо, “Боламни бермайман, биттасини қурбон қилганим етади”, деб нола чекди, дод солиб сочини юлди, барибир фойдаси бўлмади. Ташқарида қор бўралаб ёғар, изғирин баданга игнадай санчиларди. Қуролланган ҳарбийлар қишлоқдан беш-олти йигитнинг ёнига Хайруллани ҳам қўшиб, «бричка» деган узунчоқ аравага солиб олиб кетишди. Холпошшо араванинг кетидан у ҳолдан тойганча югурди, гоҳ сирпаниб, гоҳ чўккалаб қолса ҳам тўхтамай олға интилди. Туман марказига келиб, урушга олиб кетишгаётган йигитлар қаерда деб суриштириб, станцияга етиб келади. Шу пайт атрофни ларзага солиб, титратиб, ўкириб поезд келиб тўхтади. Холпошшо у ёқдан-бу ёққа югуриб, боласини излар экан, “По вагонам”, деган буйруқ эшитилди.

Қуролланган қўриқчилар иштирокида йигитлар саф бўлиб вагонларга чиқа бошлашди. Холпошшо у ёқдан-бу ёққа, Хайруллагинам, болам, деб югурар экан, вагон зинасидан кўтарилаётган дилбандига кўзи тушди. “Она, онажон!” деган товушини аранг эшитди. Хайрулланинг юзини ён тарафдан кўрди-ю, орқасидан чиқаётган йигитлар суриб, ичкарига киргизиб юборди. Холпошшо, болам-болагинам, деб чақириб, вагонга осилмоқчи бўлар, қурол-

ланганлар аёлни итариб, яқинига йўлатмасди. Поезд бир чинқириб, олға силжиди. Бир қанча аёллар сингари Холпошшо ҳам вагон орқасидан узоқ муддат югурди, ҳолдан тойиб, етиб боролмаслигига кўзи етгач, ортига қайтди.

Охириг овуноғидан ажралган Холпошшо ярим телба ҳолда ортига қайтади. Кун бўйи туз тотмаган, югураве-риб, йиқилиб, ҳамма жойи шилинган аёл кечаси йўл босиб, қишлоғига яқин қолганда боши айланиб йиқилади. Боши музга тегиб, бир муддат кўз олди қоронғилашиб, ҳушидан кетади.

Тумандан қишлоққа озиқ-овқат ташийдиган аравада келаётганлар ой ёруғида, йўл ўртасида ётган одамга кўзлари тушган заҳоти ирғиб тушиб Холпошшони танишади. Кўтариб аравага ортайлик дейишса, узун-узун сочлари музга қўшилиб қотиб қолган, уни ажратиб бўлмасди. Улардан бири ёнидан пичоқ чиқариб, аёлнинг сочини музлаб қолган қисмидан юқорисини кесиб ташлади. Аёл эртасига ўзига келди. Лекин қаттиқ шамоллаганиданми, иссиғи кўтарилиб, дам-бадам алаҳсирар, гап орасида Хайрулла номини канда қилмасди. Ўн кунлардан кейин аёлнинг иссиғи тушиб, оёққа турди. Лекин аллақандай тушунарсиз ҳаракатлар қилар, йиғлаб туриб кулар, кулиб туриб йиғларди. Одамлар аёлнинг фарзанд доғида телба ҳолга келганлигини пайқаб қолишди. Холпошшо ҳеч ким билан гаплашмас, ҳеч кимга тегинмас, ўзи билан ўзи овораю сарсон эди. Қишин-ёзин қабристон пастидаги тош устига ўтириб, соатлаб ўғли Хайрулла кетган йўлга термулар, кейин ҳафсаласи пир бўлгандай, уйга қайтиб келарди. Яхши ҳамки Холпошшо вақтида қайноғасини кўчириб келган экан. Овсини Холпошшонинг кўнглига қарар, оппоқ кийинтирар, сочларини вақтида ювиб, тараб қўярди. Орадан йигирма йиллар ўтса ҳам аёлнинг кир-чир ёки сочи пахмайган ҳолда юрганини ҳеч ким кўрмаган. Қишлиқировли кунларда уйдан кўчага чиқармасликка ҳаракат қилсалар ҳам, пайт топиб ўша тош устида бир неча соат қолиб кетарди. Заҳ тош аёлнинг ички аъзоларини касаллантиради. Врачларнинг барча ҳаракатлари зое кетади, аёл соғаймайди. Шундай кунлардан бирида ярим тунда аёл ўзида куч тўплаб, ташқарига чиқади ва ўша тош устига келиб ўтиради. Уни чиқиб кетганини ҳеч ким пайқамай қолади. Эрталабга яқин тўшакда аёлнинг йўқлигини се-

зиб, қабристонга югуришади. Аёл тош устида эмас, тошга суянган ҳолда, ўғли кетган йўлга қараганча қотиб ётарди. Холпошшонинг жанозасига жуда ҳам кўп халқ йиғилди. Келганларнинг ҳаммаси аёлнинг вафодорлиги, имонлиги, садоқати ҳақида гапирди. Уни ўзи йиллар давомида ўтириб, ўғлини кутган тош ёнига дафн этишди. Қабр атрофига бир неча тўп аёлнинг севган гули — боғ гулидан (атиргул) экишди.

Кўз олдимга қабристоннинг куйи қисмидаги кўм-кўк майсалар, турли рангда гуллаб ётган боғ гуллари, ёлғиз қабр келди. Хаёлимда қабр устидаги боғ гуллари ҳамон Хайрулла кетган йўлга қараб эгилиб тургандай, ҳамон кутаётган туюлди. Қалбимни ғамгин, аллақандай маҳзун ҳислар чўлгаб олди. Беихтиёр кўзларимдан бир неча томчи ёш Холпошшога атаб битаётган шеърӣ сатримга томиб кетди.

*Болам деб чўзган кўли қолиб кетди муаллақ,
Боласини бир кўриш насиб этмади, ҳаллоқ.
Қирққа қирмай қийилди, саксон яшарликдай нақ,
Ушбу қабр ёнидан бошлар эгиб ўтингиз,
Ҳурмат айлаб ўтингиз.*

*Неча ўн йил ўтса ҳам кутди бу онаизор,
Гулдек умрин бахш этди, қалбида қанча озор.
Ҳижрон якуни бўлди ахийри ёлғиз мазор,
Ушбу қабр ёнидан бошлар эгиб ўтингиз,
Ҳурмат айлаб ўтингиз.*

ЎГАЙЛИК ҚИСМАТИ

Биринчи ҳикоя

Қадим замонда ўта қаттиққўл, золим бир эркак бўлган экан. У хотинини ҳеч қарга чиқармас, бирор киши билан гаплашишга йўл қўймас экан. Қийналиб ғамга ботган аёл юрагини бўшатиш учун лойдан одам ясаб яшириб қўйибди. Ҳеч ким йўқ вақтларда лойодамни кўлига олиб, унга дард-ҳасратларини тўкиб солар, гарчи, ундан бирон садо чиқмаса-да, бирмунча енгил тортгандай бўларди. Бир куни аёл навбатдаги ҳасратларини ўртоқлашиш мақсадида яши-

риб қўйган жойини қараса, лойодамнинг кўкси эриб, оқиб кетган ҳолатда ётганига кўзи тушибди. Шунда у кўкка нола қилиб: “Эй, Яратган Эгам! Лойдан яратилган одам менинг ғамларимга дош беролмай кўкси эзилган экан, ўзим қандай чидаяпман?!” дея оҳ тортган экан...

* * *

Ёз чилласида Ботаника сиҳатгоҳи жуда тирбанд бўлар экан. Дам олиб, шифо топаман деганлар-ку, майли, бир-ров келиб-кетувчи, “ҳорма-бор бўл” қилувчиларнинг ҳам оёғи узилмайдди.

Хангоматалаб беш-олти аёл дарвоза ёнида гурунглашиб турардик. Олчаранг янги “Нексия” келиб тўхтади. Ундан кўлларига майда-чуйда тўла сумка, пакет кўтариб олган икки йигит ва бир қиз тушиб, яшаш корпусига ўтиб кетишди. Орадан кўп ўтмай уларга эргашиб барваста, раҳбарнамо бир эркак ва ундан анча ёш кўрунувчи, замонавий кийинган аёл чиқди. Эр-хотин (бир қарашдаёқ уларнинг эр-хотинлигини англаш қийин эмасди) хабар олувчиларни кузатиб, виқор билан ўтиб кетишди. Эркак аёлга илтифот кўрсатиб, олдинга бошлар, меҳрибончилиги ҳаргиз сезилиб турарди. Улар беш-олти ўриндиқ наридаги скамейкалардан бирига бориб ўтиришди.

— Ўҳ, қандай бахтли аёллар бор-а! — деб юборди дарадаги аёллардан кимдир оҳиста, суҳбатлашиб ўтирган жуфтликдан кўз узолмай. — Ўғил-қизи “Нексия”да кўришга келса, ёнида алпдай келишган эри бўлса, товонигача зарга ботиб юрса, шуларнинг ҳам армони бормикан?

Хотини билан бирпас хангомалашиб ўтирган эркак ўрнидан турди-да, нимадир деб яшаш корпуси томон йўл олди. Аёл бўлса, индамай кўлидаги рўзномани ўқишга тушди. Аёллар гуруҳи уларни муҳокама қилишни давом эттирди. Бирдан ёнимда ўтирган Баҳринисо баланд овозда уни чақириб қолди:

— Ҳой, синглим, келинг, бизларга қўшилиб ўтиринг!

Шундай калондимоғ аёл олдимизга келармиди, дегандай, ўринсиз таклиф учун норози қиёфада аввал Баҳринисога, кейин буёғи нима бўларкин, деган маънода аёл тарафга қарадик. Фикримизга мутлақо қарши ўлароқ ҳалиги аёл мулойим кулиб ёнимизга келди, ҳаммамиз билан бирма-бир сўрашди. Биз димоғдор деб ўйлаган аёл

ўта оддий, оққўнгил бир жувон бўлиб, исми Тошгул эканлигини билиб олди. Орамизда сергаплигидан Қақажон номини олган ва бунга ўрганиб қолган Зарбувиш исмли аёл янги суҳбатдошни бир зумда гапга қўмиб ташлади:

— Вой, сингилжон-ей, — деди у бидирлаб, — сизни биз билан валақлашиб ўтиришни ўзига эп кўрмайдиган бойвачча аёл деб ўйлабмиз. Болаларингиз бўй етган бўлса ҳам, ўзингиз ҳали қиз боладай нозиккина экансиз. Эрингизнинг яхшилигидан бўлса керак-да!

— Ҳа, болаларим катта бўлиб қолган. Худога шукур, хўжайиним ҳам, болаларим ҳам ҳурматимни жойига қўйишади.

— Неччига киргансиз? — деб сўради кимдир.

— Менми? Ўттиз бешга кирдим.

— Ие, болаларингиз катта-ку?!

— Болаларимми?.. Улар хўжайинимнинг аввалги турмушидан. Тўққан оналари вафот этган...

Тошгулнинг гап оҳангида битмас-туганмас ҳасрат ва дард ётар, буни ҳамма англаб етгани учун ортиқ уни савол билан қийнамасликни маъқул кўришди шекилли, гап тизгинини дарров бошқа ёққа буришди. Мен шундай кўҳлик, сўзлари бамаъни жувоннинг ичида қандай дарди борлигини билишга астойдил қизиқиб қолдим. Бу савол кун бўйи ҳаёлимни банд этди, у билан ҳамсуҳбат бўлишни, юрагининг тубидаги дардларини эшитишни астойдил хоҳлардим. Худо деган эканман, кечки овқатдан кейин худди шундай имконият туғилди. Ташқарига чиқсам, Тошгул ҳам хиёбон оралаб сайр қилиб юрган экан.

— Хонада юрагим сиқилди. Бирга айланайлик десам, хўжайиним негадир эриндилар.

— Агар йўқ демасангиз, мен сизга ҳамроҳлик қиламан. Овқатдан кейин бирон соат тиёда айланмасам, яхши ухлолмайман.

— Вой худди мендай экансиз. Эрим бунинг тамом акси. Менинг кўнглим учун бир-икки кун чиқдилар. Лекин худо берган кунни ё газета ўқийдилар, ё телевизорга кўз тикиб ўтирганлари ўтирган. Хўп десангиз, ҳар кун кечқурун бирга сайр қиламиз.

— Икки марта хўп! — дедим қувноқлик билан. — Фақат битта шарт билан.

— Қанақа шарт? — ҳайрон бўлиб сўради Тошгул.

— Шу пайтгача бошингиздан ўтганларни оқизмай-томизмай ҳикоя қилиб берасиз.

— Олинг-а, бунинг қизиғи бормикан сизга?..

— Бор-да, бўлмаса сўрармидим!

— Майли, сизга қизиқми-йўқми, айтсам айтақолай.

Сал енгиллашаман-ку, — деб суҳбатдошим чуқур сўлиш олди, кейин бир маромда ҳикоя қилди: — Менга бир назар солган ҳар қандай одам беғам, каму кўтсиз аёл экан, деб ўйлайди. Сизлар ҳам дастлаб шундай дея ўйлаган бўлсангиз керак. — Тошгул менинг маъқуллаш оҳангида бош қимирлатганимни кўриб маъюс жилмайди. — Ҳақиқатан ҳам, бундан ўн беш йилча олдин дунёда мендан бахтлироқ инсон йўқ эди назаримда. Отам туманда ижрокўм раиси бўлиб ишлар, еганимиз олдимизда, емаганимиз кетимизда эди. Мени катта ниятлар билан нуфўзли олийгоҳлардан бирига ўқишга киритишди. Ҳаммаси рисоладагидай кетаётганди. Бироқ биздан икки босқич юқори ўқиётган Нусрат исмли бир йигит билан яқиндан танишдим-у, ҳаммаси алғов-далғов бўлиб кетди. Дадамнинг: “Қизим, ҳаёлингни чалғитма, фақат ўқишни бил. Шундагина эртанг ёруғ, бахтинг баркамол бўлади”, деган насиҳатлари негадир қулоғимга баландпарвоз, бачкана гапдай эшитила бошлади. Гарчи, ўша йигитдан ўзимни олиб қочсам ҳам, уни кўрганимда ич-ичимдан севинач, тез-тез олдимга келиб туришини хоҳлар эдим. Аста-секин жуда иноқлашиб кетдик. У дугонам билан ижарада турган хонамизга келадиган, бизни у ёқ-бу ёққа томошага олиб чиқадиغان бўлди. Бир кун шеригим йўқлигида ётиб қолди...

Тошгул қўлидаги рўмолчани кўзига босиб, ихтиёрсиз қуйилиб келаётган қайноқ ёшларини артди. Сўнг истеҳзо билан кулди-да, давом этди:

— Менинг бахтсизлигим ана шу кечадан бошланди. Ота-онамнинг насиҳатларига қулоқ тутмаганим, ўзбошимчалигим қимматга тушди. Ҳомиладор бўлиб қолганимни эшитган Нусрат мендан қочиш учун баҳона қидиришга тушди. Ўз дардим, ўз муаммоларим билан қовурилиб ётар, кўзёшларим ёстиқни ювар, ҳаммасидан хабардор хонадош дугонамнинг таскинлари қулоғимга кирмасди.

— Йиглаб ётаверганингдан кимга фойда? — дерди ду-

гонам куйиниб. — Ўқишингни сиртқиға ўтказ. Бор Нусратникига, ота-онасига дардингни айт, тушунган одамлар бўлиши керак, ўғлини йўлга солар, уйлансин.

Мен “йўқ” дегандай бошимни сарак-сарак қилар, аламимни фақат йигидан олардим. “Кимсан, фалончининг қизи ўқияпман деб ҳаммани аҳмоқ қилиб юрган экан, аслида йигитларга эргашишдан бошқа иш қилмаган, ана, охири биттасига осилиб олди”, деган маломатлар кўз олдимга келарди. Вақт ўтиб борар, бундай шармандалиқдан отам хабардор бўлса, ҳолим нима кечишини ўйлаб ич-этимни еб борардим. Ёнимиздаги касалхонага кириб, гинеколог аёлга учрашдим. У биринчи болани олдириш хавфли эканлигини, бунинг устига, вақт ўтказиб юборилганини айтди ва туғишдан бошқа чора кўрмасликни маслаҳат берди. Шу тариқа яна икки-уч ҳафта ўз ёғимга ўзим қовурилиб юрдим. Кейин бошқа бир дўхтир аёлга учраб: “Қанча пул олсангиз бераман, қорнимдаги боладан халос қилинг!” дея илтижо қилдим. Дўхтир ҳомиланинг анча катта бўлганини айтиб иккиланди, халатининг киссасига солинган бир сиқим пулгина масалани менинг фойдамга ҳал қилди. Чидаб бўлмас азобда боладан кутулдим. Лекин кўп қон йўқотиб, ҳолдан кетдим, касалхонада бир неча кун ётиб қолдим. “Бир оз тоби йўқ”, деган гап уйимиздагиларга етиб борибди. Отам шу заҳоти машина тайинлаб, онамни менинг олдимга жўнатибди. Пича қон қуйишганидан кейин сал ўзимга келиб, кўзимни очсам, ёнимда онаизорим йиглаб ўтирибди. Унинг: “Болажонимнинг чивиндай жонини ўзинг асра, художон!” деган илтижолари қулоғимга худди узоқдан келаётгандай эшитиларди. Яширмай ҳамма гапни айтдим. Бундан кейин нима қилиш керак, деган масала энди икки аёлнинг бошини қотирарди. “Ҳарқалай, отанг ҳозирча билмагани маъқул”, деган қарорга келди онам. Бироқ ёмон гап тез тарқалар экан. Мени хуфёна аборт қилган ва оғир аҳволга тушишимга сабабчи бўлган дўхтир ишдан олингани тез орада ҳамма ёққа овоза бўлди. Отам ҳам мени кўргани келган куниеқ ҳамма гапдан хабар топди. Шундоғам қон босими тез-тез кўтарилиб турарди. Касалдан боши чиқмай қолди. Охири ногиронлик нафақасига чиқиб, ишдан бўшади. Мен ҳам олийгоҳда ўзим ҳақимда болалаб кетган ҳар хил мишмишларга дош бера олмай ўқишни ташладим. Ўн йилга

яқин уйда ўтирдим. Уйимизга тез-тез совчилар келар, бироқ улар ё номаълум сабабга кўра хотинидан ажраган, ёки хотини ўлган кишилардан бўлар, ҳаммасига бир зайлдаги “йўқ” жавобини бериб қайтарардим. Бу орада инсулт хуружи отамни бағримиздан юлиб олди. Отамнинг ўлимида гуноҳим борлигини ўйлаб, ўзимни қўярга жой тополмас, бошимни деворларга уриб йиғлар, бироқ кош-ки бу билан энди ҳаётни орқага қайтариб бўлса! Шу тариқа вақт кетидан вақт ўтар, уйимизга келаётган совчилар сони бир оз камайган бўлса-да, ҳамон “ҳа” жавобисиз қайтарди. Ўз уйимда ўзимни ортиқча юкдай ҳис қилар, ҳеч ким бетимга очиқ айтмаса ҳам менинг бўлажак оилам масаласи кун тартибидан бирон лаҳза тушмаганлиги ҳар қадамда сезилиб турарди. Куёвликка “даъвогар”лардан бири уч-тўрт марта одам юборди. Мен уни аввалдан танирдим. Хотини вафот этган, беш фарзанддан бир қизини чиқариб, икки ўғлини уйлантирган, бир қиз, бир ўғил билан яшарди. Ўйлаб-ўйлаб, уйдагиларга ортиқча юк бўлмаслик мақсадида шу кишига розилик бердим. Ортиқча дабдабасиз, маҳалла мўйсафидларига бир чўқим ош қилиб, уйдагилардан рози-ризолик олиб янги рўзғорни бошладим. Дастлабки кунлари шум тақдиримни қарғаб роса йиғладим. Ахир мен ҳам ҳамма қизлар қатори келинлик либосида, ёр-ёр садолари остида отамнинг оқ фотиҳасини олиб гўшангига қадам қўйишим мумкин эди-ку! Бунинг ўрнига, отам тенги эркакка маҳрам бўлиб ўтирибман. Менинг доно маслаҳатчим — отажоним бўлса, арши аълода юрибдилар...

Суҳбатдошим яна чуқур тин олиб, бирпас жим қолди. Унинг билинар-билинмас сурма тортилган чиройли кўзларида тубсиз бир андух ифодаси қотиб қолганди.

— Умуман олганда, Турғун ака ёмон одам эмас экан, — деб давом этди Тошгул сал ўзига келиб. — У гуруч заводида директор бўлиб ишларди. Мени хафа қилмасликка, ҳамма масалада кўнглимга қарашга интиларди. Биронта фарзанд туғишимни хоҳлар: “Болага овуниб, сиқилмасдинг, элга қўшилардинг”, дерди. Уч йил яшаб фарзанд кўрмаганимизга диққат бўлар, мени дўхтирма-дўхтир олиб юришдан эринмасди. Бола кўрмаслигимнинг ҳақиқий сабабини билганим боис ич-ичимдан баттар эзилардим.

— Болалар-чи? Болалар сизни қандай қабул қилди? —

деб сўрайман сабрим чидамай. Тошгул ўз дардини янги саҳифаси очилгандай яна “уф” тортади.

— Болаларми?.. Ўғай онани қайси бир фарзанд хуш кўрарди дейсиз. Улар мени оталарининг бойлигига учиб тегди, деб ҳисоблашди. Турғун аканинг уйидаги ўғли Соҳиб билан қизи Фарида бизнинг оила қуришимиз олди-дан “ЗАГСдан ўтмайсизлар!” деган қатъий шарт қўйишди. Ўша пайтда менга ҳамма нарса барибир эди, шартга рози бўлдим. Келин бўлганимга беш-олти ой ўтгач, аввал ётоқхона, эндиликда яқин қариндош-уруғлар учун кичик бир меҳмонхона вазифасини бажариб қолган хонани йиғиштираётгандим. Кўзим бурчакдаги сариқ тусли эски русумли шифонерга тушди. Калит эшигининг оғзида бўлгани учун қизиқиб очдим. Унда саф тортган илгичларда хилма-хил аёллар қўйлаги осиглиқ эди. Зар билан тикилган, қуббали, нақшинкор безаклари бор биттасини қўлимга олдим. Энди бўйимга ростлаб кўраётсам, Фарида важоҳат билан кириб келди. У икки қўлини мушт қилганча чексиз ғазаб билан шунақанги қарадики, юрагим орқасига тортиб кетди.

— Нима ҳаққинг бор?! — деб бақирди у биринчи марта сенсираб. — Онамнинг қўйлақларига қўл теккизишга нима ҳаққинг бор?

— Қизим, сенга нима бўлди? Мен шунчаки...

— Мен сенинг қизинг эмасман! — дея қаттиқроқ бақирди у. — Бундан кейин онамнинг кийимларига қўлинг-ни теккизма, ифлос қилма!

— Нега унақа дейсан, қизим, мен ахир?...

— Яна айтаман, иккинчи мени қизим дема, “қизим” дейдиган онам гўрда ётибди. Отамизни макр-ҳийла билан ўзингга оғдирганинг етмагандай, бизнинг ҳам кўнглимизга қармоқ ташлаяпсанми, жодугар? Чучварани хом санабсан! Тезда бу хонадан қорангни ўчир, иккинчи қадам қўйма, тушундингми?!

Мен бахтиқаро фарзандларнинг бошини силовчи меҳрибон она ролини ортиқ ўйнай олмаслигимни ҳис қилдим. Бошим айланиб, кўзим тинди. Оҳиста чиқиб кетаётиб, ортимдан Фариданинг сўнгги найзалари санчилаётганини ҳис қилиб турдим:

— Бор, ҳамма гапни дадамга айт. Чақавер, илон бўлиб...

Шунда мен бу хонадонга тамомила бегона эканли-

гимни яққол ҳис қилдим. Соҳиб мен билан умуман гаплашмас, отасининг олдида номига ҳурматимни қилгандай бўларди-ю, ҳар қадамда бегоналигини билдириб турарди. Шу кун камтаргина кўч-кўронимни йиғиштириб онам-ни кига кетмоқчи бўлдим. Лекин кечгача ўйлаб, бу фикримдан қайтдим. “Бундай қараганда, Фариданинг ўрнида мен бўлсам ҳам шундай қилган бўлар эканман, — деб фикрладим ўзимча. — Онасидан ёдгор қолган қўйлақларни ўғай она қўлида кўрган фарзанднинг қалбидан отилиб чиққан нидоларни тушунса бўлади. “Ўғай” деган тамгадан қутулиш учун фарзандлар сени ўз онасидек кўришлари керак. Бу эса, энг аввало, сенинг ўзингга боғлиқ. Уларнинг меҳр-муҳаббатини қозониш учун курашишинг керак”.

Шу кун эримга бўлиб ўтган воқеа ҳақида лом-мим демадим. Фақат бир нарсани таъна қилдим:

— Турғун ака, иш деб болаларнинг аҳволидан жуда кам хабар оладиган бўлдингиз. Уларнинг суянгани сиз, менга ҳозирча ўрганишгани йўқ. Айниқса, кенжангиз Фариданинг ўқишларидан хабардор бўлиб, кўнглини кўтариб турсангиз яхши бўларди. Онасининг таъзиясидан кейин ҳалигача ўзига келолмаяпти бояқиш.

Мен болаларнинг нафратомуз нигоҳларига парво қилмасликка ҳаракат қилар, уларнинг меҳрини қозониш учун нимаики лозим бўлса бажардим. Четдан қараган одам мени шу уйнинг чўриси бўлса керак деб ўйлаши мумкин эди. Чунки уй-рўзгор ишларининг ҳаммасини ўз зиммамга олган эдим. Гоҳида Фарида кир ювиш, ёки кийим дазмоллашга уннайдиган бўлса, дарҳол қўлидан дазмолни олардим.

“Сен дарсингни қилақол, бу менинг ишим”, — дердим.

Шунда у индамай туриб кетар, ўз кийимларини барибир ўзи юварди. Аста-секин ҳаёт изига тушиб борди. Фарида ҳам, Соҳиб ҳам олийгоҳни битиришди, дарангдурунг тўйлар қилиб, бирини узатдик, бирини уйлантирдик. Бирин-кетин неваралар пайдо бўлди. Кичик неварам Воҳиджонни шундай соғиндимки, Соҳиб билан келинга янаги гал ўзларинг билан олиб келмасанглار тарс ёриламан, деб тайинладим. Фақат ўзимнинг фарзанд кўриш борасидаги бутун саъй-ҳаракатларим зое кетади.

— Ҳарқалай, болалар билан тил топишибсиз-ку, — дея тасалли бераман муштипар суҳбатдошимга. — Бунинг устига, эрингиз сизни бошида кўтариб юрадиганлар хилдан экан. Аёл учун оиланинг тинчлигидан ортиқ бахт борми?

— Ҳа-а, тўғри айтасиз, — Тошгул жилмаймоқчи бўлди-ю уддалай олмади, бунинг ўрнига юзида истехзоли кулги зоҳир бўлди. — Оиланг тинч — сен тинч, деб бекорга айтишмаган. Лекин Турғун аканинг соғлиғи борган сари панд беряпти. Ҳозиргача икки марта инфаркт билан оғриган. Дўхтирлар эрингиз зинҳор диққат бўлмаслиги керак, агар юрак касали тутса, бу охиригиси бўлади, деб огоҳлантиришган. Буни Турғун аканинг ўзи ҳам яхши билади. Унинг кўнглига қарашим, ёш боладай парваришлашим, соядай эргашиб юришим сабабини тушунгани учун ҳам мендан чексиз миннатдор. “Яхшиям яратган Эгам тақдиримга сени рўбарў қилган. Сен бўлмаганингда ҳолим нима кечарди?” дейди иккимиз ёлғиз қолган пайтларда. Фақат болаларимиз бошқача фикр юритади. Улар оталарининг соғлиғи мен туфайли шу ҳолга тушган, деб ҳисоблашади. Турғун аканинг биринчи хуружи менгача бўлгани, бола-чақа, раҳбарлик ғурбатлари шундоғам чарчаган юрагига таъсир қилганлиги билан ҳисоблашгилари келмайди. Биз бу ерга жўнашимиздан бир неча кун аввал катта ўғлимиз Содиқ уйга келганди. Турғун ака қаергадир чиқиб кетган, Содиқ меҳмонхонада укаси билан гаплашарди. Мен келиннинг овқат-повқатига ёрдам керакмасмикан деб секин ошхонага ўтаётиб, тасодифан аканинг суҳбатини эшитиб қолдим.

— Уйни номингга ўтказиб қўйган бўлсак, нимага хавотирланасан? Дадамга бир гап бўлган заҳоти бу қисир хотиннинг ...га тепиб ҳайдаймиз. Хоҳлаган жойига бориб арз-додини қилаверсин!

Мен Соҳибнинг жавобини эшитиб ўтирмадим. Шу пайтгача оилам тинчини деб болаларнинг бутун эркачилигини кўтариб келгандим. Улар мени ёмон кўришини билардим. Лекин яхшилик тошни ҳам эритади-ку, болаларнинг кўнгли нима деган андишада тишимни тишимга қўйиб, уларнинг хизматини қилдим. Лекин... Хонамгача аранг юриб келдим-да ўзимни ерга ташладим. Бошимни гиламга уриб нола қилдим: “Ё Парвардигор! Ўзинг била-

сан-ку, шуларни деб ҳузур-ҳаловатимдан кечдим, хўрликларга, ҳақоратларга чидадим, оқибат шу бўлди-ми?!” Бироқ менинг оху ноламни тўрт девордан бошқа ҳеч ким эшитмасди...

— Эрингизга секин гап очмадингизми? Соғлиғи ёмон одамларнинг ҳаммаси олатда қолдирадиган мероси ҳақида аввалдан қайгуради-ку!

— Турғун ака унақа одамлардан эмас. У ўздан кейин болалар бирон нарсани ўзгартириши, айниқса, менга нисбатан бирон ноҳақлик қилиши мумкинлигини ҳаёлига ҳам келтирмайди. Яқинда бир кўшнимиз кўчиб кетадиган бўлди. Уйини сотиб олайлик десам, эрим кулди: “Қизиқмисан, шунча дов-дастгоҳ етмайдими бизга?” дея йигирма хонали, икки қаватли ҳашаматли уйимизни кўрсатди. Чиндан ҳам, Соҳиб келинимиз билан олти хонали, биз тўрт хонали уйда турамиз. Бўйи ўн беш метрли меҳмонхона, хориж мебеллари билан лиқ тўла, евроусулда жиҳозланган ўнлаб хоналар бўм-бўш ётади. Баъзи хоналарнинг чангини артиш учун ойига бир марта очамиз, холос. Лекин мол-мулк инсон қадри олдида нима дегани? Тирноқнинг кири эмасми? Худо кўрсатмасин-у, эртага Турғун акамларга бирон кор-ҳол бўлса, бу ҳашаматларни кўтариб кетмайдилар-ку!

— Ҳамма гапингиз тўғри-ку-я, лекин болаларингиз сизга нисбатан аллақачон ноинсофликни бошлашибди-ку! Бунақада эртага кўчада қолишингиз ҳеч гап эмас. Сиз эрингизга ўғилларининг қилмишини айтмасангиз ҳам, ўзингиз учун лоақал бирон бошпана олиб қолинг, ҳадемай кеч бўлади.

— Кўрдингизми, сиз ҳам ҳамма танишларимнинг гапини айтяпсиз. Сиз айтгандай, бошқа бир нарсани баҳона қилиб номимга биронта уй олиб қўйиш мен учун қийин иш эмас, лекин калламни олишса ҳам бундай қилмайман. Агар ҳозир эримдан бирон нарса ундириб олсам, ўрта-миздаги шунча йил ҳукм сурган меҳр-оқибат йўққа чиқади. Ўғил-қизларимиз мени бармоғи билан кўрсатиб: “Ана, айтмовдикми, бу аёл отамнинг бойлиги учунгина унга теккан деб. Унинг ўлимини билиб, (балки тезлаштириб) ўзига уй олволди”, дейишлари турган гап. Йўқ, бутун уй-жойи-ю бойлиги болаларига букурсин, мен то эрим тирик экан, унга ҳамдам, намнафас бўлиб яшайман. Эрим-

дан кейин бирон кунимни кўрарман. Ким билади дейсиз, ҳали кимнинг қазоси яқин. Баъзан ана кетади, мана кетади деган одамлар қолиб, қутилмаганда бошқалар кетган ҳолатлар кўп бўлган-ку...

Вақт алламаҳал бўлганлиги учун ётоқхона корпуси тарафга бурилдик. Ёнимда кетаётган муштипар аёлга боқиб, кечагина ҳаммамиз унга ҳавас билан қараганимизни, баъзилар: “Шу жувоннинг ҳам дунёда армони бормикан?” дея ҳасад қилганини эсладим. Тошгулга шунча йиллик азоб-уқубатларидан кейин лоақал тинчгина яшаши учун ўзига оддий шароит яратилишини талаб қилишга ҳаққи борлигини тушунтира олмадим. Очиги, у буни биларди, лекин оналик, аёллик ғурури бошқача иш тутишга йўл бермасди. Мен унга ҳавас билан боқар эканман, хайрлашиш олдидан ўз ҳаяжонимни яширолмай дедим: “Қанийди, сизга ўхшаган аёллар дунёда кўпроқ бўлсайди!”

ЭККАНИНГНИ ЎРАСАН

Иккинчи ҳикоя

Кейинги куни аёллар даврасига янги “мижоз” қўшилди. Оппоқ юзли, кўзлари катта-катта, кўҳликкина бу аёл ҳамиша оқ ҳарир рўмол ўраб юргани учунми, ё ҳақиқатан ҳам ҳаж сафарига бориб келганми, ҳарқалай, уни Ҳожи она, дея чақиришарди. Мен унинг ҳаётда кўпни кўрган аёл эканлигига амин эдим. Шу боис аввалдан келишиб олганимиздек кейинги куни ҳикоя сўзлаш навбати унга берилишини айтдим. У қизариб кетди ва: “Менинг унчалик қизиғи йўқ ҳаётимни эшитиш кимга ҳам керак?” деди маъюс кулиб.

Эртаси куни ҳарқалай, қийин-қистовсиз рози бўлди ва фикрини жамлаш учун чуқур тин олди, сўнг бирпас сукутга чўмиб, оҳиста, равон маромда гап бошлади.

* * *

Хуршида оиланинг ёлғиз, арзанда қизи бўлиб, ака-укаларига нисбатан унга кўпроқ эътибор беришар, айниқса, отаси уни еру қўкка ишонмас эди. Унга нисбатан “Оппогим”, “Энагинам”, “Ёлғизим” деган сўзларни иш-

латиб эркалатарди. У ҳақиқатан ҳам оппоқ, чиройли қиз бўлиб вояга етди. Мактабни яхши баҳоларга ўқиб тутатди. Маҳаллаларида Собир исмли бир йигит уни яхши кўрар, қизнинг ҳам кўнгли унга мойил эди. Бу ҳақда онаси ҳам хабардор бўлиб, Собирнинг яхши йигитлигини билгани учун уларнинг одоб доирасидаги самимий муносабатларига монелик қилмасди.

— Мактаб ҳам тутади. Энди нима қилмоқчисан? — деб сўради бир куни Собир.

— Айтувдим-ку ўқийман деб. Ҳужжатларим тайёр бўлса, ТошМИга олиб бориб топшираман.

— Сени кутсам майлими, Хуршида?

— Бу нима деганингиз? — Хуршида йигитнинг нима демоқчилигини тушунган бўлса-да, атайин сўради.

— Уйлариңга одам жўнатмоқчи эдим, қўлингни сўраб...

— Айтдим-ку, ўқийман деб, Собир ака. Отам ҳам, онам ҳам қачондан бери шу фикрда. Лекин кутсангиз... Бирон нарса дейишим қийин.

— Бўлди, кутаман. Йигит сўзим, неча йил ўқисанг ҳам умид билан кутаман. Бекорга отимни Собир (сабрли) дейишмаган-ку!

Хуршида унга меҳр тўла кўзлари билан қараб, жавоб ўрнига чиройли жилмайди. Бироқ отасининг фикри мутлақо ўзгарганини, уни турмушга узатиш учун тайёргарлик кўраётганини, олдинда ҳаётнинг жиддий имтиҳонлари борлигини Хуршида ҳали билмас эди. Бир куни тасодифан ота-онасининг ўзи тўғрисида гапираётганини эшитиб, ноқулай бўлса-да, эшик ортидан қулоқ тутди.

— Ёлғиз қизимни қандай қилиб бўлмасин ўқитаман деб катта гапирган эдингиз-ку, нега энди айниб ўтирибсиз? — деди онаси.

— Тўғри, лекин қизинг бу қадар кўзга яқин бўлади деб ўйламагандим. Кўраяпсан-ку, кўчага чиқди дегандан ҳамманинг кўзи Хуршидада. Ҳозир уни обрў билан яхши бир хонадонга узатишдан маъқули йўқ...

Эр-хотин ўз ётоқхоналарида алламаҳалгача тортишишди. Онаси ошхонага кириб келганида Хуршида унинг кўзлари йиғидан қизариб кетганини кўрди.

— Нима қилди, онажон? — деб сўради ҳеч нарса билмагандай.

— Ҳеч нима. Отанг билан тирикчилик важидан озгина айтишиб қолдим...

Орадан бир неча кун ўтгач, отаси Хуршидани чақириб, онаси ҳузурда ўз қарорини айтди.

— Ўқишим-чи, шу пайтгача мени ўқитаман деган вадаларингиз-чи, отажон? Наҳотки мени, ёлғиз қизингизни шу пайтгача алдаб келган бўлсангиз?

— Аёл зоти учун яхши рўзгордан муҳимроқ иш йўқ, қизим. Шу пайтгача сенинг кўлингга тикан киритмай катта қилдим. Бу ҳаётда ким кўп — адашган кўп. Шуларнинг қаторига тушиб қолмагин дейман, она қизим.

— Менга яхшилаб қаранг, дадажон, юзингизни ерга қаратадиган қизга ўхшайманми?

— Асло ундай демоқчи эмасман! Лекин бу дунёда юз яхшига минг ёмон бор. Сени еру кўкак ишонмай улғайтирдим, энди бўлса, яхши, ўзим билган бир хонадонга обрў билан узатишга қарор қилдим. Отанг билан тортишма, сенга ёмонлик соғинмайман-ку!

Онаси индамай, пиқ-пиқ йиглаб ўтирар, номаълум сабабга кўра тўнини тескари кийиб олган қайсар отага бўлса, гап қор қилмасди. Унинг Шодимурод исмли марҳум дўсти бўлар, қизини шунинг ўғлига узатишга қарор қилганди. Хуршида Собирни, у билан қилган аҳду паймонларини кўз олдига келтирди. Йўқ, у ўқимаган тақдирда ҳам Собирдан бошқа ҳеч кимга турмушга чиқмайди! Бироқ отаси она-боланинг арз-қолини эшитишни ҳам истамасди.

— Мен гулдай қизимни касб-корининг тайини йўқ бетайинга бераманми ҳали, чучварани хом санабсанлар! Бу уйда то тирик эканман, менинг айтганим бўлади, тамом! Тўйга тайёргарликни кўраверларинг!

Хуршиданинг кўзига дунё қоронғи бўлди. Хаёлига “Собирнинг ёнига бориб, иккаламиз бош оққан ёққа қочиб кетсакмикан?” деган фикр келди. Бироқ бу ишни ота-онасининг юзига оёқ қўйиш билан барабар деб билар, ўз бахти учун қурашишга иродаси етишмасди. Шу боис таслим бўлишга, тақдирига тан беришга мажбур бўлди.

Тўй бўлгач, орадан бир ой ўтар-ўтмас, Хуршида отаси қизини бу хонадонга узатиб, мудҳиш хато қилганини пайқайди. Куёв гапга кирмайдиган, бетайин, ароқхўр чиқ-

ди. У ичиб келиб жанжал кўтарар, хотинини урар, орага тушган онасига ҳам кўл кўтарарди. Ичмаса, тузуккина йигит бўлар, уй-рўзгор ишларига қарашарди. Лекин бир ичса кетма-кет бир неча кун бетўхтов ичар, устига устак, кайфи таранг пайтда ўрнига кириб индамай ётмас, молдан фарқи қолмасди. Хуршида уйдаги бу аҳволни талай вақт отасига билдирмай юрди. Қорнида қимирлаб қолган боласини ўйлар, отаси бусиз ҳам қизининг рўзгоридаги унча-мунча нарсани сезиб, диққати ошиб юрарди. Ким биладидейсиз, фарзанд туғилса, кўзи очилиб қолар. Биронта болалик бўлгач, мутлақо бошқача одамга айланган, ичишни, саёқ юришни ташлаганлар сон мингта-ку! Йўқ, Хуршида кўчқордай ўғил туғиб берса ҳамки, эри ярамас одатларини қанда қилмади. Баттар бўлса бўлдики, яхши томонга ўзгармади.

Бир куни тушга яқин ота келиб қолиб, унинг ҳамма ёгини мўматалоқ ҳолда кўрдию ранги ўзгариб кетди:

— Ие, юзларингга нима қилди?

— Ўзим... Йиқилиб тушдим.

— Қаердан йиқилиб тушдинг? Кўзларингнинг таги кўм-кўк бўлиб ётибди-ку, қизим. Тўғрисини айтавер, эринг билан уришдингми?

Шундан кейин Хуршида ўзини тутта олмай йиглаб юборди ва эрининг кирдикорларини гапириб берди.

— Вой аблаҳ-ей, ҳали мен гулдай қизимни бир ҳайвонга топшириб қўйдимми?! Қани у ифлос, менга кўрсатчи, кучи хотин зотига етгани бир кўриб қўяйлик. Нимта-нимта қилиб ташламасам, юрган эканман!

Шу куни эрим бошоғриққа ароқ қидириб, қаергадир чиқиб кетган эди. Отам тезликда зарур нарсаларимни йиғиштиришни буюрди ва мени олиб кетишга қарор қилди. Кетиш олдидан йиглаб қолган қайнонамга бутун захрини сочди:

— Мен сизлардан биттаю битта қизимни бундай аҳволга соласизлар, деб кутмаган эдим. Марҳум дўстининг руҳи шод бўлсин, қариндош бўлайлик, деб рози бўлибман. Ота бошқаю ўғил бошқа экан-да! Отасининг битта ҳаром тукига ҳам арзимас экан-ку! Хайф сизларга рўзгор!

Шундан сўнг отам қаттиқ куйиниб, кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди. Орадан ҳеч қанча ўтмай қон босими ошиб,

тўсатдан қазо қилди. Ҳаётимдаги ягона суянчигим — отамдан ажралганим менга жуда қаттиқ таъсир қилди. Негадир бу ишда ўзимни ҳам айбдордай билар, ҳам юрагим, ҳам виждоним азобда куярди.

Отамнинг маъракаларини ўтказиб бўлгач, бир куни қайнонам келиб, ўтган ишга салавот деб ярашишни илтимос қилди:

— Яккаю ягона илинжим — неварамни кўргим келаверади, — деб нолиди у. — Юрақол қизим, мен ўғлимдан воз кечишим мумкин-у, лекин сен билан неварамсиз яшолмайман.

Менинг қалб яраларим ҳали битмаган эди, очилиб кетди. Шунда аччиқ устида мудҳиш бир хато қилиб қўйдим. Ўзим туғиб, йўргаклаган азиз болажонимни қайнонамнинг қўлига жаҳл билан тутқиздим-да, унга захримни сочдим:

— Ма, шу алкашваччанг керак бўлса, олиб кетавер! Лекин отамни топиб бер! Отам қани, отам?!

Муштипар қайнонам индамай болани қўлига олди ва икки кўзи жиққа ёш билан чиқиб кетди. Ўз жигаргўшамни олиб кетаяптию қандай индамай турганимга, бу қадар бағритошликни ким дилимга солганига тушунмай ҳайрон эдим. Орадан бир-икки кун ўтгач, ўзимга келдим ва нақадар даҳшатли хатога йўл қўйганимни тушундим. Онамни кўндириб, бирга эримникига бордик. Не кўз билан кўрайликки, эшиқлар ланг очик, ҳамма нарса сочилиб, уйимиз остин-устин бўлиб ётар, афтидан, эрим пул қидириб, уйни шу ҳолда ташлаб аллақерга кетган шекилли. Қўшни аёлдан қайнонам қаердалигини сўрадим, у бошини сарак-сарак қилганча, деди:

— Сизларникидан келган куни, нарсаларини олиб кетди. “Қаерга кетишимни айтолмайман, ўғлим билса, бориб жанжал кўтаради. Мен энди шу неварам учун яшайман”, деганча йиғлаб чиқиб кетди.

Онам иккаламиз даҳшат ичида қотиб қолдик. Ўғлим — сўнгги ишонган тоғим кетиб қолган эди. Хато устига хатолар мени бутунлай синдириб ташлади. Бироқ инсон зотининг шум тақдирга тан беришдан бошқа иложи йўқ экан. Аста-секин янги ҳаётимга мослашиб, яшайвердим. Шу тариқа орадан яна икки-уч йил вақт ўтди. Мен қайнонам ва ўғлимдан бирон дарак қидириб бормаган жойим

қолмади. Собиқ эрим ичкиликка бутунлай берилган, касалхонадан боши чиқмай қолди. У уйдаги барча нарсани сотиб тугатган, иморатлар қайнонамнинг номида бўлгани учунгина уларни сотолмаган эди. Мен ҳеч нарса даъво қилмаслик шарти билан расман ажрашдим.

Бу орада мендан кейинги икки укам ҳам уйланиб, икки келин туширдик. Дадажоним раҳматли анча қурилишлар қилган бўлса-да, жойимиз овлоқ бўлишига қарамай барибир қисиниб, ўз уйимда бегонадай яшардим. Баъзан акаларимнинг болалари чегарадан чиқадиған даражада шўҳлик қилишса, очик кўнгил билан тартибга чақирар, жўрттага пўписа қилиб кўярдим. Айнан шу дамларда келинларнинг истехзо билан, норози қиёфада қараб турганини ҳис қилиб, жуда оғринардим.

Бир куни акаларим отамни хотирлаб, хатми Қуръон қилишга келишишди. Катта кўчқор сўйиб, қишлоқ оқсоқолларини чақирдик. Уларнинг менга қилган меҳрибончиликларини эслаб, туни билан йиғладим. “Бирдан-бир қизингизнинг бахти очилишини истардингиз, отажон. Лекин нимаки яхши ният қилган бўлсангиз тескарисини бўлди. Ўзингиз-ку бу дунё ғурбатларидан қутулгансиз. Нега мени ҳам олиб кетмадингиз?!”

Ўшанда менинг оҳ-нолаларимга яратган эгам раҳм қилдими, ҳарқалай, бирдан ҳаётимда бурилиш ясаладиган бўлди. Худойи куни қишлоғимиз мулласи менга ғалати-ғалати қараётганини сезиб қолдим. Ўзимни жуда ўнғайсиз сезар, ичимдан уни: “Мулла бўлмай кет, бунча ғаркўз бўлмасанг”, деб сўкардим. Кейин билсам, мулланинг касалманд хотини бўлиб, қишлоғимиз оқсоқоли анчадан бери унга мени олиб бериш пайида юрар экан. Мулла иккиланар, ўз бўйи билан бараварлашиб қолган болаларини, қишлоқдаги мавқеини ўйлаб яна уйланишга ботинолмай юрар экан. Ўша куни менга кўзи тушиб, узил-кесил бир қарорга келибди. Эртасига оқсоқол онамнинг олдига келиб анча суҳбатлашди. Мен чой олиб кирганимда улар гапини тўхтатар, онам менга ғалати қараб-қараб кўярди. Унинг юзида аллақандай ташвиш ифодаси зоҳир бўлиб, бутунги гап мени ҳақимда қетаётганлигини ички бир сезги билан ҳис қилдим. Оқсоқол кетгач, онам гапни чўзмай унинг мақсадини менга етказди:

— Мулла Охунга сени сўраб кепти. Нима дейсан, қизим?

Мен онамнинг нима демоқчилигини даб-дурустан тушунмадим. Гап мени эрга бериш ҳақида кетаётганлигини англагач, ҳўрлигим келди. Наҳотки, онам мени ўзимдан йигирма ёш катта эркакка беришга кўнган бўлса деб ичимни ит тирнарди.

— Мулла Охуннинг хотини, мен тенги болалари бор-ку, онажон, — деб ёш тўла кўзларим билан илтижоли боқдим онамга.

— Хотини бир неча йилдан бери касалманд, ўрнидан туролмайди. Қизи билан келинининг қўлига қараб қолган. Мулла Охунни уйланинг, қийналиб кетдингиз, деб ҳоли-жонига қўймайпти экан. Сени эрга тег, деб мажбур қилмайман, лекин ўз танингга ўйлаб кўр, алоҳида уй-жойи бор, ўзи художўй, муомалали одам. Бу ерда келинларнинг қош-қовоғига қараб ўтиргандан кўра, мулланинг суюкли хотини бўлиб яшаган маъкул эмасми?

Мен ҳеч нарса демай чиқиб кетдим. Ўз хонамга кириб, роса йиғладим. Шум тақдир мени доим таъқиб қилар, мана, энди қозондай салла, узун рўдапо тўн кийиб юрувчи, салкам отам тенги одам эрликка даъвогар бўлиб турибди. Бироқ ўз уйимда соядай бегонасираб, ака-укаларимнинг, келинларимнинг қош-қовоғига қараб яшаш ҳам жонимга теккан эди. Тенгим топилмагач, начора, бу гал ҳам пешанамга битганини кўришга қарор қилдим.

Сал фурсат ўтгач, кўнгли тоза, ажойиб инсонга текканимга ишонч ҳосил қилдим. Охун ака ширкатдан ижарага ер олган бўлиб, ўзи тинмай меҳнат қилар, бизни дала ишларига камдан-кам аралаштирарди. У ҳамиша менинг кўнглимга қарар, отимни айтмасдан “Гулим” деб, ҳамиша сизлаб мурожаат қиларди. Аллақаерлардан энг янги чиққан матоларни олиб келар, қўйинг, ўзингизни кўп уринтирманг десам ҳам, “Сиз ҳали ёшсиз, тенгқурларингиздан кам кийинмаслигингиз керак”, деб кўярда-қўймай тикувчига жўнатарди. Айтганидек, рўзгоримиз кундошим-никидан бошқа жойда бўлиб, катта ўғил учун солинган 6—7 хонали данғиллама уйда иккаламиз яшардик. Болаларнинг бари топарман-тутарман бўлгани учун алоҳида яшар, энг кенжа ўғил билан турмуши бузилган қизи кундошим билан бирга туришарди. Эрим икковимиз тез-тез

унинг ҳолидан хабар олиб турардик. Сал вақт ўтса, кўярда-қўймай эримни кундошимникига бошлаб борардим. Кундошим бизни очик чехра билан кутиб олар, дарддан қийналиб ётган бўлишига қарамай, бизга кулиб муомала қилишга ҳаракат қиларди. Ҳар замонда кўзларига милт-милт ёш келишини кўриб қолардим-у, бунинг сабабчиси ўзим эканлигимни ўйлаб, ич-ичимдан эзилардим. Шунда унинг қўлини маҳкам қисиб, фақат икковимизгина тушунадиган оҳангда:

— Мени кечиринг, опажон! — дердим, менинг кўзларим ҳам жикқа ёшга тўларди.

— Ҳеч қанақа кечирим сўрашнинг ҳожати йўқ, — деб шу ҳолда ҳам менинг кўнглимни кўтарарди бояқиш. — Охун ака сизни топганига жуда хурсандман. Фақат шундай ноёб инсонни қадрланг...

Бу уйда мени бор вужуди билан ёмон кўрадиган биттагина одам бор, деб ҳисоблардим. Турмуши бузилиб келган Нозима мени ҳам, отасини ҳам кўрарга кўзи йўқ эди. Биз келдик дегунча у зарда билан уйдан чиқиб кетар, кетгунимизгача қорасини кўрсатмасди, бемор онасининг, кўпни кўрган отасининг илтижоли насихатларига кулоқ солмасди.

— Бечора қизим турмуши бузилгандан кейин шунақа серзарда, одамови бўлиб қолди. Ҳечқиси йўқ, вақт ҳаммасини жой-жойига туширади, — дерди отаси.

Бир куни Охун ака менга:

— Ҳовлимиз катта, бир ўзингиз рўзгор ишларида қийналаётган кўринасиз. Хўп десангиз, кенжамизни келин билан бирга шу ерга келтирсак. Келин рўзгорга, ўғил томорқамиздаги экин-тикин ишларига қарашиб туради.

Мен “ўзингиз биласиз” дегандай елкамни қисдим. Келин-куёвнинг кириб келиши турмушимизга янада файз киритди. Кунларимиз жуда ширин ўтарди. Айтганимиздек, келин рўзгор юмушларини бутунлай қўлига олди. Орадан бир йилча фурсат ўтгач, хонадонимизда чақалоқ йиғиси эшитилди. Биз неварали бўлдик. Ўзим туғмаганим эвазига уйимизда гўдак бор-ку деб севиниб кетдим. Бола боқишни бутунлай ўз гарданимга олдим. Чақалоқни еру кўкак ишонмай парваришлай бошладим, ҳар куни чўмилтириб, янги қўйлакчалар кийдираман.

Ўзимизнинг ҳам фарзандимиз бўлишини ҳар иккала-

миз хоҳлар, лекин негадир худойи таолога бу борада қилган ўтинчларимиз инобатга олинмасди. Ҳайронман, бола кўриш ҳаёлимга келмаса ҳам аввалги эримдан туққанман, Охун аканинг ҳам болалари бор. Ҳеч камчилигимиз йўқдек, лекин тирноққа зор эдик.

Ҳа-ҳу дегунча ўн йил вақт ўтди. Бу орада эрим билан муборак ҳаж сафарига бориб келдик. Охун акага шу қалар ўрганиб қолгандимки, бир кун кўролмасам, дунё кўзимга тордек туюларди. У ҳам менга бирон марта овозини кўтариб гапиргани, ёки жиддий дакки бергани йўқ, доимо кўнглимни овлашга ҳаракат қиларди. Бир куни у ярим ҳазил, ярим чин билан деди:

— Энди ҳожи она бўлдингиз. Шунга яраша кийимингиз ҳам ҳамманинг ҳавасини келтирадиган бўлиши керак, деб ўйлайман. Ҳув ўша, иккимиз Арабистондан олиб келган оқ шоҳидан кўйлак тиктирсангиз қалай бўлади?

— Кийимларимда камчилик йўғ-у... У ёшларга ҳам бўладиган экан, қизлар билан келинларга атаб қолдирайликми дедим.

— Уларни қўяверинг, ҳеч нарсадан камчилиги йўқ. Сиз менинг айтганимни қилинг.

Охун ака қўярда-қўймай кўлимга пул тутқизиб, тузардаги тикувчига жўнатди. Қайтиб келсам, уйда келин йиғлаб турибди.

— Дадамни “скорий” олиб кетди, — деди у ҳиқиллаб.

— Соппа-соғ эдилар-ку, нимага олиб кетади? — дедим юрагим ҳаприқиб.

— Бирдан мазалари қочиб, ранглари оқариб, қайт қила бошладилар. Йўлдош акам “скорий” чақириб, районга олиб кетдилар.

Икки дунё кўзимга қоронғи бўлди. Чала-чулпа кийиниб, уч-тўрт сўм пул олдим-да, касалхонага учдим. Ҳамма ўғил-қизлар, Охун аканинг мачитга қатнайидиган ёру дўстлари шу ерда экан. Аҳвол жиддийлигини ич-ичимдан ҳис қилиб, қўл-оёғим бўшашиб кетди. Уйдан чиқмай юрган одам журъатни қаердан олганимни билмайман. Тўғри реанимация бўлими мудирининг олдига кириб бордим. Ғайриоддий, тақводор кийинганимдан мудир менинг кимлигимни дарҳол англади.

— Жон дўхтир, айтинг, нима қилди эримга? Нимага бу ерда одам йиғилиб турибди?

— Яширмайман, мулла аканинг дарди жуда оғир. Жигар хасталиги билан ётибди. Шахсан мен у кишидан кўп яхшилик кўрганман, шунинг учун кўлимдан келадиган ҳамма ишни қиламан. Буёғи... Худодан.

Сал бўлса-да хотиржамландим. Қизиқ, соппа-соғ юрган одам қандай қилиб бу аҳволга тушиб қолди? Охун акам билан шунча йил бирга яшаб бирон марта соғлигидан шикоят қилганини эслай олмайман. Бу ҳақда сўрасам, дўхтир маънос кулиб деди:

— Мулла аканинг жигар циррози билан оғриганларига йигирма йилча бўлди. У киши касалхонада ётишга кўнмасалар ҳам доим бизнинг ҳисобда турардилар. Ичмай-чекмаслиги, меҳнаткашлиги, ораста ҳаёти билан касалига қарши курашиб келди.

Кечгача реанимация эшиги олдидан кетмай тикка турдим. Бу ердан бир қадам жилсам, Охун акани бошқа ёққа олиб кетишаётгандай туюларди. Врач-ҳамшираларнинг: “Опажон, бу ерда мумкин эмас, анави курсида ўтиринг”, деб кўрсатган меҳрибончиликларини кўрмасдим ҳам, эшитмасдим ҳам. Шу куни кўзимга эримдан бошқа ҳеч ким кўринмасди. Ичимда қайта-қайта: “Художон, Охун акамга ўзинг шифо бер, нимаки дардлари бўлса менга берақол, бу одам яшаши, бола-чақаси, катта рўзғорининг бошида туриши керак”, деб нола қилиб чиқдим. Йўқ, паймоналари тўлган экан, дуоларим кор қилмади, тонгга яқин бандаликни бажо келтирдилар.

У киши бир куни: “Оллоҳ энг севган бандаларига олтмиш уч ёш умр берар экан. Бу — пайғамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи вассаламнинг муборак ёшлари. Кошки, яратган Эгам менга шунча умр кўришни раво кўрса”, деб ният қилган, мен буни “Кўйсангиз-чи, сўраганга яраша юз йил умр сўранг, сиз бизга ҳали керак-сиз”, деб ҳазилга йўйгандим. Охун ака роппа-роса олтмиш уч ёшида қаза қилдиар.

Икки ойча келди-кетди билан бўлиб, буёғига қандай яшаш ҳақида ўйлаб ҳам кўрмабман. Одамларнинг келиши камайгач, ҳайҳотдай уйимиз бирдан ҳувилаб қолгандай бўлди. Аслида энг яқин кишимни йўқотганимдан менинг кўнглим ҳувилаб қолган эди.

Шундай кунлардан бирида ётоғимизга кириб, эримнинг кийимлари турадиган жавонни очиб анграйиб қолиб-

ман. Лиқ тўла кийим-кечак илинган жовон бўм-бўш эди. Тавба, икки ойдан бери уйдан чиқмаган бўлсам, бунча кийимни ким, қачон олиб чиқиб кетдийкин? Бу ҳақда келинимдан сўраган эдим, у парвосизгина елкасини учириб қўяқолди. Кечкурун бўлган воқеани ўғлимга гапириб бердим. Йўлдош доимий мижозига хос бўлмаган кескинлик билан деди:

— Нима ишингиз бор отамнинг кийимлари билан? Ё кейинги эрингизга кийдирасизми?

— Ҳай-ҳай, ўғлим, бу нима деганинг? Мен ахир онанг бўламан.

— Онам?! — Йўлдошнинг кўзлари ғалати тарзда олакула бўлиб кетди. — Сиз онами ҳали? Менинг онам — ана, уйда ўтирибди. Ҳеч кимнинг эрини тортиб олгани йўқ.

Йўлдош ҳеч қачон ич-ичидан мени она сифатида тан олмаганлигини, шу пайтгача индамай айтганларимни қилиб келган бўлса, отасининг ҳурмати учун қилганлигини биринчи марта ҳис қилдим. Кўз олдим қоронғилашиб, ўз хонамга кирганча эртаси куни тушгача чиқмай, ёстигимни кўз ёшим билан ювиб чиқдим. Бахтга қарши бошқа болаларнинг, айниқса, Нозиманинг муносабатлари ҳам менга нисбатан кескин ўзгарди. Иш шу даражага бордики, келиним ошхонага кирмай, бошқа жойда, алоҳида овқат қиладиган бўлди.

Пайшанба кунлари меҳмонхонага дастурхон ёзиб қўяр, болаларимиз, яқин қариндошлар келиб, Охун аканинг хотирасига тиловат қилиб кетарди. Навбатдаги пайшанба арафасида келган Нозиманинг келинига:

— Ҳалиям кетмадими бу гўрсўхта? Шуни кўргани кўзим, отгани ўқим йўқ. Айтмайсизларми, “отамни-ку қора ерга тикдинг, энди сенга нима бор бу уйда” деб? — деганини эшитдим.

— Қизиқ экансиз. Айтиб бўладими, бу гапларни.

Менга бу гапларни эшитиш ўлим билан барабар эди. Яна аламимни йиғидан олдим. Бир амаллаб тонг оттирдим, Охун аканинг руҳи покларига атаб бу уйда сўнгги марта дуо ўқидим-да, зарур кийимларимни олиб йўлга отландим. Уйдагилардан биронтаси ҳам лоақал йўлига бўлсин, “қолинг” демади.

— Мендан яхши-ёмон гап ўтган бўлса, кечиринглар... Рози бўлинглар...

Бу гапларни йиғи, хўрлик, ҳаяжон аралаш зўрга айтолдим. Аслида мен умримнинг ўн олти йилини бағишлаган хонадондан ҳайдалаётган эдим.

Ёшим қирқдан ошганида туғилган уйимга қайтиб келишга ор қилдим. Устига устак, доим қон босими кўтарилиб турадиган кекса онамни безовта қилгим келмади. Катта акамни кита бордим. Бўлиб ўтган воқеаларни эшитиб акам тутақиб кетди.

— Шунча вақт чўрилик қилиб, уйига қарашганинг, болаларини катта қилганинг ҳурматини ҳам қилмадими, энағарлар?! Эртага бориб, тит-питини чиқараман!

— Қўйинг ака, суймаганга суйканма, деган гап бор. Бориб жанжал қилганингиз билан жойига тушармиди?

Шу тариқа тақдир измига бўйсуниб, акамникида яшайвердим. Бироқ яшашга аввалгидай иштиёқим йўқ, кунлар бир тарзда файзу баракасиз ўтар, номига тирик жон эдим. Бир куни ўз-ўзидан биринчи эрим билан бирга яшаган уй олдига бориб қолдим. Ажрашганимиздан уч йил ўтгач, сурункали ичкилик касофатидан ўлиб кетганини билардим. Бу ерда эримнинг яқин қариндошларидан бири яшарди. Уй бекаси мени таниб қолиб, қўярда-қўймай ичкарига таклиф қилди. Ҳол-аҳвол сўрашгач, дастурхон ёзди.

— Яқинда кеннойим келиб кетувдилар, — деб қолди у. — Биз уйимизни алмаштиргандик. Шунинг қорозларида камчилик бор экан...

Дастлаб, унинг гапларига эътибор қилмадим, лекин гап менинг собиқ қайнонам ҳақида кетаётганлигини бирдан сезиб қолиб, кўзларим чарақлаб очилиб кетгандай бўлди.

— Ўғлим! — дедим ҳаяжон билан. — Ўғлим яхшимикан?! Қаерда туришади улар?!

— Ўғлингиз “суқсурдай” йигит бўлибди. Кеннойим билан бирга келишди. Улар Фарҳод қишлоғида туришади...

Мен бу уйга ўзимча келмаганимни, ўғлимдан бирон дарак топиш нияти бу ерга етаклаб келганини англадим. Шу заҳоти дунё кўзимга яна бошқача, ўзининг турфалангарида намоён бўлди. Яна бир карра туғилгандай бўлдим. Гўё қанот чиқариб Ховосга жўнадим. Бироқ мени навбатдаги бахтсизлик кутаётганини ҳали билмасдим.

Сўраб-суриштириб, қайнонамнинг уйини топдим.

Эшикни унинг ўзи, менинг нуридийдам, пуштипаноҳим, болажоним очди. Унга тикилиб суратдай қотиб қолдим. Бўйининг узунлиги, юзининг дағаллиги дадасига ўхшамаса, олдимда менинг тайёр нусхам турарди! Ўзимни тутолмай “Ўғлим!” деганча бағримни очдим. Иккимиз ҳам бир-биримизни таниганимизни шу заҳоти сезган, ўғлимнинг ёноқлари учиб, ҳаяжонини зўрга босиб турарди. Лекин кутилмаганда у ўзини тортиб:

— Сизга ким керак? — деб сўради совуққонлик билан.

— Ўғлим, Қобилжон! Ўғилгинам, мен онангман-ку! Туққан онанг бўламан. Сени соғиниб келдим.

— Менинг онам — ана, уйда ўтирибдилар. Бошқа онам йўқ.

— Мунча ҳаялладинг, Қобилжон? — деган овоз эшитилди ичкаридан. — Ким келибди?

— Ҳеч ким, — деди ўзини хотиржам кўрсатишга уришиб ўғлим. — Бир хотин адашган экан, йўл сўраяпти.

— Қанақа хотин экан у?... — Эшикдан чиққан қайнонам мени кўриб ранг-қути ўчди.

— Сен киравер, — деди ўғлимга ишора қилиб. Сўнг менга юзланди: — Хўш, нима керак?

— Мен гуноҳкор бандани кечиринг, онажон! Шундоғам ўғлимни бағримдан узиб берганим учун роса жазомни тортдим. Энди менинг ундан бошқа илинжим қолмади.

— Ўғлинг йигирмага кирганда эсингга тушдими? Жуда бағрикенг она экансан, — деб истеҳзо билан кулди қайнонам.

— Йўқ! Мен ўғлимни бирор кун, бирон дақиқа эсдан чиқарганим йўқ! Отамнинг таъзиясида алам билан қилган ишимдан эртаси кунгича минг пушаймон бўлганман. Таъзиянинг учинчи кунини худойиларини ўтказиб борсам, кетиб қолган экансизлар. Ўшандан бери изламаган, сўраб-суриштирмаган жойим қолмади.

— Бу гапларнинг энди кераги йўқ. Илтимос, мен қолган умримни бирдан-бир ёдгорим — шу неварам билан ўтказишга ҳалақит берма. У сени кўришни ҳам истамайди.

Шундай деб қайнонам кўча эшигини қарс этиб ёлди. Мен шалвираб, дарвоза ёнига ўтириб қолдим. Бошимдан

рўмолим тушган, сочларим тўзғиб кетган, шу топда менга кўзи тушган йўловчи аниқ жинни деб ўйларди. Ўйлай-вермайдими, энди менга нима фарқи бор! Эй, Художон! Наҳотки шунча кўргуликларим устига лоақал бир марта ўғлимнинг бошини силашга, қидларига тўйишга арзимасам! Нега бир бошимга бунча кўргулик соласан? Қайси гуноҳларимга?!

Менга яшашнинг қизиғи қолмаган эди. Энди кераги ҳам йўқ. Ўз жонимга қасд қилишга қарор қилдим. Гуноҳ бўлса, гуноҳ-да! Мен абадий дўзах азобида куйишга ҳам рози эдим. Шундай мудҳиш ният билан темир йўл томон бораётиб кўзим тинди, бошим айланиб йиқилдим. Ҳушимдан кетиш олдидан ҳаёлимга келган фикр шу бўлди: “Раҳмат сенга, Художон. Мушкулумни осон қилдинг...”

Йўқ, бу дунёдан туз-насибам ҳали кўтарилмаган экан. Дўхтирлар мени яна ҳаётга қайтаришди. Ўнг қўлим, ўнг оёғим ишламай қолган, тилим гапга айланмасди. Астасекин соғлигим жойига тушди. Акам дўхтирларнинг маслаҳати билан менга йўлланма олиб, дам олишга жўнатди.

* * *

“Ҳаётимнинг ҳеч қизиғи йўқ”, деган аёлдан бу қадар таъсирли қиссани эшитамиз, деб ўйламаган эдик. Ҳаммамиз унинг гапириб берган ҳикояси таъсирида ҳаяжонимизни зўрга босиб турардик. Биринчи бўлиб мен ўзимга келдим:

— Энди умуман сиқилманг, синглим. Биласизми, ҳамма нарсаси вақтдан кўра одилроқ ҳакам йўқ. Менинг гапимни эслаб қолинг, ҳали ўғлингизнинг ўзи олдингизга “Онажон!” деб келади. Мана, кўрасиз!

МАҲКАМБОЙНИНГ АРМОНИ

Маҳкамбой ишхонасидан ҳорғин ва хомуш ҳолда қайтди. Холасининг ҳар бир сўзи юрагига наштадай ботган бўлса ҳам унинг ҳақ эканлигини ич-ичидан ҳис қилар, ҳис қилган сари юрак-бағри баттар ўртанарди.

Бетоб онасини дўхтирларга кўрсатмагани, майда-чуйда ишларни баҳона қилиб дори-дармон олиб келмаётга-

ни, сўнги вақтларда, ҳатто ёнига кириб бирров кўнглини ҳам кўтармагани, афсуски, айна ҳақиқат эди. Яхшиям биттаю битта Танзира ҳоласи бор экан, ўзи ҳам катта рўзгор бекаси бўлишига қарамай деярли ҳар куни келиб, беморнинг кўрпа-тўшагини алмаштирар, хонани супуриб-сидирар, қошиқда бир пиёла-ярим пиёла сут ичириб кетади. Бугун Маҳкамбойнинг ишхонасига келиб, хонасидаги бегона одамларнинг чиқиб кетишини сабр билан кутди. Ёлғиз қолишгач, унга афсус-надомат билан қаради-да, бошини сарак-сарак қилиб деди:

— Сендан бунақасини кутмовдим, Маҳкамбой. Хотинингдан-ку оқибат кутиш амри-маҳол, сен-чи? Онанг бир аҳволда, ана-мана бўлиб ётибдию эрталаб ишга кетаётиб, лоақал кўнгил ҳам сўрамас экансан. Одамлар ўз туққан онаси эмас, ҳатто етти ёт бегонага ҳам мурувват қилишади-ку! Сен кимга тортдинг ўзи? Эртага кексаймайсанми? Гапларимни эслаб қол, бола, сен ҳам, хотининг ҳам туққан, еру кўкак ишонмай сени катта қилган онангни шу кўйга солганинг учун ўз болаларингдан кўрасан ҳали! Мана кўрасан, мени айтувди деб эсларсан.

Ҳоласи шундай деб, йиғлаган куйи чиқиб кетди. Маҳкамбойнинг қўли ортиқ ишга бормади. Бошлигининг олдида кириб: “Онамни дўхтирга кўрсатишим керак эди”, деб жавоб сўраб уйга жўнади. “Холам кўзимни мошдай очди, — деб ўйларди у йўлда кетар экан. — Бугундан бошлаб муглақо бошқача одам бўламан. Онамга ўзим қарайман. Энг яхши дўхтирларга кўрсатаман”.

Уйга келганида хотини Гулшод уни безовта ҳолатда кутиб олди.

— Бугун ойингизнинг анча мазалари йўқ. Негадир гапирмаяптилар.

Маҳкамбойнинг юраги уришдан тўхтагандай бўлди. Югуриб бемор ётган хонага кирди. Онаси ҳақиқатан ҳам бир нуқтага тикилганча афтодаҳол ётар, ранги аввалгидан бирмунча оқарган эди.

— Тузукмисиз, ойижон...

Маҳкамбой ўз овозини ўзи зўрға эшитди. Онасининг бемажол қўлларини олиб силади. Шу буришиб, қотиб қолган серажин қўллар бир вақтлар ўзини кўтарганини, силаб-сийпаб эркалагинини, оқ ювиб, оқ тараб улғай-

тирганини ҳаёлидан ўтказди. Касаллик, гам, ташвишлар она бечорани адо қилган эди.

Ўғлининг овозини эшитган онанинг ярим очиқ кўзлари Маҳкамбойга қараб, билинар-билинмас имо қилгандай бўлди. Бу: “Раҳмат, ўғлим, бир навман”, деган маънони билдирарди. Она ўғлига бир нарсалар демоқчи бўлди, кучи етмади. Кучанганидан киприклари титраб кетди. Ночор кўзларини юмди. Ажин тўла юзларидан бир томчи ёш юмалаб, қулоғи ёнидан ўтиб, кўрпага сингиб кетди. Орандан беш дақиқача вақт ўтди. Маҳкамбой онасининг қўллари совий бошлаганини сизди. Югуриб чиқиб, хотинига қўшни кампирни чақиритишни буюрди. Кампир беморнинг чакка томирларига бармоғини оҳиста босиб кўрди-да, Маҳкамбойга қараб:

— Иймонларини берсин, болам, онангиз бандаликни бажо келтирибдилар... — деди.

Маҳкамбой бир зумча ҳайкалдай қотиб қолди. Сўнг ўзини онасининг устига ташлаб, елкалари силкина-силкина унсиз фарёд қилди. Қўшни кампирнинг насиҳатомуз гапидан ўзига келди:

— Ўзингизни қўлга олинг, ўғлим, сиз шу рўзгорнинг бошлиғисиз. Ҳадемай уйингизга одамлар келади. Қариндош-уруғларга хабар бериш керак.

Маҳкамбой кўзёшларини артди. Гулшод унга ҳозиргина сандиқдан чиқарилган кўк тўн, қизил белбоғ ва ҳали кийилмаган чуст дўппини узатди. Онаси ётган жойнинг ўта хароблигига Маҳкамбой биринчи марта эътибор берди. Уйга мебель олганларида эски сим каравотни ташқарига чиқариб ташлашган, дўхтир беморга ерда жой солишганига эътироз билдиргани учун Гулшод уни тозалаб, онасига жой қилиб берган эди. Маҳкамбой болаларга ҳовли-жойни тартибга солишни буюрди. Ўзи эса қариндош-уруғ, таниш-билишларга хабар этиб, улар келгунча онасини ёғоч каравотга ўтказиб, юзини қиблага қаратиб қўймоқчи бўлди. Ҳовлида ивирсиб юрган Гулшодни ёрдамга чақирди.

— Э, кўйсангиз-чи! — деб норози қиёфада тўнғилладди хотини. — Ҳамма каравотга ўлик ётқизаверамизми?

— Нима қилади ётқизсак?

— Ақлингиз жойидами ўзи? Ўлик ётган каравотда кейинчалик болаларимиз қандай ётади?

Маҳкамбойнинг жон-пони чиқиб кетди. “Ифлос, — деб ижирғанди ичида, — бунақа пайтда одамнинг кўнглини кўтариш ўрнига топган гапини қара! Ҳайвон ҳамиша ҳайвонлигича қолар экан. Ахир шу ёғоч каравотни онам бултур неварамга деб нафақа пулидан олиб бермаганмиди?” Бироқ хотинига индамади. Гулшод эрининг гапирмаса ҳам ўзига важохат ва нафрат билан тикилганини кўриб, ошириб юборганини сизди. Индамай каравотга оппоқ чойшабга ўралган янги тўшаклар солди. Маҳкамбой онасининг елкасидан, хотини оёқ томонидан кўтариб, янги тўшакка ўтказишаётганида Гулшоднинг ногаҳон бурнини жийирганига кўзи тушди. “Тўхтаб тургин, — деб ўйлади ғазабини зўрға босиб, — ҳамма қилғиликларинг учун жавоб берасан ҳали, заҳарли илон!”

Ҳовлини таъзияга келган яқин қариндошларнинг йиғисигиси босди. Бир зумда уйга тумонат одам тўпланди. Дарвоза олдида келди-кеттини кузатиб турган Маҳкамбойнинг қулоғига ичкарида уввос тортиб йиғлаётган аёллар орасидан хотинининг ўзига таниш хирилдоқ овози баралла эшитилар, Гулшод гўё сингиллари билан йиғлаш мусобақаси ўйнаётгандай, йиғи сўзларига “ғаниматим, маслаҳатчим, суянчигим, онажон!” деган сўзларни қўшиб айтар, четдан қараган кишига у марҳумани ҳаммадан кўпроқ яхши кўрган бўлса керак, деган таассурот уйғотарди.

Маҳкамбой онасининг таъзиясига бунча одам келишини кутмаган эди. Таниш-нотаниш одамлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб келар, Маҳкамбойнинг елкасидан олиб кўришгач, ён тарафдаги қаторларга тизилишарди. Ичкари аёллар билан тўлди. Уйни кенгайтириш мақсадида онаси ётган хонадаги каравотни устидаги кўрпачалари билан ташқарига олиб чиқишди.

Ҳа, Умри хола маҳалланинг эътиборли аёлларидан бири эди. Етти ёшдан етмиш ёшгача уни яхши билар, чунки бутун умрини ўқитувчиликка бағишлаган бу аёлнинг кириб бормаган, боласини ўқитмаган хонадони йўқ эди. Ҳар нарсасига, айниқса, қизларнинг юриш-туришига, кийини-

шига, одобига аралашаверганидан, дастлаб уни ёқтиришмасди. Бироқ унинг ўзи учун эмас, шу хонадон учун қуйинаётганини сезган сайин, Умри холага нисбатан хурмат-эътибор ортиб борарди.

У яхши муаллима эди, ишини пухта биларди. Бошқалар сингари индамай дарсини бериб кетаверса бўларди. Лекин у ўзини биринчи навбатда тарбиячи, ўқиётган қиз-йигитларнинг келгуси тақдири учун жавобгар деб ҳисоблар эди. Афсуски, ҳамманинг қалбига йўл топа олган меҳрибон мураббия ўз ўғлига келганда қоқилди. Йўқ, у Маҳкамбойни бирон кун эътибордан четда қолдирмади. Ёлғиз ўғли учун жонини беришга тайёр эди. Бироқ ҳамма касофат унинг ёлғиз ўғил эканлигида эди. Топган-тутганини унга тиқиштираверди. Болалигида энг нодир ўйинчоқлар Маҳкамбойники эди, мактабда, институтда ўқиганида кийим-кечакдан, пулдан қийналмади. Обрули хонадонлардан бирига куёв бўлди.

Дастлаб иш, рўзғор ташвишлари билан сезилмаган муносабатлар Умри хола пенсияга чиқиши билан кўзга ташлана бошлади. Келин унинг рўзғорга аралашаверишини ёқтирмас, уйда ўзим хўжайин бўлсам дерди, ўғил бўлса, ишга бориб келар, уйдаги майда-чуйда гап-сўзга парво қилмасди. “Бир жиҳатдан шуниси ҳам яхши, — деб ўйларди онаси. — Эркак киши ҳар нарсасига аралашаверса, бурди қолмайди”. Баъзан келин билан ораларида жанжал чиқар, бундай ҳолларда кўни-қўшнилардан истиҳола қилиб келинига ён босиб кўя қоларди. Гулшод тўғрими, нотўғрими, ўз гапини ўтказишга ўрганган, бошқа ҳеч кимнинг фикрини тан олмайдиганлар хилидан эди.

Кексалик ўз ишини қилмай қолмас экан. Умри хола тез-тез касал бўла бошлаганида, айниқса, тўшакка михланиб қолганидагина ўғлига ҳамма нарсани бериб, биттагина нарса бериш ҳақида ўйламаганини, бу унинг мудҳиш хатоси эканлигини сезиб қолди. Бу меҳр-оқибат туйғуси эди. Келини Гулшод касал боқишни ёмон кўрар, Умри хола баъзан овқатсиз қолган пайтлар бўларди. Буни ўғли билмас, билса ҳам эътибор бермасди. Келиндан шикоят қилиш Умри холанинг табиатига хос эмасди. Арзи-

маган нарсага эр-хотиннинг муносабатларини бузишни она истамасди.

Мана энди ҳаммаси тугади. Умри хола бу дунёнинг гурбатларидан фориг бўлди. Ҳамма нарса: ўгил ҳам, келин, неваралар ҳам, рўзгор ҳам, оилавий машмашалар ҳам қолиб кетди. Бироқ онаси Маҳкамбойнинг юрагига зил-замбилдай оғир бир тош солиб кетгандай туюлди. Бу тошнинг оғирлиги шундоғам сиқилаётган юрагини эзгандан эзарди. Жаноза маросими, ҳовли ичкарисида хотин-халажнинг чувиллаб йиғлаши унинг юрагини бадтар қисди. Айниқса, холасининг: “Опажоним, ҳаммани ўйлаб, ўзини ўйламаган, ҳаммага сиғиб, ўзига сиғмаган опажоним-ей!” деган фарёди жон-жонидан ўтди. Шу топда ўзини дунёдаги энг бахтсиз, энг ношуд одам, дея ҳисоблади. Устига устак Гулшоднинг оҳанг билан “Онажон!” дея зикр тушаётгани унга калакадай, тириклигида кун бермаган келин марҳума қайнонасини масхара қилаётгандай туюларди. Бироқ бор кучи билан дод-вой қилиб ўтиришга Гулшоднинг ҳам тоқати йўқлигини, таомил шунақа эканлигини, келин таъзия куниндамай юмушини қилиб юрса, эл-юрт маломат қилишини яхши биларди...

Онасини тупроққа топширганига беш кун деганда уйларига унинг яқин дугонаси Ҳафиза опа кириб келди. У таъзиядан беҳабар қолганлигини айтиб, Маҳкамбойдан анча ўпка-гина қилди. Бирмунча йиғи-сиғи қилиб олишгач, Гулшод чой дамлаб келди.

— Онанг ҳақиқий жаннати аёл эди, — деди Ҳафиза опа Маҳкамбойга қараб. — Отанг ўлганда уч-тўрт ёшлик гўдак эдинг. Умрихон ўз тенгқурлари ичида энг гўзали, оқиласи эди. Сени деб бошқа оила қурмади. Ўнлаб менмен, деган эркаклар қўлини сўраб келганида ҳам қайта эрга тегишга кўнмади. Биз унинг ҳали ёшлигини, ҳар қандай катта рўзгорни бемалол тебрата олишини айтиб, яхши жой чиқса, кўнишга даъват қилар, у бўлса яккаю ёлғиз ўғлимни ўғай отанинг қўлига топширмайман, деб рози бўлмасди.

Ҳафиза опанинг гаплари Маҳкамбойга қаратилган киноядай туюлди, у опага ўгринча қараб қўйди, негадир

қизариб кетди. Орага Гулшод гап қўшди:

— Қайнонамнинг одамгарчилигига гап йўқ. Невараларга меҳрибончилигини айтмайсизми? Бир кун кўрмаса туролмасди. Бир жойга кетса, албатта иккала қизимга бирон совға билан қайтарди.

Гулшод рост гапираётган бўлса ҳам, бу гапларни худди жаноза кундаги йиғисидай астойдил айтмаётгани шундоқ билиниб турарди. Хотини кўзига шу қадар жирканч ва ёвуз кўриндики, ҳатто ҳамишадагидай бир маромда гапириши ҳам Маҳкамбойга илоннинг вишиллаши бўлиб эшитиларди. Хотинига нисбатан шунча нафрат ва ғазабни юрагига қандай сиғдирганига ўзи ҳам ҳайрон эди. Уларнинг муносабати аввал ҳам шундаймиди? Маҳкамбой ҳеч хотинини севганми ўзи? У ўз-ўзига шундай савол берар экан, Гулшоднинг ҳамиша акс ва қайсар бўлганини эслади. Кел, шу билан баравар бўлиб ўтираманми, бир гапдан қолсам қолибман-да, деган андишада дастлаб парво қилмай юрди, Гулшодга уйланиб хато қилганини англаб етганида, ўртада болалар бор эди. Бир марта жонини ҳалқумига келтирганида:

— Бўлди, етар энди! Ҳозир уйига олиб бориб, ота-онасининг қўлига топшириб қайтаман, — деди онасига.

— Қўй, ўғлим. Ўзинг етмагандай, болаларинг ҳам отасиз ўсишини истамайман. Сабр-тоқат қил. Хотин зоти яхши сўзнинг гадоси. Кўнглини яхши сўз билан топишга, яхши томонларини кўришга ҳаракат қил. Мана кўрасан, бир-бирларингни тушунасишлар.

Бироқ қайсидир халқнинг “Букрини гўр тузатади”, деган мақоли тўғри экан. Гулшод оилада ҳамма нарса ўзи айтганидек бўлишини истар, бирон поғона пастга тушишни хаёлига ҳам келтирмас, бу кетишда эр-хотиннинг бири-бирини тушуниши амримаҳол эди. Бу ҳол қайнонаси ҳас-таланиб, тўшакка михланиб қолгач, айниқса, яққол намоен бўлди.

Аслида, Гулшоднинг қайнонасига нисбатан заррача меҳри йўқ эди. Бир кун онаси келинига илтижо билан қараб: “Невараларим ёнимда ётсин, улар билан гаплашиб ётсам, диққинафас бўлмайман”, деб илтимос қилди. Гул-

шод буни эшитса ҳам эшитмасликка олди. Маҳкамбой эртаси куни қараса, иккала қизи ҳам ўз хонасида ётибди. Нега онасининг айтганини қилмаганини сўраганида қизиқ жавоб олди:

— Эсингиз жойидами, муштдай қизлар болалик хотиндай кампир боқиб ўтирадими? Онангиз бир ўзи ётиб зерикаётган бўлса, ана давлат очиб қўйган мурувват уйи бор, олиб бориб топширинг, ўзига ўхшаганлар билан ҳангома қилиб юради.

— Нима деяпсан, ким деб ўйлаяпсан мени?! — Маҳкамбойнинг кўзлари косасидан чиқаёзди. Қаҳр-ғазабдан аъзойи-баданини титроқ босди. Унинг бундай вазоҳат билан қарашини ҳеч қачон кўрмаган Гулшод нима дейишини билмай, шошиб қолди. — Сени олиб бориб ташлайман ўша ёққа, билдингми?!.

Маҳкамбой Ҳафиза опани кузатиб уйга қайтди. Ҳовлига кирганида мусиқа овозини эшитиб жон-пони чиқди. Маҳкамбой югуриб кирди-да, жаҳл билан электр симини суғуриб ташлади:

— Бу нима майнавозчилик?! — деб бақирди қизларига. — Ахир бувиларнинг ўлган, таъзияликмиз-ку! Ҳеч бўлма-са келди-кетди тугаганча чидаёлмайсизларми?

Қизлар уялганча ер чизиб қолишди. Шу пайт кўшни хонадан Гулшоднинг нолигани эшитилди:

— Нима, телевизор қўймасак тирилиб келармиди? Бўлди-да, беш кундан бери уйимизда фақат йиғи-сиғи. Бувиси ўлган бўлса, болаларда нима айб?

Эрининг вазоҳатини кўриб бидирлаб гапираётган Гулшод бирдан тўхтади.

— Нима деяпсан, ҳайвон?! — дея ўшқирди Маҳкамбой. Унинг муштлири қаттиқ қисилган, ранги гезариб кетган, қовоқлари асабий учарди. Кела солиб хотинининг биқинига аямай тепди. Бунга ҳам қониқмай башарасига уч-тўрт марта мушт солди. Хотинининг чинқириғи, болаларнинг дод-войи кўзига кўринмас, шу топда ҳамма аламларини бир қилиб олишни истарди.

Обдон хумори босилгач, ҳеч кимга қарамай кўчага отилиб чиқди. Унга ҳаво етишмаётгандай қўйлагининг бир неча тугмасини ечди, чуқур нафас олди. Ташқарида ҳаво

мусаффо, енгил шабада эсарди. Маҳкамбой шу кўйи бе-мақсад кезиб, гузарга келиб қолганини сезмай қолди. Юрагини нимадир омбурдай қисиб турар, ҳадегандан қўйвормасди. Бурчакдаги таниш тижорат магазинида юз грамм ароқ ичгиси келди. Таъзиялик эканлиги эсига тушиб бу фикридан қайтди. Дорихонадан валидол олиб, тилининг тагига ташлади, сал енгил тортгандай бўлди. Ҳуши ўзига келди, фикри равшанлашди.

Уйга кириб келганида ҳамма нарса титилиб ётар, Гулшод болаларни кийинтириб, онасиникига кетиб қолган эди. Бунақа ҳолатларда хотинининг хаёлига келувчи ягона тадбир шу бўлишини Маҳкамбой яхши биларди. У қўлидан келганча хонани тартибга солди ва диванга оҳиста ёнбошлади. Асаблари ғоят чарчаганидан кўзлари оғирлашиб, уйку босиб кела бошлади. Хонада кимдир борга ўхшаб туюлди ва шу заҳоти кўзини очди. Пойгакда оппоқ, узун қўйлақда онаси унга маъюс тикилиб турарди:

— Сиз?... — деди Маҳкамбой ҳаяжондан тили калимага келмай.

— Бекорга қизишдинг, ўғлим, — деди Умри хола. — Болаларни сарсон қиладиган бўлдинг. Биласан-ку, улар-сиз туролмайсан. Барибир ўзинг бориб ялиниб-ёлвориб олиб келасан.

— Йўқ, энди сира унга ялинмайман. Етар, шунча вақт нағмасига ўйнаганим.

— Қизишма ўғлим. Нима қилганда ҳам кўз очиб кўрган хотининг, болаларингнинг онаси. Камчилик кимда йўқ.

— Нега энди унинг тарафини оласиз, онажон?! Ахир сизга озмунча жабр ўтказдими? Айниқса, касал ётганингизда...

— Қўйсанг-чи, болам. Тўшақда ётганимда келиним қўлидан келганча қаради. Менинг ундан кўнглим қолган жойим йўқ. Лекин сендан хафа бўлишга ҳаққим бор. Айниқса, охири кунларда сенинг, невараларимнинг ёнимда ётишларингни жуда хоҳлагандим. Сизларга тўйиб қарамим, муаттар бўйларингни тўйиб ҳидлагим келувди. Бироқ сен худди обрўйинг тушадигандай ёнимда ётишни истамадинг.

— Ойижон, шундоғам қон бўлиб турган юрагимга

пичоқ санчманг! Биласиз-ку, сизни дунёда ҳамма нарсадан ортиқ кўрардим.

— Тан олишинг керак, болажоним, сен кўпроқ ўзингни яхши кўрасан.

— Ундай деманг, ойижон. Мен энди сиздан бир лаҳза ҳам ажрамайман, бошимда кўтариб юраман. Итингиз бўлиб хизматингизни қиламан. Фақат кетманг, ойижон!

У югуриб бориб онасининг этагини тутмоқчи бўлди. Бироқ қўли ҳавода муаллақ қолди. Она ғойиб бўлган эди.

Маҳкамбой қора терга ботиб ўрнидан турди. Остона тарафга қаради, ҳеч ким йўқ эди. Ёстиғи йиғлаганданми, терданми ҳўл бўлиб ётарди. Хайҳотдай уйда ёлғиз ўзи қолганига ҳўрлиги келди. Онаси ҳам сўнгги пайтларда ўзини шундай ёлғиз ҳис қилганлигини, ўша пайтларда на ўғли, на келини, на неваралари ёнида бўлиб, кўнглини кўтармаганлигини ўйлади. Худди шундай аччиқ қисмат ўзининг ҳам бошига тушмаётганмикан? Ота-онангга заҳмат етказсанг, ўзингга қайтади деганлари шу эмасмикан?

Ўйлаб ўйига етолмаган Маҳкамбойнинг бирдан фикри равшан тортди. Хотини, болалари кетиб қолганига онасининг руҳи безовта бўлганини ҳис қилди. Зудлик билан кийиниб, йўлга отланди. “Ҳозир бориб болаларни олиб келаман, ойижон”, дея хаёлан онаси билан суҳбатни давом эттирди у. — Фақат сиздан бир илтимос, тез-тез тушларимга кириб турунг. Сизнинг муборак юзингизни кўриб турсам бас. Менга бошқа ҳеч нарса керак эмас”.

Маҳкамбой шундай хаёллар билан кетар экан, икки юзидан қўйилиб келаётган қайноқ кўз-ёшларни сезмасди.

БЕДОР ТАБИАТ

Баҳорда лола сайлига чиққанмисиз? Ям-яшил майсага бош қўйиб, бир оз бўлса-да тин олганмисиз? Оҳ, гиёҳлардан таралаётган нафис, ғуборсиз исларни тўйиб-тўйиб ҳидлаганмисиз? Ана шундай пайтда кайфиятингиз кўтарилиб, осмону фалакка учиб кетасиз гўё. Гарчи кекса ёшда бўлсангиз ҳам бир вақтлар бошингиздан кечирган ширин

ҳислар қалбингизни эгаллайди. Дунёнинг ғам-ташвишларини унутасиз. Ҳаётдан завқланасиз.

Чирсиллаган қиш тугаб, кунлар илиқлашганда ҳаётнинг давомийлигини, табиатнинг уйғонганлигини, ҳар бир гиёҳ ҳар бир дарахт, ҳаттоки қушларнинг ҳам яшашга интилишини сезасиз. Айниқса, дарахтлар куртак очаётганда яна-да кўркам бўлади. Ҳадемай дарахтлар гулга бурканади. Шифобахш бол йиғиш мақсадида асаларилар гуллар атрофида ғужғон ўйнайди. Бир томчи асал тўплаш учун минг марталаб у гулдан-бу гулга қўнади. Шу оддий ҳашаротга қараб туриб кўнглингизда меҳнат, ғайрат жўш уради. Ҳа, шу митти жонивор ҳам ўз бурчини адо этиш учун тинмай изланыпти. Демакки, ўз мажбуриятини ҳис қиляпти. Табиатнинг энг буюк зоти бўлган одамлар баъзан бурчимизни, масъулиятимизни унутиб қўймаппимизми? Тасаввур қилинг қиш мавсумида далалар оппоқ қор билан қопланади. Четдан кузатиб турсангиз, гўё она еримиз ором олиб ухлаётгандай, аслида ҳам шундайми? Йўқ, ҳатто қиш чилласида ҳам еримиз қор тагида қўпчиб, янги ҳосил учун куч-қувват тўпланаётган бўлади. Вақти келиб ям-яшил барглари орасида кичкина-кичкина, кўм-кўк довуччалар ҳосил бўлади. Ана шу пайтда сиз бир дамгина бошқа юмушлардан тўхтаб, фикрингизни жамлаб, томоша қилинг! Хаёлингизда оламда бундан ҳам чиройли, жозибали, оромбахш кўриниш бўлмаса керак, деб ўйлайсиз. Гилоснинг қип-қизил бўлиб пишган пайтини эсланг. Унинг яшил барглари ўктам йигитга, мевалари эса қиз боланинг ғунча лабларига ўшаб кетади.

Фарқ пишган тарвузни олинг-да, пичоқ уринг, у тарс этиб икки паллага ажралган онда ҳидлаб кўринг-чи! Тўғриси айтинг, бу оламда шундан-да шаффоф, дилга яқин ҳид бўлармикан?

Атиргулни ҳидлаганингизда муҳаббатнинг ширин ҳисларини туясиз. Тошдан-тошга урилиб, марвариддек товланиб оқаётган сув бўйида бўлганмисиз? Агар сувнинг шовқинига қулоқ тутсангиз — ишонаверинг, асаб толаларингиз ором олади. Юрак уришингиз рисоладагидек ҳолга тушади. Хоҳлайсизми-йўқми, иш яшаш давомида турли тўсиқларга, баъзан кўнгилсизликларга дуч келишимиз

мумкин. Кундалик ҳаётимиздаги баъзи салбий ҳолатлар секин-аста асабимизни бузиб, қон босимимизни кўтариб юборади. Шундай пайтда беназир Оллоҳ томонидан яратилган, баъзида турмуш икир-чикирлари билан овора бўлиб, ўзимиз сезмаган табиатнинг шундай шифобахш инъомлари борки, биз ҳаётимиз давомида улардан баҳоли-қудрат фойдалансак фойдадан холи бўлмас. Зеро, қудратли Эгам томонидан ҳар бир дарднинг давоси яратилган. Биз улардан баҳра олсак бас.

Ҳаёт бир кун аччиқ, тўфонли бўлса,

Баъзида булбулнинг навоси бордир.

Сезмай ҳам қоламиз атрофимизда

Билгинки ҳар дарднинг давоси бордир.

Битта ёмонни деб қийнама ўзинг,

Битта ёмон учун ўн яхши бордир.

Ғанимга ҳам қилгин, майли илтифот,

Кечиримли дилга, Оллоҳим ёрдир.

Ғафлат уйқусида бўлсак мабода

Ҳушёр бўл табиат мангу бедордир.

БЕДОР ТАБИАТ

МУНДАРИЖА

Лўли қизнинг бахти (қисса)

3-бет

Ҳисобли дунё (қисса)

62-бет

Фарзанд доғи

164-бет

Ўғайлик қисмати

172-бет

Экканингни ўрасан

182-бет

Маҳкамбойнинг армони

195-бет

Бедор табиат

204-бет

